Marginalia Historica

Ročník 14
číslo 2/2023

Marginalia Historica

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

2/2023

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

MARGINALIA HISTORICA je odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou ve středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně tiskem i online (open access).

MARGINALIA HISTORICA *is a peer-reviewed academic journal focused on broadly defined history of education (including schooling and adult education) as well as on culture history viewed as complementary to it. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and a wider European context. It is issued twice a year in print and online (open access).*

Předsedkyně redakční rady – Editor-in-chief: Ivana Čornejová
Zástupce předsedkyně redakční rady – Deputy Editor-in-chief: Jiří Hnilica
Výkonná redakce – Executive editors: Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Kristýna Tietz Bernardová, Vojtěch Čurda, Bohuslav Rejzl
Redakční rada – Editorial Board: Christoph Boyer (Universität Salzburg), Bożena Czwojdrak (University of Silesia in Katowice), Milan Ducháček (Faculty of Science, Humanities and Education, Technical University of Liberec), Lukáš Fasora (Faculty of Arts, Masaryk University, Brno), Kateřina Charvátová (Faculty of Education, Charles University, Prague), Tomáš Kasper (Faculty of Science, Humanities and Education, Technical University of Liberec), Jiří Knapík (Silesian University, Faculty of Philosophy and Science in Opava), Tomáš Knoz (Faculty of Arts, Masaryk University, Brno), Jiří Křesťan (National Archives, Prague), Robert Luft (Collegium Carolinum, München), Elena Mannová (Institute of History, Slovak Academy of Sciences, Bratislava), Antoine Marès (Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne), Robert Novotný (Centre for Medieval Studies, Prague), Tomáš Pavlíček (Literary Archive, Museum of Literature, Prague), Stanisław Pijaj (Instytut Historii, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie), Jiří Pokorný (Faculty of Education, Charles University, Prague), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Faculty of Education, Charles University, Prague), Vít Vlnas (Catholic Theological Faculty, Charles University, Prague)

Kontaktní adresa – Contact address: marginalia@seznam.cz
Marginalia Historica, Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, katedra dějin a didaktiky dějepisu
Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Pokyny pro autory a další informace naleznete na webových stránkách časopisu:
Instructions for authors and further information can be found on the journal website:
https://karolinum.cz/casopis/marginalia-historica/

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Published by Charles University, Karolinum Press
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1, Czech Republic
www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz

Sazba a tisk Nakladatelství Karolinum
Typeset & printed by Karolinum Press

ISSN 1804-5367 (Print)
ISSN: 3029-8393 (Online)
MK ČR E 19664

© Charles University, 2025

MARGINALIA HISTORICA is licensed under a Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits unrestricted use, distribution,and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited. The authors of the articles herein published are responsible for their contents.

Obsah

STUDIE

9 Na československém nebi i ve španělských zákopech – Rudolf John (1912–2000)
David Majtenyi

59 Polyxena z Lobkovic v zrcadle literatury. Příspěvek ke vztahu historiografie a beletrie
Veronika Pernicová

DIDAKTICKÁ STUDIE

83 Nové výzvy badatelské výuky v aplikaci HistoryLab: Starší dějiny pro mladší žáky a žákyně
Pavla Sýkorová – Filip Jiroušek

RECENZE A ZPRÁVY

123 Tereza Arndt – Bohumil Melichar – Čeněk Pýcha (eds.), *13 objektů z (ne)šťastného muzea*
Vojtěch Čurda

127 Pavel Juráček, *Deník IV. 1974–1989*
Alžběta Kratinová

130 Jan Županič, *Habsburská šlechta. Proměna elit podunajské monarchie v dlouhém 19. století*
Jaroslav Krátký

139 Viliam Kratochvíl, *Pátrame po reči iného. Princíp multiperspektivity teoreticky a prakticky pre vzdelávaciu oblasť Človek a spoločnost*
Viliam Kratochvíl, *Multiperspektivita v 26 učebných figúrach. Pracovné listy s historickými prameňmi na skúmanie minulosti i prítomnosti*
Pavla Sýkorová

MUZEA A VÝSTAVY

147 Vimpersko osmnáctkrát jinak. Expozice jako rozcestník a klíč k identitě místa?
Kristýna Pinkrová

DIDAKTIKA

153 Projekt *Zaniklá vesnice Kapličky* jako příklad výuky v terénu
Václav Čada

STUDIE

Marginalia Historica 2/2023 9–57

Na československém nebi i ve španělských zákopech – Rudolf John (1912–2000)

David Majtenyi

Abstract: From Czechoslovak Skies to Spanish Trenches – Rudolf John (1912–2000)
The following study deals with the life of Rudolf John (1912–2000) from Šumperk in northern Moravia. A graduate of the School for Aviation Cadets, he had served as the Czechoslovak Army Air Force's NCO until he was forced to quit in 1935. In January 1937, the Spanish Civil War saw John volunteering in the Dimitrov infantry battalion, where he got seriously wounded. He returned, newly wed to a Spanish wife, to Czechoslovakia in the autumn of 1938. He spent the following wartime years in Šumperk engaged in the resistance until he was arrested by the Gestapo in March 1944 and subsequently jailed in Troppau, Theresienstadt and Dresden. After the country's liberation, John resumed his family life in Šumperk, worked as a cinema manager and used his experience in aviation to help establish a local flying club.

Keywords: International brigades; Spanish Civil War 1936–1939; Czechoslovak Army Air Force; Šumperk

DOI: 10.14712/30298393.2025.12

© 2025 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Obr. 1: Rudolf John jako absolvent Školy pro odborný dorost letectva (Osobní archiv Jiřího Rajlicha)

Úvod

Španělská občanská válka v letech 1936–1939 se do historie zapsala jako jeden z nejkrvavějších, ale i nejsložitějších a tím také nejméně přehledných konfliktů 20. století. Tato válka zároveň nezůstala lokálně omezena pouze na zemi za Pyrenejemi, naopak svými mezinárodními souvislostmi nepřímo ovlivňovala dění na evropském kontinentě a v mnohém předznamenala události druhé světové války. Když opustíme globální rámec, najdeme i „československé" souvislosti, které rezonovaly především ve skutečnosti, že v Mezinárodních brigádách ve Španělsku bojovalo více než 2 200 občanů tehdejšího Československa.[1] Ti následně mezi zahraničními dobrovolníky

1) V minulosti vznikly dva seznamy bývalých československých interbrigadistů. První byl zpracován jedním z nich, Jaroslavem Hoškem, v roce 1975 (aktualizoval v něm svůj původní seznam, který vytvářel ještě v letech 1939–1940 v Moskvě a udává celkem 2 329 osob) a dru-

tvořili osmý největší kontingent a několik set z nich tam položilo své životy. Motivace odchodu do bojující země, stejně jako politické přesvědčení „španělů“, jak se jim později začalo říkat, byly různé, nikoliv však černobílé, jak se namnoze snažila přesvědčovat oficiální historiografie před rokem 1989. Z čistě vojenského hlediska se jednalo jak o prosté vojáky se základním výcvikem, z nichž většina absolvovala prezenční vojenskou službu v československé armádě (mezi dobrovolníky byli ovšem, byť v menšině, i tací, kteří první zkušenost s armádou prodělali až ve Španělsku), tak též o plně kvalifikované armádní specialisty. Právě o tuto poslední, početně menší a vyprofilovanou skupinu byl logicky největší zájem, a to od samého počátku konfliktu. Na jakémsi pomyslném vrcholu v tomto smyslu pak stáli letci. Podle nejnovějších výzkumů bojovalo na republikánské straně celkem dvanáct československých letců.[2] Jedním z nich byl někdejší četař polní pilot letec Rudolf John. Nebylo by to však pouze Johnovo španělské angažmá, které je hodno připomenutí. Také jeho předválečná služba v československé armádě, zapojení se do odbojové činnosti v průběhu druhé světové války, následné zatčení a věznění, přežití inferna v Drážďanech anebo poválečná činnost, zde všude se zrcadlí některé zlomové okamžiky a souvislosti národních dějin 20. století. Není tedy ani překvapující, že Johnovy barvité a zároveň nevšední životní osudy se v předchozích dekádách dočkaly již několika ohlédnutí z per jak historiků, tak publicistů a věnoval se jim v minulosti rovněž autor těchto řádků.[3] Mezitím se ale objevily

hý manželkou někdejšího interbrigadisty Miloše Nekvasila Kateřinou v roce 1996 (ten čítá 2 236 osob). Oba seznamy jsou však, jak vidno, již staršího data a na nový, aktualizovaný a doplněný si budeme patrně muset ještě nějakou dobu počkat. Autor se vzhledem ke svému dlouholetému studiu problematiky domnívá, že blíže pravdě bude cifra oscilující kolem 2 240 bývalých dobrovolníků.

2) Ne ve všech případech však těchto dvanáct letců působilo v řadách republikánského letectva Aviacion Militar a naopak jeden, který v jeho rámci bojoval, neměl letecký výcvik z Československa. Letecký výcvik z Československa (ať již jakéhokoliv zaměření, a i jen částečně dokončený) měli a následně ve španělském letectvu působili: Jan Ferák, Karol Gabula-Kríž, Karel Král, Karel Vejvoda, Zdeněk Talaš a Andrej Beleš. Dále letecký výcvik měli, ale v občanské válce z různých důvodů bojovali u pozemních jednotek: Rudolf Bolfík, Jan Dokládal, Rudolf John, Vincenc Kocman a Jaroslav Uhlíř. A konečně Josef Soušek, který vykonával leteckou službu až ve Španělsku bez předchozí praxe v Československu. Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí. Českoslovenští interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 180–187.

3) Z období před rokem 1989 můžeme zmínit například prorežimní publikaci o československých letcích viz Zdeněk ŠMOLDAS, *Českoslovenští letci v boji proti fašismu*, Praha 1987, s. 50–51, z polistopadové doby příspěvky v regionálních periodicích viz František KOBZA,

i další zajímavé informace a zjištění, která osvětlují nové skutečnosti. Na jejich základě mohla být Johnova životopisná črta aktualizována, doplněna a následně je v podobě této studie předkládána všem potenciálním zájemcům o nevšední život tohoto rodilého Šumperčana.

Mládí a služba v československé armádě

Rudolf John byl rodákem ze severomoravského Šumperka (německy *Mährisch Schönberg*), kvůli poloze často přezdívanému „Živá brána Jeseníků". Zde se 4. listopadu 1912 narodil, dle matričního záznamu v č. p. 94. Na svět přišel jako druhorozený potomek hodináře (*Uhrmacher*) Rudolfa Johna (17. dubna 1882 – 23. července 1932), který pocházel z Rudy nad Moravou (německy *Eisenberg*), a Marie rozené Ondráčkové (5. března 1889) pocházející z nedalekého Hrabenova (německy *Rabenau*), kteří společně uzavřeli sňatek 15. července 1907 právě v Hrabenově.

V šumperském římskokatolickém kostele sv. Jana Křtitele byl poté o šest dní později tamním farním vikářem (kaplanem) Josefem Schönem pokřtěn jako Rudolf Josef. Rudolf John měl ještě dvě sestry, o rok starší Marii Jenovéfu (3. ledna 1911), od 8. února 1930 provdanou za Bedřicha Hradila, a o devět let mladší Zdeňku (25. října 1921). Johnovi později bydleli na tehdejší *Anzengrubergasse* (dnešní Balbínova ulice) č. p. 17 (někde uváděno 878) v bytě č. 7. Na shodné adrese měl Rudolfův otec malé hodinářství, matka pak do rodinného rozpočtu přispívala navíc ještě jako příležitostná uklízečka.[4] V Šumperku tehdy žila drtivá většina obyvatelstva

Poslední španělák, Kulturní život Šumperka 10, 1998, s. 17–19; Petr MOŽNÝ, *Vojenský pilot, interbrigadista a odbojář Rudolf John*, in: Severní Morava: Vlastivědný sborník, sv. 106, 2020, s. 38–42 a konečně i samostatnou kapitolu v citované monografii o Čechoslovácích ve španělské občanské válce viz J. RAJLICH – D. MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí*, s. 489–502.

4) Osobní archiv vnučky Rudolfa Johna Zuzany Lhoťanové (dále jen OAZL), rodný a křestní list Rudolfa Johna vystavený 8. ledna 1930; Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Šumperk (dále jen SOkA Šumperk), fond Archiv města Šumperk, i. č. 2789, přihlašovací karty obyvatel 1915–1941; Tamtéž, f. Archiv města Šumperk, sčítací operáty 1921 – Anzengrubergasse č. p. 8785 č. bytu 7; Zemský archiv v Opavě (dále jen ZA Opava), Sbírka matrik severomoravského kraje, sign. Šu I 54 1906–1920 Šumperk, i. č. 12559, záznam o narození a křtu Rudolfa Johna; Tamtéž, sign. Šu XIV 1867–1884 Ruda nad Moravou, i. č. 7913, záznam o narození a křtu Rudolfa Johna staršího; Tamtéž, sign. Šu XIV 24 1899–1923 Hrabenov, i. č. 10040, záznam o uzavření sňatku Rudolfa Johna a Marie Ondráčkové; Tamtéž, sign. Šu XIV 13 1885–1899 Hrabenov, i. č. 7917, záznam o narození a křtu Marie Ondráčkové; Tamtéž, sign. Šu XIV 29 1900–1914 Ruda nad Moravou, i. č. 12481, záznam o narození (a svat-

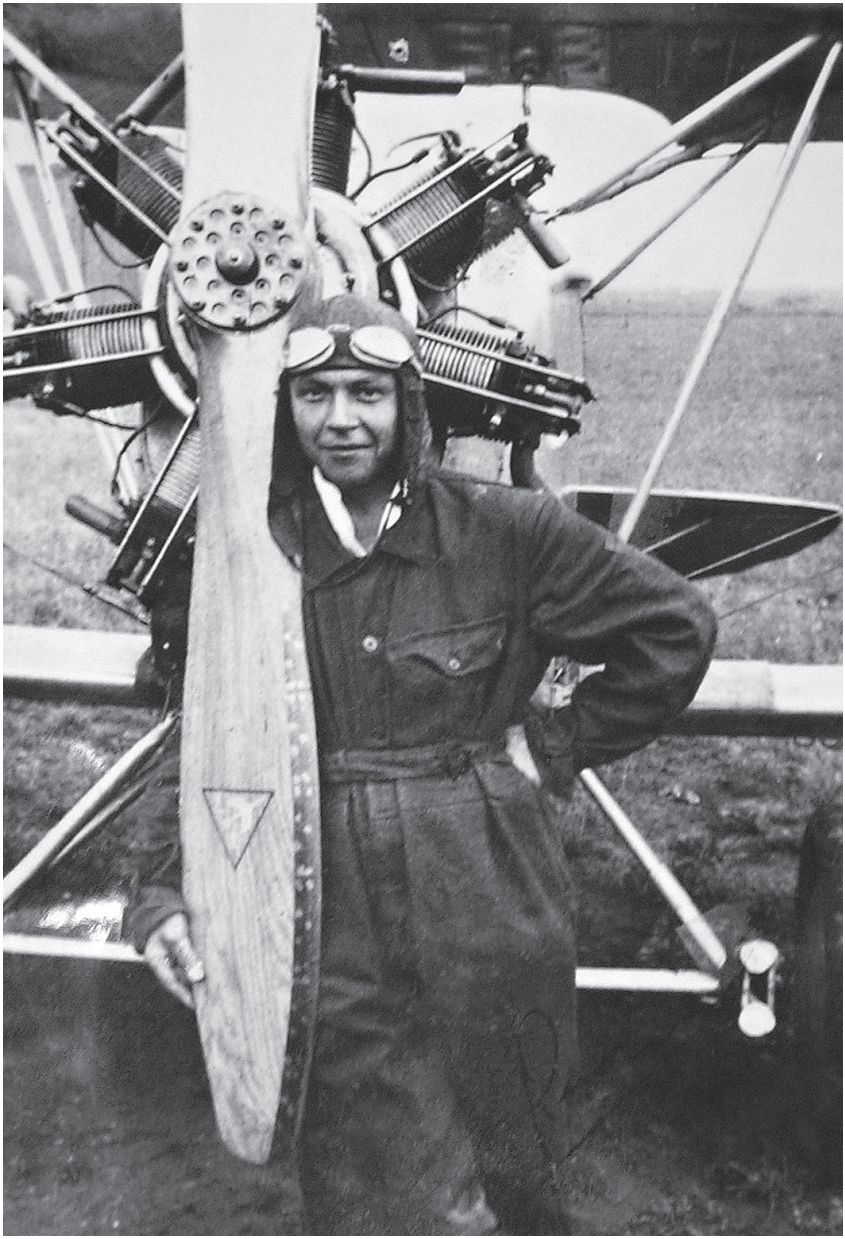

Obr. 2: Jako pilotní žák zachycený před cvičným Komárem, jak se přezdívalo Letovům Š-18/118 (Osobní archiv autora)

německé národnosti, například podle sčítání lidu v roce 1910, kdy město mělo 13 329 obyvatel, se k češství hlásilo pouhých 353 místních usedlíků. Je tedy více než zřejmé, že česká rodina Johnových se národnostně dosti vymykala a řadila se mezi výraznou menšinu.

Mladý Rudolf nejprve v rodném městě vychodil pět tříd obecné školy. Poté následovaly tři třídy občanské školy smíšené, které absolvoval přímo na české státní měšťance v Šumperku. Podle dochovaných záznamů z téže vzdělávací instituce mu učení nečinilo větších problémů, výsledkově patřil zcela jistě k nadprůměrným žákům, na jeho vysvědčeních převažovaly jedničky a dvojky, trojka byla ojedinělá, spíše výjimečná.[5] V jinošských letech se vyučil, údajně na otcovo doporučení, hodinářem. A bylo to patrně právě jemné, technické a na zručnost náročné řemeslo, které přivedlo Rudolfa k zájmu a snění o letadlech. Nebyl prvním a ani posledním, když ho potkalo to, co mnoho dalších z jeho generace. I jemu učarovala tato po první světové válce se velice razantně rozvíjející, ale stále ještě poměrně nová zbraň. Byly to dozvuky zlaté éry letectví. Vlastní cesta k dosažení cíle, navíc vonícího nefalšovaným dobrodružstvím, ale nebyla úplně jednoduchá. Jednu z mála reálných možností uskutečnění tohoto snu představovala v té době armáda.

Stejně jako mnoho jiných mladých mužů, kteří se ocitli v podobné situaci, a splňovali podmínky, tedy byli zcela zdraví, svobodní, bezúhonní, státně spolehliví, vyučení technickému řemeslu a bylo jim mezi 17 a 20 lety, si tak i Rudolf John mohl podat dobrovolnou přihlášku do Školy pro odborný dorost letectva v Prostějově (dále jen ŠODL). Ta fungovala při prostějovském Vojenském leteckém učilišti (dále jen VLU), jejím cílem bylo vychovávat a připravovat mladé adepty letectví a budoucí poddůstojníky československého letectva.[6] Pro piloty byla škola dvouletá, pro pozemní specialisty pak pouze jednoroční.

---

bě) Marie Johnové; Osobní archiv autora, přípisy SOkA Šumperk autorovi z 16. května 2007, 22. listopadu 2024 a 13. prosince 2024. Za zprostředkování a vyhledání záznamů náleží autorův dík vedoucímu SOkA Šumperk Ladislavu Míčovi; Osobní archiv autora, Městský úřad Šumperk, přípis Ivany Tomáškové ve věci narození Rudolfa Johna z 25. listopadu 2024.

5) SOkA Šumperk, f. I. střední škola Šumperk, i. č. 2, třídní výkaz o docházce a prospěchu pro školní rok 1924–1925 – Rudolf John; Tamtéž, i. č. 4, třídní výkaz o docházce a prospěchu pro školní rok 1925–1926 – Rudolf John.

6) Zde jen můžeme doplnit, že letecká škola (učiliště) působila v prvních letech po vzniku Československa v Chebu, a to na tamním starém letišti ještě z dob rakousko-uherské monarchie, kde za světové války sídlila výcviková rota *Flek 16*. Škola několikrát změnila svůj

Obr. 3: Rudolf John jako desátník (v první řadě sedící třetí zprava) na dosud neznámé fotografii (Osobní archiv Zuzany Lhoťanové)

Protože tehdy bezmála osmnáctiletý mladík prošel u poměrně náročných zdravotních zkoušek a psychotestů a ani nic dalšího jeho přijetí nebránilo, nastoupil 1. října 1930 ke studiu do prostějovského učiliště. Současně s tím se zavázal, že po vykonání zákonné prezenční služby (ta měla u něho původně trvat 14 + 4 měsíce činné služby) setrvá v armádě jako délesloužící ještě rok a deset měsíců, což byla doba, kterou měl strávit v leteckém učilišti.[7]

název, až se nakonec ustálilo označení Vojenské letecké učiliště. S přibývajícími roky se ale začaly čím dál tím více projevovat nedostatky a limity chebské lokace, jednalo se především o blízkost státní hranice s Německem, ale i o vlastní zastarávající zázemí. Bylo proto rozhodnuto o vybudování zbrusu nového výcvikového areálu i s odpovídajícími prostorami v moravském Prostějově, kam se pak postupně v druhé polovině dvacátých let začaly přesunovat jednotlivé školy z Chebu. První tak učinily v září 1925, nejdůležitější část učiliště – velitelství – přijela v roce 1927, jako poslední dorazila do Prostějova Pilotní škola stíhací v roce 1934. Více viz Jiří RAJLICH, *Cheb 1917–1947. Aviatici a letadla prvního vojenského letiště v Českých zemích*, Cheb 2020; Hana FRAJTOVÁ, *Historie Leteckého učiliště v Prostějově 1925–1959*, Brno 2012. Magisterská diplomová práce. Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity.

7) Na tomto místě můžeme zmínit některé aspekty základní prezenční služby v československé armádě. Délka vojenské základní služby se v průběhu trvání první republiky několikrát měnila a pro lepší názornost není na škodu si průběh těchto změn připomenout. Původně byla na základě branného zákona č. 193/1920 Sb. z. a n., který uzákonil všeobecnou

Nastaly mu dlouhé dny, týdny a měsíce vojenského života, protože navzdory tomu, že žáci vlastně ještě nebyli vojáky, zdejší režim byl kasársensky organizovaný, tedy ostrý a nesmlouvavý, výuka intenzívní a výcvik tvrdý. Nejtěžší byla vždy první zima. Žákům se zdála nekonečná, neboť ji vyplňovala jen samá teorie a vojenský dril. Na vytoužené létání došlo až na jaře, nejprve úvodní lety s instruktorem a poté konečně i tolik očekávané první „sólo".

Výcvik Rudolf John prodělával u tamní školy pilotů leteckého školního oddílu III. a dokončil ho se závěrečným hodnocením „dobrý". Ještě však krátce před ukončením školy předstoupil 15. července 1932 před odvodní komisi Doplňovacího okresního velitelství v Šumperku. To u takřka dvacetiletého mladíka podle příslušného dochovaného záznamu konstatovalo, že má *„světle kaštanové vlasy, souměrná ústa, ostrý nos, výšku 166 cm"* a jako zvláštní schopnosti jinak poměrně strohý dokument udával, že hraje fotbal a také lyžuje. Finální hodnocení odvodní komise tak znělo, že jako *„schopen bez vady"* byl odveden k vykonání prezenční vojenské služby.[8]

Jako nováček a novopečený pilot narukoval 1. srpna 1932 do Olomouce ke svému prvnímu bojovému útvaru, konkrétně k letce 5 zdejšího Leteckého pluku 2 (zkrácené vojenské označení 5/2. letka), který byl jedním ze šesti leteckých pluků, jimiž tehdejší československá armáda

brannou povinnost, navrhována vojenská služba v délce dvou let, ale pouze pro přechodné tříleté období stabilizace. Po následné další tři roky mělo dojít k redukci na 18 měsíců a po uplynutí těchto přechodných stabilizačních období (šest let) se měla ustálit na konečných čtrnácti měsících. V dalších letech však došlo ke změnám, které opět upravovaly délku prezenční služby. Především na naléhání Hlavního štábu, který by jinak nebyl schopen garantovat dostatečnou úroveň vojenského výcviku, bylo zákonem č. 51/1927 Sb. z. a n. rozhodnuto o zachování osmnáctiměsíční základní vojenské služby. Z toho vyplývalo, že branci, kteří byli odvedeni v roce 1926 a později, sloužili stejně dlouho jako odvedenci z „přechodných" stabilizačních let 1923–1925. Délku služby pak opět redukoval tentokráte na čtrnáct měsíců zákon č. 66/1932 Sb. z. a n. Od počátku bylo jasné, že tato redukce nebude mít dlouhého trvání. Již o dva roky později došlo vzhledem k mezinárodní situaci k prodloužení prezenční vojenské služby na 24 měsíců. Změna byla v platnost uvedena zákonem č. 267/1934 Sb. z. a n. Karel STRAKA – Tomáš KYKAL, *Historie československé armády 2. – Československá armáda v letech budování a stabilizace 1918–1932*, Praha 2013, s. 60–61; Karel STRAKA, *Historie československé armády 3. – Československá armáda, pilíř obrany státu z let 1932–1939*, Praha 2007, s. 44–45.

8) Vojenský archív – centrálna registratúra, Trnava (dále jen VA-CR, Trnava), kmenové listy Rudolfa Johna; Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha (dále jen VÚA-VHA, Praha), f. Českoslovenští interbrigadisté, č. j. 271 Rudolf John, životopis Rudolfa Johna z 15. 7. 1950.

disponovala. Prakticky souběžně byl Rudolf John nejprve jmenován pilotem letcem, 16. prosince téhož roku získal první „pecku" svobodníka a o několik měsíců později, po splnění předepsaných podmínek, jej 1. srpna 1933 jmenovali polním pilotem letcem.

Zde můžeme doplnit, že na dokumentu ke jmenování Rudolfa Johna polním pilotem letcem se nachází i několik zajímavostí k předchozím měsícům jeho letecké služby. Předepsané a splněné podmínky u něj znamenaly dvacet letů polní letecké služby v součinnosti s pozorovacím a stíhacím letectvem (hodnocení velmi dobrý), dva orientační lety se změnou letiště s kompasem a se změnou kurzu na vzdálenost 100 km (hodnocení velmi dobrý), dva výškové lety nad 5 000 m (hodnocení dobrý), 190 ostatních úkolových letů (hodnocení dobrý) a také dvakrát střelby na pozemní cíl (hodnocení výborný) a dvakrát střelby na vlečný rukáv (hodnocení dobrý). K osobní charakteristice jmenovaného velitel letky ještě dodal, že je *„velmi dobrý, klidný a ukázněný"*.

Rudolf John obdržel také automaticky průkaz vojenského letce Republiky československé, který v jeho případě měl pořadové číslo 669. Johnova kariéra vojenského letce probíhala dále kontinuálně a bez poskvrny, a tak mohl být 15. prosince 1933 povýšen na desátníka. Dne 1. dubna 1934 byl povýšen na četaře a požíval status poddůstojníka v další činné službě. Dne 15. května 1935 změnil působiště v rámci pluku a byl přemístěn k jeho zvědné 63/2. letce. Mezitím si ovšem dále zvyšoval kvalifikaci a absolvoval kurz v létání v noci a podle přístrojů.[9]

U létání však nebylo nikdy vše jen zalité sluncem, často tak nebývala nouze ani o dramatické okamžiky a mimořádné události, jak jsou někdy trochu nepřesně nazývány letecké nehody, pro které piloti v hantýrce používali výraz „kraksna". V té době nebyly považovány za něco zcela výjimečného, navíc v případě, když jejich následky nebyly fatální. A jeden podobný případ máme oficiálně zdokumentovaný i u Rudolfa Johna. K nehodě mělo dojít v nočních hodinách 27. května 1935 a patrně souvisela se zmiňovaným kurzem létání v noci. Čet. p. p. l. Rudolf John pilotující

9) VA-CR, Trnava, kmenové listy Rudolfa Johna; VÚA-VHA, Praha, f. MNO – Letecký odbor (1933), č. j. 17354, sign. 15 4/3 32, návrh na jmenování Rudolfa Johna polním pilotem letcem. Za vyhledání a excerpci dokumentů náleží autorův dík Janu Chlebounovi z VÚA-VHA; Archivo Histórico Provincial de Albacete (dále jen AHPA), kopie průkazky vojenského letce RČS č. 669 – Rudolf John.

Obr. 4: Četaři: délesloužící Rudolf John (vlevo) a Jan Hrnčíř, který se následně během druhé světové války proslavil v řadách 311. československé bombardovací peruti RAF (Osobní archiv autora)

Letov Š-16.11 (stroj přináležel 7/2. letce) spolu s rtm. p. p. l. Antonínem Bártou měli havarovat při přistání na brněnském letišti. K události je pouze uvedeno, že *„šlo o přistání v noci na neznámém letišti poněkud zvysoka“*. Nedošlo ke zraněním, poškození stroje nebylo vážné a mohl po opravě přelétnout do Olomouce.[10]

Během řadové služby u letek byl Rudolf John ze strany nadřízených hodnocen kladně, a tak byl vybrán do kurzu stíhacích pilotů, představujících vysněnou metu každého vojenského pilota. Ten kladl na nové adepty poměrně značné nároky, mimo jiné i v tom, že museli opět projít ještě

10) Je zajímavé, že ke zmíněné nehodě Rudolfa Johna se nepodařilo dohledat v příslušném archivním fondu (Letecký odbor MNO) žádné další podrobnosti, Johnovo jméno tam nefiguruje ani jednou v roce 1935 viz VÚA-VHA, Praha, přípis autorovi ze dne 7. ledna 2025. Příslušný vyhotovený spis se tak pravděpodobně jako u mnohých dalších, u kterých nedošlo ke ztrátám na životech, stal obětí skartace. Za poskytnutí bližších informací k celé události náleží autorův dík Jiřímu Rajlichovi z Vojenského historického ústavu v Praze (dále jen VHÚ Praha) viz osobní archiv autora, přípis jmenovaného autorovi z 6. ledna 2025.

Obr. 5: Stíhací pilot Rudolf John na pamětní fotografii s podpisem (Osobní archiv autora)

přísnější zdravotní prohlídkou. Stíhací kurz prodělal u Pilotní školy stíhací čerstvě umístěné v jemu dobře známém prostějovském VLU, kam se jako poslední složka VLU přestěhovala ve dnech 16.–20. června 1934 ze svého předchozího působiště v Chebu. Po absolvování šestitýdenního stíhacího výcviku se Rudolf John vrátil 31. srpna 1935 zpět ke svému pluku a 1. září nastoupil službu u jeho stíhací 35/2. letky, rovněž umístěné na olomouckém letišti. Tato čistě stíhací jednotka měla ve výzbroji převážně stíhací dvouplošníky Letov Š-31.[11]

11) Zde jen doplňme k jednotkám, u kterých v té době Rudolf John působil, že letka č. 5 (pozorovací) byla původně letecká setnina č. 3, která byla v říjnu 1920 jako letecká rota č. 1 převzata od Leteckého pluku 2 a v říjnu 1929 přečíslována na 5. letku. Letka č. 63 (zvědná), vznikla 1. prosince 1929 v Olomouci v Leteckém pluku 2 a v lednu 1938 byla z Olomouce přemístěna do Přerova. Letka č. 35 (stíhací) vznikla 15. listopadu 1923 jako 35. letecká rota a byla součástí Leteckého pluku 2 a v květnu 1924 byla přeznačena na 35. letku. Rudolf SANDER, *Organizační a dislokační vývoj československé armády v letech 1918–1939*, in: Sborník archivních prací 1, 1985, s. 93–94; Jiří RAJLICH – Jiří SEHNAL, *Vzduch je naše moře*, Praha 2002, s. 174–178.

Kariéra stíhacího letce u Rudolfa Johna bohužel netrvala příliš dlouho, vysněnému létání na stíhacích strojích se těšil jen přibližně tři měsíce. Již 1. prosince 1935 byl *„propuštěn z dobrovolné další činné služby vojenské“* a přeložen do I. zálohy v hodnosti četaře a 29. ledna 1936 superarbitrován. V příslušném a na podrobnější sdělení poměrně skoupém dokumentu se dále dočteme: *„Neschopen pro vadu S-I. 1:50-C. Buď propuštěn z branné moci. Choroba nevznikla ani se nezhoršila vinou vojenské služby.“* Propouštěcí list podepsal tehdejší velitel náhradní peruti Leteckého pluku 2 pplk. let. František Kabeláč.[12]

O co vlastně tedy šlo? Rudolf John ve svých vzpomínkách a dotaznících celou věc víceméně bagatelizoval. *„V Olomouci u 2. leteckého pluku a jeho 35. stíhací letky sloužil jsem do ukončení svého reversálního závazku 30. listopadu 1935, nábor dělesloužících byl zastaven a mé prodloužení nebylo schváleno ze zdravotních důvodů.“*[13] To však, jak již víme na základě archivních dokumentů, není tak úplně přesné.

Plnou pravdu se dozvídáme až na základě dalších archivních záznamů a je hned zprvu nutno podotknout, že je od Johnových vzpomínek diametrálně odlišná. Jedním ze zdrojů je kronika Leteckého pluku 2, kde jsou uloženy dva novinové výstřižky patrně z regionálního tisku, bohužel však bez dalšího upřesnění. Jejich až děsivě vyznívající titulky zněly *Sebevražda na Mořickém náměstí v Olomouci* a *Pokus olomouckého letce o sebevraždu*. Z nich se tehdejší čtenář měl s až bulvárním smyslem pro detaily možnost dozvědět následující sdělení:

„Dnes ráno zaslechlo obyvatelstvo jednoho domu na Mořickém náměstí v Olomouci střelnou ránu. Poděšení obyvatelé domu zalarmovali policii, která se dostavila na místo, nechala otevřít dveře bytu, z nějž předtím vyšla rána, a nalezla tam v tratolišti krve dělesloužícího četaře-letce od leteckého pluku 2 Rudolfa Johna. Vedle něj ležel revolver. Četař John střelil se v sebevražedném úmyslu do levé strany prsou, ale rána není smrtelná. Přivolaná záchranná stanice převezla zraněného do zemské nemocnice. Vyšetřováním se zjistilo, že četař John měl hodně dluhů a že se chtěl nepříjemnostem z nich plynoucích vysvoboditi sebevraždou. Bude však zachráněn a dluhy mu také zůstanou, nezůstane mu však zaměstnání na vojně pro jeho nevojenský čin.“

12) VA-CR, Trnava, kmenové listy Rudolfa Johna.
13) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, rkp., s. 1.

Obr. 6: Pilotní odznak z pozůstalosti Rudolfa Johna (Osobní archiv Zuzany Lhoťanové)

Druhý ze zmiňovaných článků uváděl víceméně totéž, chybně pouze zmiňoval věk Rudolfa Johna a jinak se lišil jen v drobnostech: *„Ve čtvrtek ráno pokusil se o sebevraždu zastřelením 26letý dělesloužící četař let. pluku 2 v Olomouci, který si vpálil ve svém bytu na Mořickém náměstí kulku do levé strany prsou. Jeho zranění je těžké, kulka však naštěstí nezachytila srdce, a proto lékaři v div. nemocnici doufají, že bude zachován životu. Mladý letec se odhodlal k dobrovolnému odchodu ze života pro dluhy."*

A konečně se dochovalo i úřední hlášení zemského policejního prezidenta v Brně ve věci odchodu Rudolfa Johna do Španělska sepsané o dva roky později. S předchozími se shoduje ve skutečnosti, co se stalo, liší se však ve vlastní motivaci k tragickému činu: *„Jmenovaný pilot sloužil jako dělesloužící četař u let. pluku č. 2 v Olomouci, kde 30. ledna 1935 spáchal z nešťastné lásky pokus sebevraždy zastřelením. Po ošetření v nemocnici byl propuštěn z aktivní služby do náhradní zálohy."*[14] Datum uvedené v dokumentu je určitě chybné. Zdá se, že pravděpodobnější by měl být 30. listopad 1935, neboť kdyby k nešťastné události došlo již v lednu, asi těžko mohl být vybrán ke stíhacímu výcviku a následně v srpnu přeložen k polní letce.

Tak tedy vypadaly skutečné důvody odchodu četaře polního pilota letce Rudolfa Johna z vojenské služby. Událost měla až tragický nádech a z čistě lidského hlediska bylo pochopitelné, že se k ní Rudolf John později nehlásil a interpretoval ji odlišně. Vše pro něj v té době bylo o to bolestnější, že musel opustit létání, které tak miloval. Rázem stál před těžkým rozhodnutím co dál. Podle vlastních vzpomínek se po odchodu do civilu snažil najít uplatnění jako civilní pilot. Neúspěšně. Dobře placených míst komerčních pilotů u obou leteckých společností (ČSA a ČLS) či zalétávacích pilotů v leteckých továrnách nebylo mnoho a byla již obsazena. Placených učitelů létání u aeroklubů nebo Masarykovy letecké ligy bylo rovněž jen omezené množství a na to, aby „jen tak" létal, mu scházely peníze. Situace pro něj byla o to složitější, že mu 23. července 1932 zemřel otec a bylo tedy nezbytné pomoci matce s rodinným rozpočtem. Sám po letech na osudové roky vzpomínal:

„30. listopadu 1935 jsem šel do civilu. Nábor dělesloužících byl zastaven a mé prodloužení nebylo schváleno (ze zdravotních důvodů). Řekl jsem si, že si najdu

14) Národní archiv Praha (dále jen NA, Praha), f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – k. 1266, sign. 225-1266-3/18, přípis Zemského úřadu v Brně adresovaný Presidiu ministerstva vnitra ze dne 2. března 1937.

zaměstnání jako civilní pilot, ale později jsem viděl, že vše je marné. Napsal jsem také svému veliteli pluku plk. [Robertu] *Ellnerovi, který mi odepsal, že musím mít trpělivost, možná později se dá něco dělat. Nedostával jsem ani podporu pro nezaměstnané, protože jsem neměl pracovní knížku, od svých 17 r. jsem byl na vojně. Neměl jsem již otce a matka pracovala pouze jako příležitostná uklízečka.*"[15]

Za uvedených okolností tedy nepřekvapí, že se nezaměstnaný Rudolf John stal poměrně snadno obětí propagandy Komunistické strany Československa (dále jen KSČ), nabízející zaručený recept na vyřešení problémů, který jinde nenacházel. Začal se stýkat s komunistickými předáky v místě svého bydliště, hlavně se zdejším komunistickým senátorem německého původu Karlem Dreslem (1887–1960). V této souvislosti můžeme zmínit i jistou paralelu s dalším československým letcem – Janem Ferákem. Ten opustil řady letectva takřka na měsíc shodně jako Rudolf John a stejně jako on krátce po absolvování stíhacího výcviku, také to nebylo rozloučení dobrovolné a podobně začal záhy i on koketovat s komunistickým hnutím. Jeho jméno nezazní v našem vyprávění rozhodně naposledy, protože životní cesty obou jmenovaných se budou protínat i nadále.[16]

15) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 1.

16) Jan Ferák (8. července 1913 – 14. května 1942) pocházel z Ústí u Vsetína, absolvoval podobně jako Rudolf John prostějovskou ŠODL. Sloužil nejprve u 3/1. letky v Milovicích, poté u 15/3. letky ve Vajnorech. Následně absolvoval v létě 1935 stíhací výcvik, poté v hodnosti četaře působil u 38/3. stíhací letky. Kariéra stíhače trvala krátce, v září 1935 byl obviněn z krádeží na ubikacích. Po odsouzení byl degradován na vojína, přeřazen k pěchotě a dosloužil u Pěšího pluku 42 v Terezíně. Po vypuknutí občanské války ve Španělsku odešel na sklonku roku 1936 do této země, kde sloužil v hodnosti kapitána letectva u bombardovací letky. Dne 31. května 1937 byl jím pilotovaný Potez 540 během náletu na baleárskou Palma de Mallorcu sestřelen. V posádce byli i dva další Češi: Josef Soušek a Zdeněk Taláš. Taláš zahynul již při sestřelu, Soušek následující den v nemocnici a zraněný Ferák se dostal do frankistického zajetí. Odtud byl ve skupině dalších zajatých republikánských letců 19. července 1937 vyměněn za zajaté italské a německé letce. V dubnu 1938 se vrátil zpět do Československa, kde v časopise *Ahoj* začal publikovat silně přibarvené vzpomínky na válku ve Španělsku. Oženil se se sestrou Zdeňka Taláše Marií a po německé okupaci v březnu 1939 odešli do Sovětského svazu. Až do února 1942 pracoval v traktorovém závodě, poté odjel do Buzuluku, kde se přihlásil do nově formované československé jednotky a 6. března byl povýšen na rotného. Protože se zatím nepočítalo s vytvořením vlastní letecké jednotky, bylo rozhodnuto o odeslání celé skupiny někdejších letců do Velké Británie. Skupina vyplula 28. dubna 1942 z Murmanska na palubě lehkého křižníku HMS *Edinburgh*. Po útocích německých ponorek a torpédoborců byl ale *Edinburgh* tak poškozen, že musel být 2. května britským torpédoborcem potopen. Skupina československých letců byla zachráněna a dopravena zpět do

Španělsko

Někdy dokáže osud v lidském životě zasáhnout nekontrolovaně a ovlivnit zásadně děje současné i budoucí. A k tomu došlo také zde. Pozornost Evropy, a to nejen jejího levicového spektra, se začala pomalu stáčet k zemi za Pyrenejemi, kde se schylovalo k velkému a krvavému dramatu. To nastalo už o několik měsíců později s horkým létem roku 1936, kdy ve Španělsku vypukla nesmírně krutá občanská válka. Stalo se tak ve chvíli, kdy proti legálně zvolené republikánské vládě Lidové fronty (ta zvítězila v parlamentních volbách 16. února 1936) vojensky velice agresivně vystoupila část španělské armády, především jejího důstojnického sboru. Převratu předcházel vnitřní rozklad státní správy, který byl doprovázen mnoha násilnostmi na obou stranách rozdělené společnosti. Vše začalo 17. července 1936 v severoafrické Melille, kterou vzbouřenci bleskově ovládli, a pak se puč rozšířil i dále do kontinentálních částí Španělska. Na jeho počátku panovalo přesvědčení, že půjde o klasický armádní puč – *pronunciamiento* – těch ostatně země zažila v uplynulých sto letech mnoho, a který nebude mít, stejně jako ty předešlé, dlouhého trvání. Tehdy ovšem ještě nikdo netušil, že se ve skutečnosti právě rozhořel tříletý konflikt, který bude mít široké mezinárodní souvislosti a svým způsobem předznamená novou světovou válku. Když skončí, zůstanou po něm stovky tisíc mrtvých na všech stranách a zničené, rozvrácené Španělsko nesmazatelně poznamenané prakticky až do dnešních dnů.

Vypuknutí války mělo podstatný význam i pro další životní osudy Rudolfa Johna, a proto alespoň ve stručnosti zmiňujeme i obecné souvislosti. Události totiž velice brzy přerostly regionální rámec, nabyly doslova globálních rozměrů a jedním z důsledků byla též celosvětová vlna internacionalismu a sympatií pro boj španělského lidu. Na domácí scéně to přineslo nový impuls i do práce komunistických funkcionářů všech úrovní.

Murmansku. Společně s ostatními vyplul Ferák znovu z Murmansku 13. května na palubě lehkého křižníku HMS *Trinidad*. Ten byl druhý den plavby, 14. května 1942 zasažen čtyřmi pumami, svrženými německým bombardérem. Čtvrtá explodovala přímo v podpalubním prostoru, kde se ukryl Jan Ferák spolu se třemi dalšími letci. Nikdo z nich útok nepřežil. Blíže k osobě a životním osudům Jana Feráka viz J. RAJLICH – D. MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí*, s. 188–430; Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Legenda o republikánském leteckém esu Janu Ferákovi 1. část*, Historie a vojenství 1, 2008, s. 4–34; Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Legenda o republikánském leteckém esu Janu Ferákovi 2. část*, Historie a vojenství 2, 2008, s. 4–31.

Ten se zakládal na snaze jednak o přiblížení konfliktu co největšímu počtu občanů našeho státu a jednak o vytváření a organizaci jednotné široké lidové fronty a její zapojení do pomoci demokratickému Španělsku. To bylo v přímé shodě se závěry VII. sjezdu KSČ z dubna 1936, který řešil otázku obrany Československa proti fašismu a nacismu a přihlásil se ke koncepci Lidové fronty po vzoru Francie. Nebyla to ovšem, alespoň zpočátku, činnost výlučně komunistická. Sympatie pro republikánskou stranu, přinejmenším až do roku 1937 si udržovala i československá vláda včetně prezidenta Edvarda Beneše. Přes deklarovanou neutralitu v konfliktu do určité míry tolerovala různé solidární akce ve prospěch republikánů včetně zbrojních dodávek (krytých ovšem zprostředkovatelskými firmami).

Druhý aspekt téže věci spočíval v tom, že se dle direktiv Kominterny činovníci KSČ aktivně zapojili do náborářské akce ve snaze získat co největší počet dobrovolníků. Pochopitelně šlo o ilegální činnost, a to nejen proto, že se Československo přihlásilo k politice „neintervence". Byla totiž také v rozporu se dvěma vnitrostátními právními normami. Dotyční totiž porušovali § 6 a § 40 branného zákona (zákon č. 193/1920 Sb. z 19. března 1920), zakazujícími vstup do armády cizího státu bez povolení prezidenta republiky, a především překračovali § 176 nedávno přijatého zákona o obraně státu (zákon č. 131/1936 Sb. z 13. května 1936). Ten striktně zapovídal – také pouze s výjimkou povolení prezidenta republiky – najímání, nebo zprostředkování najímání československých státních příslušníků *„pro vojenskou službu cizí moci nebo pro službu v cizím ozbrojeném nebo na vojenský způsob organizovaném sboru, spolku nebo skupině"* (trestní sazba od šesti měsíců až do pěti let žaláře). Ačkoliv československé bezpečnostní orgány tuto činnost bedlivě monitorovaly a několikrát proti organizátorům odchodů zasahovaly, na odchody (nebo alespoň na jejich omezení) našich dobrovolníků do Španělska to podstatný vliv nemělo. Dokladem jisté benevolence ze strany státních orgánů byl jistě rovněž fakt, že u navrátivších se jedinců nedocházelo až na výjimky k aplikaci trestního práva a odpovídajícím postihům.[17]

17) Účelem této studie není problematiku podrobněji rozebírat, proto autor odkazuje na v minulosti publikované tematické příspěvky, např. viz Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí*, s. 84–102; Jiří NEDVĚD, *„Verbování" československých příslušníků do mezinárodních brigád a jejich cesty do Španělska*, Historie a vojenství 3, 2016, s. 4–19; Radim GONDA, *Postoj československé státní moci k rekrutování dobrovolníků do mezinárodních brigád*, in:

Na tomto místě si můžeme položit i nabízející se otázku, jaká byla skutečná motivace československých dobrovolníků. Než ji vztáhneme osobně k Rudolfu Johnovi, můžeme se na ni podívat obecněji. Při maximální míře zjednodušení je možné odcházející rozdělit na tři skupiny. První a největší část z nich se pravděpodobně rozhodovala skutečně na základě svého idealistického přesvědčení a jakéhosi vnitřního internacionalismu, inklinujíce v kontextu událostí k pohledu na svět „zleva". Zde komunistická agitace nacházela snadno úrodnou půdu. Druhá část, oproti první nepoměrně menší, představovala především vojenské specialisty. Zde mohl hrát nikoliv nepodstatnou roli i finanční aspekt, který v kombinaci s nezaměstnaností u nás v té době působil jako poměrně pádný argument. Navíc především v první fázi války nebylo v zasvěcených kruzích tajemstvím, že například někteří letci byli republikánskou vládou najímáni na námezdní bázi a měli podepsány velice lukrativní smlouvy. Poslední skupina dobrovolníků si svým odchodem mohla řešit problémy se zákonem, byl to vlastně jakýsi útěk před jejich vlastní minulostí a možnost začít jinde znovu. Tato motivace se jeví také jako logická a nacházíme ji v takřka všech analogických válečných konfliktech.

Zde se můžeme opět vrátit k osobě Rudolfa Johna. Jaká byla v jeho případě vlastní motivace a skutečná příčina k odchodu? Odpověď na tuto otázku není tak jednoduchá, jak by se mohla na první pohled zdát. Odchodem z armády a opuštěním milovaného létání se mu život převrátil naruby. Nově se stýkal s komunistickými činovníky, mohl začít slyšet na jejich slova a přijmout pronášené myšlenky a agitaci za svou. Jistě ne nepodstatnou úlohu mohl hrát i fakt, že se pro něj naskytla lákavá možnost opět se dostat k letectvu a létat. Mohl také ale prostě jen brát svůj odchod i jako šanci či příležitost začít nový život a zbavit se tak zátěže z minulosti. Anebo mohlo jít i o aspekt čistě finanční? Díváme-li se na věc touto optikou, tak bychom Rudolfa Johna mohli, možná trochu paradoxně, zařadit do jakékoliv ze tří skupin odcházejících dobrovolníků. On sám ve svých jinak zajímavých vzpomínkách či životopisech napsaných o léta anebo dokonce desetiletí později sice vše líčil, ale velmi stručně, často trochu odlišně a nelze se ani zbavit dojmu jisté dobové tendenčnosti sdělení. My v textu budeme

Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka. Neznámé kapitoly z historie československé účasti v občanské válce ve Španělsku 1936–1939, Praha 2017, s. 155–195.

postupně citovat dvě verze, tu první, kterou byl dopis matce z ledna 1937 (viz další část), a tu patrně poslední z roku 1998. V tomto svém vyjádření k odchodu do Španělska prohlásil: *„Každý pilot chce létat. Požádal jsem proto o Španělsko.* […] *Viděli jsme, co dělají henleinovci v Šumperku. Pak přišla habešská válka a Hitlerovy provokativní projevy. To nás přinutilo myslet víc na svět a nevzali jsme za to ani korunu. Španělé nás skutečně potřebovali, což bylo vidět na každém nádraží, kde stály zástupy lidí a vítali dobrovolníky květinami a pomeranči.“*[18]

Oproti motivaci k odchodu, o které se můžeme pouze dohadovat (viz výše), k vlastnímu průběhu cesty Rudolfa Johna do Španělska máme již poměrně dost informací. Kromě dochovaných ego dokumentů, tedy jeho vzpomínek, jsou to i exaktnější a mírou objektivity relevantnější záznamy úřední provenience. S pomocí komparace obou typů pramenů si tak jeho odchod (anebo spíše odchody, jak bude patrno dále) do Španělska můžeme zrekonstruovat a udělat si zároveň také názornou představu o logistice cesty.

Je doloženo, že s organizováním cesty Rudolfu Johnovi pomohla místní organizace KSČ v Šumperku. O cestovní pas si zažádal, jak tomu bylo v podobných případech obvyklé, v místě bydliště. Doklad mu byl pod číslem 1556/36 s platností do 21. prosince 1939 následně legálně vystaven policejním úřadem v Šumperku 18. prosince 1936 a o čtyři dny později si ho zde i osobně vyzvedl.[19] Jako důvod cesty uvedl získání pracovního místa ve Švýcarsku. Obecně vycestování za prací jako takové byl ostatně jeden z nejčastěji zmiňovaných důvodů odchozích dobrovolníků.

První cesta, na kterou vyrazil na Štědrý den 1936, ač dobře organizačně připravená, nedopadla pro Rudolfa Johna dobře:

„Když v r. 1936 vypuklo ve Španělsku povstání generálů proti rep. vládě, sledoval jsem velmi napjatě události ve Španělsku. Říkal jsem si, že jsem velmi zkušený letec stíhač a tam letce určitě budou potřebovat. Požádal jsem s. Šaje a senátora [Karla] *Dresela, aby mi odjezd do Španělska zařídili. Vše mi zařídili a 24. prosince (na Štědrý den) jsem odjel přes Vídeň. Loučení se svou nemocnou*

18) František KOBZA, *Poslední španělák*, Kulturní život Šumperka 10, 1998, s. 19.

19) NA, Praha, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – k. 1266, sign. 225-1266-3/18 a 225-1266-2/25; NA, Praha, f. Svaz protifašistických bojovníků (dále jen SPB), Soutěžní práce, Jaroslav Hošek (pseudonym Jaroslav Želivský), Českoslovenští interbrigadisté č. 796, s. 209; SOkA Šumperk, f. Archiv města Šumperk, i. č. 572 (Seznam vystavených dokumentů – domovských listů, pracovních a služebních knížek a cestovních povolení), sign. 182.

matkou a mladší sestrou bylo velmi dojemné. Počítal jsem s tím, že se možná nevrátím.

Na Rakousko-švýcarských hranicích jsem byl zadržen a provedli důkladnou prohlídku. Za páskem u klobouku našli ústřižek novin a hned řekli, že jedu do Španělska. Nezbývalo mi nic jiného než jet šupem zpět. Na čs. hranicích jsem telefonoval na ÚV KSČ, co mám dělat. Dali mi pokyn, abych jel zpět do Prahy a ubytoval se u jednoho soudruha na Pankráci. Zde jsem byl navštíven s. [Josefem] *Krosnářem, který mi vysvětlil nový plán na cestu do Španělska* […]."[20]

Trochu jinou verzi vrácení ze švýcarských hranic se můžeme dočíst ve zprávě policejního ředitelství ve věci *Verbování a odjezd dobrovolníků ke španělské armádě* z března 1937. *„John odjel do Španělska v prosinci 1936, měl se hlásiti v Basileji u jisté osoby, jejíž adresu měl napsanou v kapesním kalendáři, a to tak, že část adresy měl na prvních listech kalendáře, část uprostřed a část až na konci. Revidující policista však na adresu přišel a Johna vrátil ze státních švýcarských hranic zpět."*[21]

My zde můžeme doplnit ještě třetí verzi, kterou uvedl Rudolf John při rozhovoru v roce 1998: *„V Šumperku to organizovali komunisté. Přesto, že jsem u nich nebyl, tak to vyřídili. Pomohl mi nějaký Šaj. Byl úředníkem z nemocenské pokladny, vyjednal mi odjezd a cestovní kancelář Kosmos naproti nádraží mi zajistila lístek. Na švýcarských hranicích jsem se ovšem dostal do rukou policie."*[22]

Ať již byla na vině Johnova neopatrnost, nebo naopak přílišná důslednost kontrolujícího policisty, první pokus o odchod do Španělska skončil neúspěchem. Svým způsobem mohl ale Rudolf John mluvit i o štěstí, neboť o celém incidentu se naše policejní složky dozvěděly se značným zpožděním, až v době, kdy byl již prokazatelně ve Španělsku. Tam se mu napodruhé podařilo úspěšně dostat. To, že příprava i vlastní průběh druhé cesty, na kterou vyrazil 27. ledna 1937, byly po organizační stránce opět dobře připravené v ústředí KSČ, dokládají znovu vzpomínky Rudolfa Johna:

„Byl jsem z ústředí pověřen s. [Josefem] *Krosnářem, že jako vedoucí skupiny sportovců pojedu na sportovní slavnosti do Dánska na základě pozvání, které jsem od něj obdržel. Jeli jsme přes Polsko a pak z přístavu Gdyně do Kodaně na parníku Batory. Naše skupina čítala šest ‚sportovců'. Mezi nimi byl soudruh*

20) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 2.
21) NA, Praha, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – k. 1266, sign. 225-1266-2/25, dopis Zemského úřadu v Brně adresovaný Presidiu ministerstva vnitra ze dne 31. března 1937.
22) František KOBZA, *Poslední španělák*, s. 17.

Janeček, který nám po cestě vypravoval, že také jede podruhé do Španělska. Jel přes Německo a ve vlaku dostal bolesti a byl převezen do nemocnice, kde byl operován na slepé střevo. Na prsou měl vytetovanou velkou pěticípou hvězdu se srpem a kladivem a řekl nám, že proto s ním lékaři velmi dobře zacházeli. Gestapo o tom nevědělo.

V Kodani nás přivítali dánští soudruzi, kteří nás ubytovali ve svých domovech. Byl tam také Čechoslovák s. Černý, který měl na starosti další odsun dobrovolníků. Z Dánska jsme odpluli na malém parníku do Antverp. Před odjezdem nás dánští soudruzi varovali, abychom se na lodi neprozradili, poněvadž je možné, že na parníku budou mezi cestujícími gestapáci. Byla nám přidělená maličká kabina, ve které jsme byli ubytováni tři a jeden cizí cestující – Němec. Moře bylo silně rozbouřené a všichni jsme dostali mořskou nemoc. Němec nám nabízel nějaké tabletky, že se nám uleví, ale já jsem soudruhy varoval, aby od něho nic nebrali. Vyptával se nás, kam jedeme, že on je starý sociální demokrat a že na této trati pluje často. Řekl jsem mu, že jedeme do Francie na práci, a ptal jsem se ho, jak je možné, že ho nacisti pustí z Německa, když je sociální demokrat. Na to nám neodpověděl.

Při výstupu z lodi v Antverpách byli skutečně tři Němci zadrženi belgickou policií jako špióni a agenti gestapa. Byl mezi nimi i náš cestující.

Dále naše cesta probíhala hladce. Z Paříže jsem poslal matce dopis. Věděl jsem, že bude cenzurován. V Šumperku se jistě o tom mluvilo, že jsem odjel a policie se o to velmi zajímala. Chtěl jsem matku uklidnit a aby dostala dále svou práci. Psal jsem – pozdrav z Paříže a že jedu do Španělska. Matku jsem ujistil, že nejsem komunista. (Policii jsem řekl, když jsem žádal vystavení pasu, že jedu na práci do Švýcar). Paříž, Perpignan, Figueras. Na každém nádraží (větším) vyhrála hudba a Španělé nás s jásotem vítali, házeli do vlaku květiny a ovoce […]."[23]

V dopise, odeslaném o několik dní dříve z Paříže své matce, se Rudolf John snažil vysvětlit pohnutky, které ho vedly k odchodu a svým způsobem se zde též ospravedlňuje. Je z něj mimo jiné cítit touha znovu usednout do letadla a stejně tak i jeho omluva za to, že nemůže pomoci rodině v její těžké finanční situaci:

„Milá maminko, teprve teď je mi možno, abych Ti napsal. Mami, jsem teď v Paříži. Nemusíš mít o mne strach, já budu opatrný. Já se velice těším na létání. Zítra odjedu již asi do Barcelony. Mrzí mne jen, že nemohu sloužit

23) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 2–3.

v československé armádě. Možná, že někteří doma si myslí, že jsem komunista, ale to není pravda, já sympatizuji jen s vládní stranou a poněvadž mi dovolí, abych bojoval na její straně, přidal jsem se k ní. Ty víš, že za létání bych dal, nevím co, doma mi však nebylo možno, abych létal, nemohu doma též najíti zaměstnání, přišlo mi již dost žádostí zpět, jsem v republice nepotřebný, ač jsem úplně zdráv, nemohu se dostati zpět do československé armády a nemohu též létati u MLL [Masarykovy letecké ligy]*, jelikož nemám peníze, proto jsem odejel. Všechny známé to asi překvapilo, ale maminko, musíš uznat, že jsem nemohl již déle zůstati doma. Byli jsme živi jen z 20 Kč týdně a to není možno dlouho vydržet. Nezlob se na mě a neměj strach o mě, já budu opatrný, nebudu však zbabělý. Ze Španělska Ti nebudu moci tak často psáti, možná až za měsíc. Budu Ti posílat možná telegramy, abys věděla o mě něco. Nesmíš se však leknout, až nějaký telegram ode mě přijde. Pozdravuj od mě všechny známé a Zdeňku, ať poslouchá. Tak příště asi za měsíc. Váš Ruda. PS: Když jsem jel lodí z Kodaně do Antverp dostal jsem takovou malou mořskou nemoc, ale už to přešlo. Až budu vědět svoji stálou adresu, tak Vám ji napíši.“*[24]

Obavy Rudolfa Johna, že by se dopis mohl dostat do rukou našich policejních složek, byly opodstatněné. Tuto skutečnost můžeme přičíst jednak dobře fungující síti informátorů mezi náboráři a zrovna tak i jistému nedostatku základů konspirace mezi samotnými dobrovolníky, kteří v mnoha případech jako Rudolf John prakticky bez jakýchkoliv skrupulí vše psali v dopisech do svých domovů, kde většinou byli vedeni jako pohřešovaní, a tak se jejich příchozí pošta lustrovala. U Rudolfa Johna došlo k odhalení velice záhy, a to právě na základě zmiňovaného dopisu, který se dostal k zemskému policejnímu prezidentovi v Brně. V první zprávě z 2. března 1937, která byla v režimu důvěrné podstoupena nadřízeným složkám, se tak dočítáme krom již zmiňovaného důvodu ukončení služebního poměru Rudolfa Johna u čs. armády i další detaily, které John ve svých pozdějších vzpomínkách již neudával.

„Týž opustil svoji matku, se kterou společně bydlel, dne 27. ledna 1937 a ranním vlakem odejel ze Šumperka přes Kodaň do Francie, odkud poslal matce dopis, z jehož obsahu jest zřejmý úmysl jmenovaného jeti do Španělska. V dopise sděluje, že není komunista, že však sympatisuje s vládní stranou, a ježto bude

24) NA, Praha, f. SPB, Soutěžní práce, Jaroslav Hošek (pseudonym Jaroslav Želivský), Českoslovenští interbrigadisté č. 796, s. 210–211.

moci ve službách vládního vojska létat, bez čehož nemůže být, přidal se k vládnímu vojsku.

Do ciziny odejel, jak uvádí dále v dopise, ježto v ČSR nemohl dostati místa a nemohl se dostati jako letec ani k armádě ani k MLL.

John před svým odjezdem prodal svůj vojenský plášť a z peněz, které tímto získal použil asi k zaplacení cesty.

Zda-li byl někým k cestě do Španělska naverbován nebylo zjištěno a zdá se, že jel do Španělska z vlastní iniciativy, nanejvýš mu byl k tomu nápomocen někdo ve Vídni, kde má John nevlastního bratra Rudolfa Findeise a snoubenku Fretu Czizekovou, bytem ve Vídni XII., Bischofgasse č. 5, u nichž byl ode dne 24. prosince 1936 do 2. ledna 1937 na návštěvě.“[25]

Druhá zpráva týchž policejních úřadů má dataci 31. března 1937 a doplňuje předchozí hlášení. Policii se již mezitím podařilo získat informace o prvním neúspěšném pokusu o odchod do Španělska, nicméně samotní organizátoři, kteří Rudolfu Johnovi napomáhali, zjištěni nebyli.

„Dodatkem ke zprávě ze dne 2. března 1937, číslo 2567/I/1 sděluji, že John již do Španělska dojel a podle adresy, kterou poslal své matce stal se členem vládního vojska ve Španělsku v mezinárodní brigádě. Kým byl Rudolf John pro španělskou armádu najat, případně kdo mu dal na cestu potřebné peníze, nebylo zjištěno. Také nebylo zjištěno, jakými doklady byl John na svoji cestu opatřen. Podle důvěrně získaných zpráv odejel John do Španělska již v prosinci 1936, avšak byl ze Švýcar vrácen policií. John prý se tehdy měl hlásiti v Basileji u jisté osoby, jejíž adresu měl napsanou v kapesním kalendáři a to tak, že část adresy měl na prvních listech kalendáře, část uprostřed a část až na konci. Revidující policista však na adresu přišel a Johna ze státních švýcarských hranic vrátil. Proto John, když v lednu svůj pokus opakoval, nejel již přes Švýcarsko, nýbrž přes Dánsko a Belgii. Matka Rudolfa Johna, Marie Johnová, vypověděla, že o první cestě synově neví, ač prý opravdu v prosinci nebyl několik dní doma. Johnová se domnívá, že byl ve Vídni návštěvou u příbuzných, neboť pod touto záminkou tehdy odcestoval.“[26]

25) NA, Praha, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – k. 1266, sign. 225-1266-3/18, dopis Zemského úřadu v Brně adresovaný Presidiu ministerstva vnitra ze dne 2. března 1937.
26) NA, Praha, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – k. 1266, sign. 225-1266-2/25, dopis Zemského úřadu v Brně adresovaný Presidiu ministerstva vnitra ze dne 31. března 1937. Zde můžeme doplnit, že jméno Rudolfa Johna se nacházelo i ve zprávě policejního ředitelství v Praze z 16. března 1937, která obsahovala seznam celkem 63 osob podezřelých z odchodu do Španělska viz NA, Praha, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – k. 1267, sign. 225-1267-1/197.

Zde se můžeme vrátit k nabízené a zatím nevyřčené otázce, kdy přesně Rudolf John do Španělska skutečně dorazil. On sám později udával data, která však byla často odlišná a nepřesná, lišící se až v řádu měsíců. Konečnou odpověď nám tak precizují až dokumenty uložené v moskevském státním archivu sociálně-politické historie (RGASPI). Jedná se o zprávy československé sekce kádrového oddělení interbrigád v Albacete, ve které byly vypracovány v letech 1939–1940 kádrové charakteristiky jednotlivých dobrovolníků a ty mimo jiné zaznamenávaly i jejich exaktní data příjezdů do Španělska. Podle záznamů ve složce k Rudolfu Johnovi přibyl jmenovaný do Albacete 17. února 1937.[27]

V tomto městečku se mimo jiné nacházela též centrála interbrigád a byl to zároveň jakýsi tranzitní bod, kde se všichni dobrovolníci po svém

Obr. 7: V dubnu 1937 se Rudolfu Johnovi stal osudným jeden z povstaleckých protiútoků na řece Jaramě, při kterém přišel o oko (Osobní archiv autora)

27) Rossijski gosudarstvěnnyj archiv socialno-političeskoj istorii (dále jen RGASPI), f. 545 – Intěrbrigady Respublikanskoj armiji Ispanii, opis 6, dělo 1468 Spiski chekhoslovackikh dobrovolcev interbrigad, č. 736 – Rudolf John.

příchodu museli prezentovat. *„Na Albacete do smrti nezapomenu,“* zapsal si do deníku Vendelín Opatrný (1908–1944), komunistický idealista a jeden z prvních československých dobrovolníků ve Španělsku. *„Člověk tu cítil zvláštní hrdost sám na sebe a na ostatní kolem. Všechny nás prostě spojovaly shodné myšlenky, což se v životě povede jen málokrát. Přímo v Albacete jsme se však nezdrželi a odešli jsme do blízké vesnice Tarazona de la Mancha, kde byla výcviková základna* […].“[28]

Dobrovolníci byli odtud posléze, po vyřízení všech náležitých formalit a také na základě své vojenské specializace, momentální potřeby, ale třeba i národnosti, odesíláni dále. A to buď přímo k jednotkám v zázemí, kde by případní úplní nováčci dokončili výcvik, nebo u ostatních pak přímo k formujícím se frontovým útvarům.

A právě zde zažil Rudolf John obrovské zklamání a doslova studenou sprchu, když nebyl určen k letectvu, ke kterému se ihned přihlásil, ale k pěchotě. Nebyl ostatně jediným letcem z československé armády, který se zde zařazení k letectvu nedočkal. Můžeme se pouze dohadovat, zda v jeho případě zaúřadoval nějaký úřední šiml nebo došlo pouze k nechtěnému omylu. Každopádně to bylo v případě plně kvalifikovaného stíhacího pilota rozhodnutí jen těžko pochopitelné. Zde si autor neodpustí kritickou osobní poznámku o až trestuhodném mrhání vycvičenými specialisty, zvláště když jich byl v té době ve vládních jednotkách nedostatek. Rudolf John také toto své rozčarování později rozepisoval ve vzpomínkách:

„Přijeli jsme do Albacete, kde nás v aréně rozdělovali k různým zbraním. Přihlásil jsem se k letectvu. Jeden Čech, který si říkal [Sláva] *Dunajevský, mi řekl, že nepůjdu k letectvu, že letců není třeba. Nemohl jsem svým očím a uším uvěřit, že není třeba specialistů letců – stíhačů. Protestoval jsem, ale on mi řekl, že jestli vím, co je to ve válce neuposlechnout rozkaz. Co jsem cítil, může posoudit jen letec, zvlášť když jsem měl své povolání tak rád.“*[29] Později, v roce 1998, k tomu ještě doplnil: *„Moje totální chyba byla, že jsem se od sportovců, kteří jeli na jih jako španěláci, ihned neodpojil. Měl jsem se sebrat a jít na španělskou ambasádu a nabídnout služby jako vojenský pilot. To víte. Partu jsem trhat nechtěl a když jsme konečně dorazili do smluveného španělského městečka, vrátilo se mi to jako bumerang. Ještě teď vidím českého komisaře, který si na frontě říkal Sláva*

28) Cit. dle: Arthur LONDON, *Španělsko, Španělsko…*, Praha 1963, s. 177.
29) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 3.

Dunajevský a po mé žádosti jen suše podotkl: Pilot? Tak toho nepotřebujeme. Budete vojákem a pokud neposlechnete, necháme vás zastřelit.“[30]

Dochoval se i přepis dalšího dopisu, který Rudolf John opět adresoval své matce a mladší sestře Zdeňce do Šumperka. Sice není datován, ale z jeho obsahu je zřejmé, že spadá právě do těchto dní. „*Milá maminko a Zdeničko, nevím, zda-li jste ty dřívější dopisy dostaly. Jistě si mne mami již ohlásila. Co říkali? Chtěl bych vědět co je nového u nás. Jelikož nemám ještě stálou adresu zkus napsat dopis na adresu, kterou jsem ti vzadu napsal. Není to však jisté, že to dostanu, ale zkusit to můžeš. Jsem zdráv, jen někdy mě zabolí ty zuby, ale to opět přejde. Co dělá Zdeňka? Hugo a ostatní kluci? Ti se asi koukali, když to zvěděli, kde jsem. Napiš mi všechno, co říkali u policie. Zkrátka vše. Zde je krásné počasí a ve dne velmi teplo. Zde stojí kg pomerančů 80 centimů, to jest asi 1 Kč. Jsem ubytován nedaleko Albacety, která byla bombardována fašisty a mnoho civilního obyvatelstva přišlo o život. Mám zde mnoho kamarádů, všichni jsou však o něco starší. Stravu máme velmi dobrou, každý den maso. Tak maminko, zatím končím, a tak to zkus s tím jedním dopisem, možná, že jej dostanu. Zdraví Vás všechny a líbá Tě i Zdeňku Váš Ruda. Adresa: John Rudolf, Base de brigades internacionales Tchéchoslovaque, Albacete, Espaňa.*“[31]

Rudolf John byl zařazen ke známému praporu *Dimitrov*, v jehož rámci působila i kulometná rota *Jana Žižky z Trocnova*. 18. mezinárodní prapor *Dimitrov* (*Batallón Dimitroff*) byla jednotka složená převážně ze slovanských a balkánských dobrovolníků. Vedle Čechů, Slováků, československých Němců, Maďarů a Poláků ji tvořili také Jihoslované, Bulhaři a Řekové. Byla ustavena již 28. prosince 1936 v obci Mahora severně od Albacete. Po zformování ji 31. ledna 1937 zařadili do sestavy nově vznikající 15. interbrigády, jejímž velitelem byl jmenován jugoslávský komunista, podplukovník Vladimir Čopić (1891–1939).

Československá stopa zde byla skutečně nepřehlédnutelná, prapor byl pak patrně nejvýznamnější jednotkou s účastí našich dobrovolníků. Oficiálně se uvádí, že jich u praporu sloužilo přinejmenším 393, z nichž nejméně 75 ve Španělsku padlo a dalších 115 utrpělo zranění. Ovšem to jsou pouze minimální počty, nelze vyloučit, že službou v Dimitrovově praporu jich prošly ještě další dvě stovky. Není jistě náhodou, že tři ze čtyř

30) František KOBZA, *Poslední španělák*, s. 19.
31) NA, Praha, f. SPB, Soutěžní práce, Jaroslav Hošek (pseudonym Jaroslav Želivský), Československí interbrigadisté č. 796, s. 210–211.

jeho rot postupně dostaly české názvy: 2. pěší rota *T. G. Masaryka*, 3. pěší rota *Klementa Gottwalda* a 4. kulometná rota *Jana Žižky z Trocnova*.[32]

Zvláště poslední z nich, ve které bylo soustředěno i nejvíce Čechoslováků, si vydobyla značné uznání nadřízených velitelů, kteří ji vyzdvihovali jako pilíř Dimitrovova praporu. Svůj bojový křest si Žižkova kulometná rota spolu s celým praporem prodělala v únoru 1937 v krvavé bitvě na řece Jaramě, kde se povstalcům nepodařil plánovaný obchvat Madridu. Mladí vojáci, kteří měli jen minimum vojenských zkušeností, se do bojů vrhli s velikým elánem, ale zaplatili za to těžkými ztrátami. Mezi jinými padl 17. února 1937 i bulharský velitel celého praporu Ivan Ivanov Paunov (Grebenarov). Dalšími padlými byli například velitel čety Josef Kalaš anebo politický komisař Antonín Kymlička. Poté, co se podařilo zastavit nepřátelský nápor, následovalo u jednotky až do června 1937 poměrně dlouhé období zákopové války. To již v našem vyprávění ale poněkud předbíháme.

Můžeme se opět vrátit k Rudolfu Johnovi – jako příslušník Žižkovy kulometné roty se zúčastnil oněch popisovaných krvavých bojů na řece Jaramě, které se mu ale staly málem osudnými. Při jednom nepřátelském útoku, k němuž došlo 5. dubna 1937, mu nad hlavou vybuchla explozivní střela, následkem níž byl těžce raněn a přišel o pravé oko.

„V té době byla ohrožena fronta na řece Jaramě. Nezbylo mi nic jiného než jít s ostatními soudruhy na jaramskou frontu jako obyčejný voják. Přišli jsme všichni k praporu ‚Dimitrov'. Byl jsem přidělen k ‚Žižkově kulomet. rotě' jako nosič jídla a munice. Cítil jsem se úplně bezcenný, viděl jsem fašistická letadla útočící na naše pozice. Tak jsem si přál být v letadle a nepřítele zneškodnit, ale nemohl jsem nic dělat. Nejurputnější boje byly v únoru 1937, kdy fašisté chtěli prolomit frontu stůj co stůj, a tak k Madridu přetnout všechny komunikace, aby Madrid nemohl být zásobován. Na této frontě padlo mnoho našich chlapců – statečných soudruhů. Nikdy nemohu zapomenout na ta upřímná přátelství, která se rodila na frontě v bojích a zákopech.

32) Zde jen můžeme zmínit, že pozdějším velitelem praporu Dimitrov byl jeden z nejvýznačnějších československých interbrigadistů, který v období pražského jara v roce 1968 zastával post ministra vnitra, Josef Pavel (18. září 1908 – 9. dubna 1973). Více k osobě Josefa Pavla, a především k jeho účasti ve Španělsku viz David MAJTENYI – Jiří RAJLICH, *Říkali jim španěláci*, Cheb 2022, s. 233–328; Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Španělská stopa generála Josefa Pavla*, Historie a vojenství 3, 2016, s. 39–72.

Velitel praporu pplk. [Vladimir] *Čopič se dozvěděl, že má ve své jednotce letce stíhače, a tak se na mě přišel podívat. Vypravoval jsem mu vše, on jen kroutil hlavou, jak je to možné, že jsem zde. Bylo to 2. dubna 1937. Řekl mi, že budu co nejdříve přeložen.*

5. dubna 1937 jsem byl při fašistickém útoku raněn do hlavy. Cítil jsem, že mě odnášejí na obvaziště za frontou, kde jsem byl ošetřen a poslán do zázemí do nemocnice v Murcii. Až tam jsem se dozvěděl, že jsem ztratil pravé oko. Bylo to pro mne tím bolestnější, protože jsem věděl, co znamená oko pro letce. Nevzdal jsem se však naděje a řekl jsem si, že budu třeba bojovat s lékaři a veliteli, jen abych mohl létat."[33]

Zranění, pro stíhacího pilota zcela jistě fatální, si v případě Rudolfa Johna, kterému v té době nebylo ještě ani 25 let, vyžádalo několikaměsíční léčení v nemocnici Frederica Monseny v Murcii. Zde došlo i k návštěvě „Tří Králů", jak se neformálně nazývali bývalí letci československé armády, nyní ve službách vládního republikánského letectva Karel Vejvoda,[34] Karel Král[35]

33) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 3–4.

34) Karel Vejvoda (13. října 1905 – 14. července 1968) nastoupil v dubnu 1924 do pilotní školy v Chebu. Na podzim 1925 byl pro hrubé porušení kázně ze školy vyloučen a za trest přeložen k pěchotě k Pěšímu pluku 45 na Podkarpatské Rusi, kde jeho prohřešky pokračovaly. Do několikerého konfliktu se zákonem se dostal i po návratu do civilu. Ve Španělsku působil od října 1936. Byl zařazen k letectvu, v řadách letecké skupiny 15 se zúčastnil bojů u Madridu, Guadalajary a Teruelu. Zpět do Československa se vrátil v listopadu 1937. Po 15. březnu 1939 odešel do Polska a odtud do SSSR. Po napadení SSSR nacistickým Německem se po zamítnutí vstupu do letectva Rudé armády přihlásil v Buzuluku u formující se československé jednotky. Zde se však paradoxně nedočkal zařazení k letectvu, ale k tankistům. V bojích projevil velkou odvahu a byl postupně povyšován (do osvobozené vlasti se navracel jako poručík) a obdržel řadu vyznamenání. Po válce působil až do své smrti na řadě postů ať již v rámci průmyslových podniků, tak i krátce na ministerstvu zahraničí anebo jako vedoucí mezinárodního oddělení Svazarmu. Pro zájemce o bližší informace k jeho osobě viz J. RAJLICH – D. MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí*, s. 558–572.

35) Karel Král (22. října 1911 – ?. září 1937) byl vyučený truhlář a během základní vojenské služby (Pěší pluk 21) si podal přihlášku k letectvu. Bylo mu vyhověno v říjnu 1932, jako svobodník byl přemístěn do Olomouce k Leteckému pluku 2. Po absolvování kurzu byl jmenován leteckým střelcem a poté sloužil u 7/2. letky na olomouckém letišti Neředín. Do zálohy odešel v hodnosti desátníka 1. října 1933. Poté se marně pokoušel o přijetí do řad četnictva. Do Španělska dorazil na počátku října 1936. Se svojí specializací palubního střelce se dočkal zařazení k letecké skupině 15. Ta působila se stroji Polikarpov R-5 především v okolí Madridu. Při jednom z bojových letů poblíž městečka Belchité byl jejich letoun sestřelen a Karel Král zahynul. Zatím se ani českým ani španělským historikům bohužel nepodařilo získat bližší podrobnosti k jeho smrti – ani její přesné datum. K sestřelení mělo údajně dojít mezi 3. a 5. zářím 1937. Více ke Karlu Královi viz J. RAJLICH – D. MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí*, s. 521–533.

a Karol Gabula-Kríž.[36] Později ho navštívil i další z letců Jan Ferák, o kterém již byla zmínka v předchozí části textu. Ti všichni se ho snažili všemožně povzbudit a dodat naději, že i s takovým těžkým handicapem se může domoci zařazení k letectvu. On sám, zřejmě nakažen optimismem dodaným trojicí kamarádů, se rozhodl, ač ne zcela doléčen, k návštěvě polního letiště jihovýchodně od Murcie, v Los Alcázares, kde sídlila letka pobřežního letectva. Zde se podle svých vzpomínek v následujících týdnech zúčastnil několika hlídkových letů:

„Život v nemocnici jsme si my ranění Čechoslováci zařídili tak, abychom propagovali dobré jméno čsl. komunistů. Nejvíce nás bylo na sále č. 16 v nemocnici Federica Monseny. Byli to hoši veselí. […] *V Murcii bylo 5 nemocnic, které měly jedno velitelství. Velitelem byl Bulhar dr.* [Zetar] *Minkov (jeho pravé jméno jsem neznal). Byla mi dlouhá chvíle, takže jsem požádal dr. Minkova, aby mě zaměstnal. Pověřil mě vedením polní pošty v Murcii a dále s kpt. Stojanovem (také Bulhar) jsme prováděli zvláštní úkoly. Odhalovali jsme sabotáže mezi španělskými lékaři. Tito lékaři sabotovali zásobování tím, že přidělovali potraviny a prázdná lůžka v nemocnici.* […]

Z Murcie jsem jezdil často do Albacete, kde bylo velitelství mezinárodních brigád, se soudruhem Minkovem, který měl na ‚Servicio sanitario' práci. Zastavoval jsem se na velitelství u našich chlapců. Jednou jsem tam zastihl delegaci našich poslanců – [Jana] *Švermu,* [Jana] *Vodičku atd. Soudruhu Švermovi jsem vypravoval, co se mi stalo, a on na to: ‚Johne nic si z toho nedělej, až to vyhrajem, budeš zase létat' – tak mě také utěšoval.*

Po nějaké době přišli do nemocnice letci, kteří se po mě ptali. Jaké bylo překvapení, když jsem mezi nimi uviděl známého kamaráda, leteckého střelce Krále, s kterým jsem létal v Olomouci u 2. leteckého pluku. Byli to 3 Králové. Karel Král, Karel Vejvoda a Karel Kříž. Řekli mi, že jedou na letiště nedaleko Murcie a jestli s nimi mohu jet. Zeptal jsem se vedoucího nemocnice, Belgičana dr. Blanka,

36) Karol Gabula-Kríž (10. prosince 1910 – 7. prosince 1937) pocházel z Nitry, absolvoval v letech 1928–1930 ŠODL a poté sloužil u Leteckého pluku 3 v hodnosti dělesloužícího desátníka. V roce 1933 byl pro blíže nespecifikovaný kázeňský prohřešek degradován na vojína, vyřazen z letectva a přeložen k Pěšímu pluku 17 do Trenčína. Pád neunesl a zběhl z armády do Polska. Později se rozhodl pro návrat, dobrovolně se přihlásil a byl jako dezertér odsouzen k nepodmíněnému trestu. Do Španělska Karol Gabula dorazil v listopadu 1936 a jako zkušený letec byl zařazen, podobně jako oba předchozí letci, k letecké skupině 15. Později byl přemístěn do Valencie a po přeškolení začal létat na strojích Tupolev SB. Jeden z operačních letů se mu stal osudným a padl 7. prosince 1937 u ostrova Mallorca. Více k jeho osobě viz J. RAJLICH – D. MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí*, s. 476–488.

který mi to zakázal, protože nejsem zdráv, rána hnisá a také proto, že nemám povolení velitelství interbrigády. Kdybych odešel, byl bych dezertér. Řekl jsem si, že utéci na frontu není dezerce, a jel jsem s nimi. Letiště bylo na jihovýchod od Murcie u Mar Menor (Malého moře) u obce Alcazares. Tam jsem se poprvé setkal se sovětskými letci. Jejich velitel se představil jako camaráda ‚Pablo'. Na letišti bylo několik nových letounů sovětského typu AB2 ‚Katušky' – lehká dvoumotorová bombardovací letadla. Měli jsme se obeznámit s jejich vlastnostmi. Jeden sovětský soudruh nám vše vysvětloval. Po několika dnech jsem se musel vrátit do nemocnice. Přeceňoval jsem své síly, hlava a rána mě bolely, cítil jsem se velmi sláb. Soudruh Blank, vedoucí nemocnice, mě s úsměvem přijal. Soudruzi letci odjeli na frontu. Protože jsem již byl mezi letci znám, vracel jsem se občas znovu na letiště, a tak jsem vlastně létal ilegálně. Létal jsem několik hlídkových letů mezi Cartagenou a Alicante na pobřeží Středozemního moře. Oko jsem měl zavázané černou páskou. Navštěvoval jsem velmi často sovětské letce v rekreačním středisku letců ‚Casa de Pincs' asi 4 km na jih od Murcie v překrásném borovicovém háji pod horami. […]

Opět po nějaké době se v nemocnici zastavil Čechoslovák – letec, kpt. Jan Ferák. Byl jsem jeho instruktor v pilotní škole v Prostějově. On byl velitelem letky nedaleko Léridy. Mluvili jsme o tom, jak to ten ‚Dunajevský' vše pokazil. Byl bych již dávno u nějaké stíhací letky. Se soudruhem Ferákem jsem rovněž létal několik bojových letů."[37] Na jiném místě k setkání s Janem Ferákem Rudolf John ještě dodával: *„Domluvili jsme se, že s ním pojedu na jeho letiště. Byl velitelem letky nedaleko Léridy. Jel jsem však načerno. Legálně jsem nemohl proto, že ve velení letectva se mezitím již vystřídali jiní velitelé a mě se zdálo, že tito již nemají zájem na tom, aby se proti fašistům účinně bojovalo. Na polním letišti jsme prováděli v 3členném roji několik bombardovacích letů na nepřátelské pozice. Při jednom letu jsme byli rozehnáni fašistickými stíhači a nevrátil se nám jeden letoun. Soudruh Ferák měl svého střelce těžce zraněného. Letouny byly lehce poškozeny. Provedli jsme též jednou útok na nepřátelský transport v noci."*[38]

Tuto část vyprávění Rudolfa Johna, kterou přeochotně přebrali a dále v minulosti rozváděli někteří domácí autoři,[39] je nutno brát s určitou rezervou. Je totiž málo pravděpodobné, že by mu bylo, vzhledem k jeho

37) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 4–6.
38) Vlastivědné muzeum v Šumperku, sign. H 11230 – strojopis vzpomínek Rudolfa Johna z 50. a 60. let.
39) Např. Zdeněk ŠMOLDAS, *Českoslovenští letci v boji proti fašismu*, Praha 1987, s. 51–52.

handicapu, svěřeno samo pilotování bojového letounu. Jako daleko více reálná se jeví varianta, že se letů mohl účastnit spíše jako letecký pozorovatel.[40] V této době se také Rudolf John stal členem španělské komunistické strany.

Nedoléčené zranění se však začalo opět ozývat, a tak se znovu dostal do nemocnice. Bohužel se jeho zdravotní stav stále nezlepšoval, a tak se již na frontu více nevrátil. Pouze se přesouval z jedné nemocnice do druhé. Ta poslední, před návratem do Československa, se nacházela v katalánském městečku Mataró na pobřeží Costa Brava severně od Barcelony.

Pobyt v nemocnicích pro Rudolfa Johna však nebyl až tak úplně negativním zážitkem, jak by se mohlo na první pohled zdát. Již v první z nich, v Murcii, se seznámil s nemocniční ošetřovatelkou Magdalenou Maldonado Zaldivia (22. července 1910 – 14. října 1980), rodačkou z Alhamy de Granada, jejíž původ po matce však sahal až do dalekých Filipín (vesnička Siniloan v provincii Laguna). Nalezl v ní zalíbení, a protože náklonnost byla oboustranná, pojal ji brzo za svoji zákonitou manželku a již se od sebe neodloučili.[41] Jak je vidno, válečná zkušenost ze Španělska byla pro Rudolfa Johna vzhledem k jeho dalším osudům přelomová, a to nejen co se zranění týče, ale i z pohledu citového.

Na samotný závěr této kapitoly můžeme uvést hodnocení Rudolfa Johna, které se mu za jeho účast v občanské válce dostalo ze strany kádrové sekce interbrigád. Mimo to, že v něm bylo stručně shrnuto i vše podstatné, co bylo napsáno v předchozích partech textu, tak k jeho osobě ještě dodávalo: *„Projevoval zájem k politické činnosti. Aktivista. Disciplinovaný. Bylo možné se na něho spolehnout. Jeho působení ve Španělsku bylo velmi dobré. Požíval důvěry.“*[42]

40) Co se týče letecké služby a nalétaných hodin, tak Rudolf John udával, že do roku 1938 (tedy včetně působení ve Španělsku) absolvoval celkem 1 980 letů v souhrnném trvání 572 hodin. VÚA-VHA, Praha, f. Československí interbrigadisté, č. j. 271 Rudolf John, životopis Rudolfa Johna z 15. července 1950.

41) Rudolf John ve svých vzpomínkách a životopisech uváděl, že Magdalena se s ním do Československa vrátila již jako jeho zákonná manželka. V matričním záznamu k narození Rudolfa Johna je však vepsána poznámka z 23. srpna 1939, že ke svatbě došlo až 11. dubna 1939 v šumperském farním kostele. Vzhledem k udělení společného pasu byli v době příchodu do Československa mimo jakoukoliv pochybnost oddaní. Je však možné, že německé úřady později platnost sňatku uzavřeného v republikánském Španělsku zpochybnily, proto musel proběhnout nový obřad, jak je i uvedeno v citovaném záznamu. ZA Opava, Sbírka matrik severomoravského kraje, sign. Šu I 54 1906–1920 Šumperk, i. č. 12559, záznam o narození a křtu Rudolfa Johna.

42) RGASPI, f. 545 – Intërbrigady Respublikanskoj armiji Ispanii, opis 6, dělo 1468 Spiski chekhoslovackikh dobrovolcev interbrigad, č. 736 – Rudolf John.

Obr. 8: Společný cestovní pas Rudolfa a Magdaleny Johnových, který byl vystaven na zastupitelském úřadu v Paříži v září 1938. Na fotografii Rudolfa Johna je jasně patrné prodělané zranění v oblasti pravé tváře a oka (Osobní archiv Zuzany Lhoťanové)

Návrat do vlasti a válečná léta

Rudolf John se společně se svou novomanželkou vrátil do Československa v pro republiku zlých časech, na podzim roku 1938. Španělsko měli opustit 15. září 1938. Jejich další cesta směřovala do Paříže na tehdejší generální konzulát Československé republiky. Zde byl konzulárními úředníky Rudolfu Johnovi a jeho ženě vystaven 20. září 1938 společný cestovní pas s platností do 9. října téhož roku. Je zřejmé, že tento časově omezený doklad s působností pro Francii, Švýcarsko a Německo měl sloužit pouze k návratu do vlasti. Dále pokračovali po železnici, hranice mezi Francií a Německem překročili 22. září 1938 na mostě Ponts du Rhin, který oddělovál Štrasburk a německý Kehl a ještě téhož dne v Chebu i hranici

československou. Do republiky se tedy vrátili jen pouhý den před vyhlášením všeobecné mobilizace.[43]

Po následném podpisu Mnichovské dohody byly nacistickému Německu odstoupeny pohraniční oblasti, včetně Johnova rodného Šumperka.[44] Nebylo to pro něj lidsky jistě lehké rozhodování – vrátit se do Šumperka a riskovat očekávané pronásledování ze strany nacistických bezpečnostních složek, nebo se nevrátit a ponechat opuštěnou nemocnou matku osudu. Nakonec starost o matku zvítězila. Vrátil se do Šumperka:

„Do Československa jsem přijel, když Němci okupovali pohraničí. Krajský výbor KSČ v Brně mi doporučil počkat v táboře ve Svatobořicích na jižní Moravě. Budu prý s ostatními soudruhy poslán do zahraničí. Ale najednou přišel jeden soudruh a řekl, že musím s manželkou zůstat zde nebo v Sudetech. Řekl, že se mi nic nestane, že mám říci, budu-li vyslýchán, že jsem byl nezaměstnaný, a nebyl jsem členem strany. Mrzelo mě to, ale jeho slova jsem bral vážně. Domníval jsem se, že když strana o mě ví, budu pracovat v týlu nepřítele.

Ze Svatobořic jsem odejel s manželkou k sestře do Samotišek. Tam jsem se znovu sešel se svými známými, s. Žaludou a Šnajdrem, ale nemuseli mě již přesvědčovat, naopak já jsem jim vypravoval o bojích interbrigadistů, o internacionální pomoci komunistických stran, a hlavně jak španělské republice pomáhal Sovětský svaz.

Tak jsem pobyl několik dní u sestry a věděl jsem, že v Šumperku /již v Sudetech/ je matka těžce nemocná. Řekl jsem si, že se musím k ní dostat s manželkou, aby jí také poznala. Bylo to koncem října 1938. Přešel jsem ilegálně hranice Šternberka a v Újezdu u Uničova jsem nastoupil do vlaku na Šumperk. Do Šumperka jsem přijel za tmy, takže jsem se domníval, že mě nikdo neviděl. Setkání se svou matkou bylo opět velmi dojemné.

Ráno nás probudilo bouchání na dveře a když jsme otevřeli, stáli za dveřmi 2 gestapáci. Nařídili mi, abych se oblékl a šel s nimi. Matka bydlela v činžáku,

43) Rudolf John žádné bližší podrobnosti k cestě zpět později nikde nezmiňoval. Cesta se podařila časově a místně zrekonstruovat na základě dochovaného cestovního pasu a také dle datového záznamu uvedeného v pozdějším dotazníku. AHPA, dotazník vyplněný Rudolfem Johnem 9. února 1996; OAZL, cestovní pas vystavený Rudolfu Johnovi a jeho manželce Generálním konzulátem Československé republiky v Paříži 20. září 1938.

44) Zde se nabízí poměrně logická otázka, zda Rudolf John jako záložní poddůstojník nastoupil po příjezdu během probíhající mobilizace službu v československé armádě, anebo jí byl ze zdravotních důvodů hned zproštěn. Události se valily překotnou rychlostí a jeho vojenské záznamy nám na tuto otázku, na škodu věci, bohužel odpověď nedávají. VA-CR, Trnava, kmenové listy Rudolfa Johna.

kde bydleli jen Němci, a tak se domnívám, že mě přece někdo v noci viděl. Opět rozloučení s manželkou a jel jsem s nimi do Opavy. Tam nastal výslech, na který se nezapomíná. Hlavně chtěli vědět, kdo mě do Španělska poslal, s kým jsem byl ve styku a zda jsem organizován v komunistické straně. Po ranách, které jsem dostal, trval jsem stále na stejném, že jsem nezaměstnaný, že jsem prodal svůj vojenský stejnokroj a plášť a jel z vlastního popudu do Španělska. Nebyl jsem organizován v žádné straně (tak, jak mě to řekl ten soudruh z Brna).

Po 5 dnech mě propustili s tím, že budu pracovat v tkalcovně hedvábí Bři. Schielové s manželkou a řekli mi, že budu stále sledován, abych si dal pozor."[45] V roce 1998, již bez předchozího dobového podbarvení, k prvnímu zatčení ještě doplnil: *„Žena oplakala všechno v koutě. V Opavě jsem za Španělsko dostal nářez, který se později opakoval. Přesně před válkou Německa s Polskem. Gestapo předalo každému vyslýchanému listinu, kde jsme měli podepsat, že se nezúčastníme žádné protistátní činnosti. Brali jsme to s nadhledem a proto podepsali. Já byl nasazen v Šumperku do tkalcovny hedvábí a šlichtoval jsem tam osnovy až do roku 1944, kdy mne znova zatkli.*"[46]

Jak je tedy patrné, tak i po okupaci zbytku okleštěné republiky se Rudolf John rozhodl setrvat nadále v Šumperku. Zaměstnán byl spolu s manželkou u šumperské firmy Maxmilian Friedmann & Gebrüder Schiel (sídlila v dnešní Uničovské ulici), která jako tkalcovna hedvábí měla význam též pro vojenský průmysl. Vyráběla totiž látku potřebnou pro zhotovení padáků, Rudolf John pracoval v její škrobárně. S ponurou realitou znásilněné vlasti se však nikdy nesmířil a aktivně se zapojil do ilegální odbojové činnosti příslušníků české menšiny, která zůstala ve městě a jeho okolí. Ačkoliv ještě nebyl formálně členem KSČ (tím se oficiálně stal až v květnu 1945), odbojáři, s nimiž spolupracoval, měli vazby právě na komunistickou rezistenci. V případě Rudolfa Johna šlo o podnik velice nebezpečný, protože kvůli své minulosti „rotspaniera" byl spolu se svými blízkými vystaven stálému dohledu nacistických bezpečnostních orgánů.[47] Mimo to, že v tkalcovně participoval na řadě drobných sabotáží, tak se od roku 1943 aktivně podílel na činnosti ilegální organizace *Národní sdružení československých vlastenců*. Zde přijal funkci vedoucího propagačního oddělení,

45) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 6–7.
46) František KOBZA, *Poslední španělák*, s. 19.
47) Státní okresní archiv Litoměřice, f. NSDAP – župní vedení Liberec, k. 100 (sign. 123-820-4), spis k osobě Rudolfa Johna s datací 1. března 1939.

v jehož rámci měl kolportovat spolehlivým osobám časopis *Národní osvobození* a různé letáky. Počátkem roku 1944 byl v rámci skupiny pověřen vojenskou organizací v oblasti Šumperku.[48] Krom toho, že vyráběli v autodílně ruční granáty, provokovali výhružnými anonymními dopisy i úřadovnu gestapa v Opavě. V jednom z dopisů byl její šéf vyzván, chce-li se v budoucnu zachránit, aby 29. ledna 1944 odpověděl na fiktivní inzerát v deníku *Deutsche Post* pod značkou *„Siegfried očekává Hellu"*. Stalo se tak a na inzertní straně opavského vydání deníku skutečně vyšla téhož dne odpověď s reakcí: *„Hella očekává odpověď od Siegfrieda. Naše zn. 21 na západoslezském Ohlašovacím úřadě v Opavě."*

Aktivita této odbojové skupiny pochopitelně neušla pozornosti německých bezpečnostních složek. Přituhovat začalo již na počátku roku a radikální zlom nastal 31. března 1944. Toho dne gestapo provedlo rozsáhlý zátah a většina členů skupiny včetně Rudolfa Johna skončila ve vyšetřovací vazbě. John byl zprvu po dobu sedmi dní zadržován v prostorech tkalcovny a poté se dostal do vězení v Opavě, kde se po dobu tří měsíců „těšil péči" gestapa:

„31. března 1944 jsem stál u svého šlichtovacího stroje jak každý den. Asi v 10 hod. dopoledne přišel vrátný (také velký nacista) a řekl mi, že u brány stojí má matka, že chce se mnou mluvit. Já jsem se domníval, že se dědečkovi v Hrabenově něco stalo, byl již starý a nemocný. Šel jsem proto celkem klidně.

48) Prapočátky ilegální organizace Národního sdružení československých vlastenců (dále jen NSČV) spadají až do roku 1940, kdy se na severní Moravě ve většinově německém prostředí (geograficky přibližně oblast měst Zábřeh, Bludov, Šumperk, Výprachtice, Moravská Třebová) začali postupně aktivizovat československy smýšlející vlastenci a zakládat místní a později okresní odbojové buňky. K nárůstu činnosti a postupnému spojování jednotlivých skupin došlo po napadení SSSR v souvislosti s dohodou mezi komunistickým a nekomunistickým odbojem o společném postupu. K největšímu rozmachu odbojových aktivit na severní Moravě došlo v roce 1943 a tehdy již můžeme mluvit o NSČV. Jeho ilegální síť se začala značně rozrůstat a bylo rozhodnuto vedle místních a okresních vedení vytvořit i krajské vedení (v čele s Karlem Holoušem ze Zábřeha). To mělo následně koordinovat činnost a vést odboj na celé severní Moravě s přesahem na Lanškrounsko a protektorátní Lošticko. Krajské vedení začalo rovněž vydávat časopis *Národní osvobození*, který byl kolportován po celé oblasti. Náplň činnosti skupiny, která byla všenárodní odbojovou organizací lidí bez rozdílu sociálního postavení a politického přesvědčení byla mnohostranná: od sabotáží, organizování přechodů do zahraničí, ukrývání ilegálních pracovníků až po organizování sbírek na pomoc postiženým. Zlom v tomto rezistenčním hnutí nastal na přelomu zimy a jara 1944, kdy se nacistickým bezpečnostním složkám podařilo proniknout do organizace a postupně několika vlnami drastického zatýkání odbojovou činnost NSČV jako celku takřka úplně paralyzovat. Více k historii, činnosti a organizační i personální struktuře NSČV viz Josef BARTOŠ, *Odboj proti nacistickým okupantům na severní Moravě*, Šumperk 1975, s. 29–46; Josef BARTOŠ, *Komunisté v čele protifašistického odboje na severní Moravě*, Ostrava 1980, s. 53–57 a 197–199.

Před bránou vidím matku bledou, která se na mě upřeně dívá a nic neříká. Když jsem přišel blíže, vyskočilo z postraní několik gestapáků a dali mi železa na ruce a řekli: ‚Ty bestie, tak dlouho jsme na tebe číhali, a přece jsme tě dostali.' Matku propustili a mě odvedli do šumperské robotárny a uvěznili v malé cele (jen pro jednoho), ruce vzadu řetězy spoutány. […]

Asi po hodině jsem slyšel rámus na chodbě a slyšel jsem otvírat další samotky. Přiváželi další a další. Začalo velké zatýkání na celé severní Moravě. Do Šumperka přišlo jedno oddělení opavského gestapa a začalo vyslýchat. […] *Přesně za 7 dní jsem byl předveden k výslechu. Byla tam velká místnost. Přítomen byl vedoucí šumperského gestapa a nějaký z Opavy a dále tři gestapáci jako siláci k tělesnému vyslýchání a jedna písařka. Nevnímal jsem ani co mi říkají, vím jen, že opět křičeli, že jsem bandita a že již dávno na mě číhali. Potom to začalo: ‚Tak mluv ty bolševická sviňo.' Já jsem mlčel a hned na to jsem ucítil krupobití ran na hlavu a palčivou bolest na rukou a zádech. Pamatuji si jen, že jsem bolestí zasténal, a po několika ranách jsem upadl. Začali do mě kopat, bít, ani nevím čím, jen to hrozně palčivě bolelo a za chvíli jsem ucítil v hlavě hučení a znění a bolest ustávala, přestože mě stále tloukli. Ztrácel jsem vědomí. Potom to bylo již dobré, nic jsem necítil. Omdlel jsem. Probral jsem se, když jsem ucítil hlavu ve vodě. Namáčeli mi hlavu ve škopku s vodou. Když jsem přišel k sobě, začalo to zase. Stále křičeli, abych mluvil. Já však vydržel. Omdlel jsem ještě dvakrát.* […]

V Opavě nás rozdělili do cel. Já jsem přišel opět do samotky v přízemí a zase se spoutanými rukami vzadu. Byl jsem ze všech jediný, který byl takto spoután. Jen ráno, v poledne a večer mě strážný na chvíli odpoutal. Bylo to strašné. Své paže jsem ani necítil. […]

Za 14 dní přišel rozkaz k transportu. Šlo se zase v doprovodu četníků na nádraží a potom vlakem se jelo na Ostravu – Hranice – Olomouc. Nevěděli jsme, kam nás vezou. Když jsme stáli na olomouckém nádraží (seděl jsem ve vagoně u okna a vedle seděl četník), díval jsem se na nástupiště a v tom jsem zahlédl svého švagra, železničáře [Bedřicha] *Hradila. Také on se podíval a naše zraky se potkaly. Upřeně jsme se na sebe dívali. Pokrčil jsem slabě rameny a hlavou jsem trhl směrem jízdy. Chtěl jsem, aby mi nějak ukázal, kam nás vezou. On porozuměl, ale pokrčil rameny – nevěděl. Jeli jsme dále – Zábřeh – Třebovice. Tam jsme chvíli stáli a uviděl jsem opět švagra u zdi nádraží budovy, jak hůlkou udělal písmeno T. Za chvíli opakoval E a potom R – E – Z – Í – N."*[49]

49) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 13–15.

Rudolf John se nejprve spolu se skupinou zadržených dostal do nechvalně pověstné Malé pevnosti v Terezíně. Zde se nacházela věznice, která byla využívána pražským gestapem pro odpůrce režimu. Za dobu existence věznice (1940–1945) sem bylo umístěno přibližně 27 tisíc mužů a 5 tisíc žen, z naprosté většiny politických vězňů. Máme dokumentován pobyt Rudolfa Johna na cele číslo 33 (spolu s dalšími 66 spoluvězni!) z 27. května 1944. Brutální zacházení s vězni a naprosto nevyhovující životní podmínky se podílely na tom, že v létě 1944 onemocněl záškrtem a byl po dobu šesti týdnů umístěn v infekční cele (dle knihy nemocných od 31. července 1944).[50]

Na konci roku 1944 byl s dalšími spoluvězni z Terezína odtransportován do Breslau (Vratislav, dnes Wroclaw), kde se měl konat soud. Postup Rudé armády byl však rychlejší a Rudolf John se dostal do věznice Matylda v Drážďanech. V saské metropoli zažil ono známé spojenecké bombardování, jeden z nejhrůznějších náletů z celé války. V noci z 13. na 14. února celkem 773 britských bombardovacích letounů způsobilo obrovské požáry a dílo zkázy bylo ještě dokončeno následujícího dne, když Američané vyslali nad město celkem 311 svých bombardovacích strojů. Na město, ve kterém propuklo ohnivé inferno, bylo shozeno více než 3 900 tun výbušných a zápalných pum. Velká část městské zástavby byla buď zničena, anebo silně poškozena a také ztráty civilního obyvatelstva byly obrovské.

Ve svých vzpomínkách Rudolf John na hrůznou událost nemohl nevzpomenout. S obrovskou dávkou štěstí přežil, pokusil se dokonce o útěk, ale brzy byl dopaden. V prvotním popisu bombardování byl dle svého mínění asi příliš stručný, a tak se k němu s odstupem ještě vrátil s dodatkem. V něm líčí velmi sugestivně především to, za jak hrůzných podmínek opouštěli zadržovaní trestanci věznici. Mimochodem opět udává chybnou dataci, kdy došlo k bombardování:

„12. února 1945 [sic!] *jsem se kolem 21 hod. ještě před spánkem bavili o vojenské situaci ‚Německé Říše'.*

50) Archiv Památníku Terezín (dále jen APT), sbírka Malá pevnost Terezín (dále jen MP Terezín), Seznamy vězňů, sign. A 8495, seznam cely č. 33 s kresbou; Tamtéž, Různé, sign. A 8842, Kniha nemocných (Krankenbuch), s. 70, Nr. 346 Rudolf John; Vlastivědné muzeum v Šumperku, Sbírka šumperského muzea (podsbírka historická), sign. H5781 – vězeňský plátěný pytlík na poštu Rudolfa Johna; Památník Terezín – databáze politicky a rasově pronásledovaných osob [online], [citováno dne: 25. listopadu 2024]. Dostupné z: https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-john-rudolf.

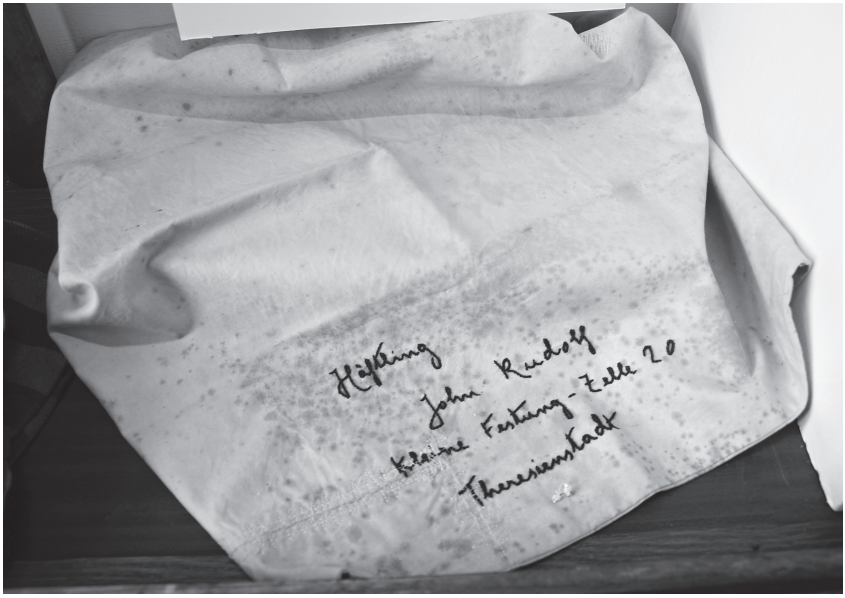

Obr. 9: Vězeňský plátěný pytlík na poštu v Malé pevnosti v Terezíně s ručně vyšívanými údaji Rudolfa Johna (Vlastivědné muzeum v Šumperku)

Asi v 21.30 hod. začaly houkat sirény a ohlašovaly letecký poplach. Protože v té době houkaly sirény často, nevěnovali jsme tomu pozornost, jen jsme si řekli: ‚Ať jim dají!' Za malou chvíli jsme uslyšeli hukot letadel. Podle hukotu jsme usuzovali, že to jsou ohromné svazky letadel. Najednou začalo padat ‚krupobití' zápalných bomb a osvětlovacích raket. Drážďany byly jako ve dne, byly osvětleny, že bylo vidět z okna každého člověka na ulici. Krupobití zápalných bomb však nepřestávalo. Hořely již skoro celé Drážďany. Z ulic bylo slyšet výkřiky a povely německých protipožárních hlídek. Byla to ohromná podívaná, když jsme se navzájem zvedali a dívali zamřížovaným oknem ven.

Hukot letadel začal opět zesilovat a v tom jsme stačili jen seskočit z okna a lehnout na zem, protože začaly padat tříštivé bomby. Bylo slyšet hvízdot padajících bomb a ohromné detonace, až se celá věznice otřásala. Ze zdi padala omítka a my jsme leželi na zemi, drželi se za ruce a se zatnutými zuby jsme čekali, až budova spadne. Celá budova po výbuchu bomby, která spadla buď na jedno křídlo věznice, nebo těsně vedle, se nadzvedla a znovu dopadla zpět.

Toto se opakovalo několikrát. I když hukot letadel ustal, vybuchovaly bomby stále. Byly to časované bomby. Bylo slyšet hrozný křik na chodbách a slyšet, že se otevírají cely. Když jsme se nadzvedli k oknu, viděli jsme hrozné divadlo. Ulice neexistovaly. Kolem věznice byla jen hromada sutin a všude samý požár. I naše věznice hořela. Hluk na chodbách se stupňoval a bylo slyšet, že někdo otvírá naši celu a nemohl ji otevřít. Dveře byly v pantech vzpříčené, těmi otřesy, a ne a ne dveře otevřít. […] *Po dlouhé námaze dveře vypadly i s panty. Vyrazili jsme z cel. Stačil jsem si vzít jen deku přes sebe. Schodiště hořelo a utíkali jsme dolů. Vchod byl zasypán, takže jsme se dostali do sklepa věznice. Tam nás dusil kouř a skupina vězňů utíkala východem na dvůr. Museli jsme se opět vrátit, protože žár hořící hromady uhlí nám nedovoloval na dvůr vstoupit.*

Dalším východem jsem se dostal se soudruhem Klecklem na další dvůr. Tam vězňové rovnali nábytek ke zdi a panicky se chtěli dostat nahoru. Jeden druhého strhával, takže to vypadalo jako roj včel, jeden na druhém a žádný se nemohl dostat nahoru. Řekli jsme si s Klecklem, že se rozběhneme a po té mase těl se musíme vyhrabat nahoru. Nesmíme se však zastavit, jinak uvízneme s ostatními. Jeden na druhého počká na druhé straně. Rozběhl jsem se první a podařilo se mi dostat nahoru a na druhé straně seskočit. Utíkal jsem se ukrýt mezi balvany zdí na druhou stranu a tam čekal. Stále vybuchovaly bomby. Čekal jsem asi 3 hodiny, ale Kleckla jsem se nedočkal. Rozběhl jsem se směrem k Labi. Přeskakoval jsem hromady rumiště, mrtvých těl a opět výbuchy. Chtěl jsem se ukrýt v kašně, která se objevila přede mnou, ale jak jsem tam skočil, tak jsem opět vyskočil. Byla plná mrtvol. Přikrčil jsem se k balvanu a díval se, kam utíkat. Uviděl jsem skupinu asi 30 lidí, jak mezi sebou mluví a jak na ně padá průčelí asi čtyřposchoďového domu. Všechny je zasypala. V dusivém kouři a v očích plno písku jsem se přeci dostal až k Labi a utíkal jsem proti proudu řeky směrem za město. […]

Utíkal jsem jen v kalhotech a košili a přes sebe deku. Kalhoty byly pomalovány. Na jedné nohavici červené Y a na druhé V. Za městem mě chytili ‚Volkssturm'. Byl jsem nápadný a poloslepý. V oku samý písek – neviděl jsem. Odvezli mě do Bad Schandau a potom zpět do Drážďan do věznice na George Bähr-Straße. Uvěznili mě zase na samotce. Ostatní vězňové chodili na práci ven, prohazovat cesty v zasypaných ulicích. Já zůstal na cele a čekal buď na soud nebo na popravu. V polovici dubna bylo opět velké bombardování, ale ve dne."[51]

51) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 17 a 19–20.

Osvobození se tak Rudolf John dočkal až 7. května 1945, kdy se k městu blížila Rudá armáda. *„7. května bylo v dáli slyšet dunění děl. Blížila se Rudá armáda k městu. Naše osvobození. Strážci se rozprchli a pustili nás ven. Venku jsem poznal známého ze Sudkova s. Chlupna, s kterým jsem šel k čsl. hranicím.*

9. května jsme přišli do České Lípy a tam nám již na Národním výboru dali kola, abychom se dostali domů dříve. Jeli jsme směr Hradec Králové. V Hradci jsme narazili na první kolonu Rudé armády. Objímali jsme se a plakali radostí. Na tyto okamžiky se nezapomíná. Jeli jsme dále proti kolonám Rudé armády až do Šumperka, kam jsme přijeli 11. května,“[52] uzavřel vyprávění o své válečné anabázi.

Poválečný osud a život v Šumperku

V Šumperku se Rudolf John opětovně setkal se svými blízkými, především manželka prožívala během jeho věznění obrovský strach. Ještě 19. května 1945 po letech politických sympatií vstoupil do KSČ a začal se politicky angažovat. Stal se zakládajícím členem okresní organizace KSČ v Šumperku a zároveň převzal jako první funkci jejího stranického tajemníka. Do armády se již nevrátil, i když o to stál. Podal si žádost o zařazení k nově organizovanému Bezpečnostnímu letectvu. Nebyla přijata, a ačkoliv skutečné důvody zamítnutí neznáme, lze předpokládat, že se tak stalo vzhledem k jeho zdravotnímu handicapu.[53] Podobně jako dalším bývalým československým interbrigadistům se i Rudolfu Johnovi dostalo zadostiučinění v podobě uznání za účastníka druhého odboje podle zákona č. 255/1946 Sb. z 18. června 1946 – o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození.[54]

V civilním životě se spolu s manželkou Magdalenou rozhodli, že se natrvalo usadí v rodném Šumperku. Z místního dětského domova si manželé adoptovali holčičku Zuzanu původně pocházející z rodiny rumunských Němců, která se v Šumperku ocitla ve víru dramatických událostí

52) VHÚ Praha, Rudolf John, Moje vzpomínky 1936–1945, s. 17.
53) NA, Praha, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – k. 1553, sign. 225-1553-4/10.
54) Podle osvědčení vydaného Rudolfu Johnovi dle zmiňované zákonné normy 1. června 1948 byl jmenovaný od 10. ledna 1937 do 15. září 1938 jako dobrovolník v republikánské armádě ve Španělsku a od 31. března 1944 do 5. května 1945 jako československý politický vězeň. OAZL, osvědčení podle § 8 zák. č. 255/1946 Sb. – Rudolf John.

Obr. 10: Manželé Johnovi (Osobní archiv autora)

na samotném sklonku války.[55] Politická dráha, kterou začal svým angažmá v Okresním výboru KSČ, se Rudolfu Johnovi dále neotevírala a o důvodech bychom mohli opět pouze spekulovat. Nejprve krátký čas, do dosazení

55) Zuzana Fousková (31. října 1941 – 21. srpna 2024) byla jediným potomkem Rudolfa a Magdaleny Johnových. Na konci války prchala se svými biologickými rodiči (pocházeli z rumunské vesnice Filitelnic, která se nachází v župě Mureș v Sedmihradsku) přes naše území do Německa. Ve Velkých Losinách onemocněla a v dramatických chvílích se cesty její a její rodiny rozdělily. Zuzana se dostala do dětského domova v Šumperku, odkud si ji následně adoptovali Johnovi. Původní rodina se snažila děvče nalézt a poté, co se to podařilo, i o její návrat. Zuzana však přesto, že se s nimi setkala a v průběhu dalších let scházela dál, zůstala u Johnových. Zuzana LHOŤANOVÁ (vnučka Rudolfa Johna), osobní rozhovor, 23. a 28. ledna 2025. Více k dramatickému dětství a osudu Zuzany Fouskové v dochovaném audiozáznamu viz *Zuzana Fousková videoreportáž* [online], [citováno dne: 23. ledna 2025]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=rf0DDUhUPUg a dále také životopis zpracovaný žáky Základní školy Bruntál v rámci projektu Příběhy našich sousedů [online], [citováno dne: 23. ledna 2025]. Dostupné z: https://www.pribehynasichsousedu.cz/hruby-jesenik/hruby-jesenik-2020-2021/fouskova-zuzana/.

odborníka, byl pověřen vedením tkalcovny, ve které během války pracoval. Poté začal zastávat pozici vedoucího šumperského kina *Svět* (v ulici Slovanská 16) a později se dostal až do funkce oblastního vedoucího kin v celém okrese Šumperk. Tam působil až do padesátých let. Jistě nebylo pouhou náhodou, že ve druhém místním kině, které mělo název *Oko*, byl ve stejném čase vedoucím další bývalý interbrigadista původem z nedalekého Postřelmova – Alois Kapl.[56]

Perzekuce bývalých interbrigadistů, která v souvislosti s politickými procesy v padesátých letech postihla většinu jeho bývalých spolubojovníků, neměla pro Rudolfa Johna žádné fatální následky. Nepůsobil na politicky nijak exponovaném místě, a tak nebyl pro strůjce procesů ani nijak zajímavý. S odstupem let k tomu pouze stručně poznamenal: *„Na naše místa se naštěstí nikdo netlačil. Já jsem padesátá i pozdější léta pocítil jen ve zvýšeném zájmu bezpečnosti při cestách s Čedokem do Jugoslávie.“*[57] Dalším dokladem nezájmu bezpečnostních složek o Rudolfa Johna je také fakt, že byl již v roce 1957 vyznamenán Řádem rudé hvězdy.[58] V té době ovšem již hlavní vlna perzekucí „španěláků“ pominula a počínaje rokem 1956 se jim začalo znovu dostávat oficiálního uznání.

Ačkoliv se do armády již nevrátil, na letadla přesto nezanevřel. Podílel se na vybudování aeroklubu v Šumperku. Ten byl oficiálně založen na ustavující schůzi 23. ledna 1946, následně proběhly valné hromady a začalo se budovat letiště. Rudolf John se založením aeroklubu pomáhal, od počátku do roku 1948 zde působil jako hospodář a zároveň i vedoucí

56) Alois Kapl (24. října 1908 – ?. ?. 1994) byl vyučeným řezníkem, vojenskou prezenční službu absolvoval u Dělostřeleckého pluku 302 v Olomouci. Ve Španělsku byl přidělen k protiletadlové baterii Klementa Gottwalda a během jednoho z nepřátelských bombardování byl těžce zraněn střepinou do břicha, pánve a nohou. Do Československa se vrátil podobně jako Rudolf John v září 1938. Po okupaci zbytku republiky byl zatčen a uvězněn. Po propuštění se mu podařilo uprchnout a přes Polsko se dostat do SSSR. Když Německo napadlo SSSR, přihlásil se do československé armády a byl odveden, ale při výcviku se mu obnovilo staré zranění ze Španělska a armádu opustil. Po návratu do osvobozené vlasti žil i se svojí rodinou v Šumperku. NA, Praha, f. SPB, Jaroslav Hošek (pseudonym Jaroslav Želivský), Českoslovenští interbrigadisté č. 835, s. 219–220; RGASPI, f. 545 – Intërbrigady Respublikanskoj armiji Ispanii, opis 6, dělo 1468 Spiski chekhoslovackikh dobrovolcev interbrigad, č. 770 – Kappl Alois; Petr MOŽNÝ, *Interbrigadista Alois Kapl, pozdější vedoucí kina Oko*, in: Severní Morava: Vlastivědný sborník, sv. 105, 2019, s. 41–44.

57) František KOBZA, *Poslední španělák*, s. 19.

58) NA, Praha, f. SPB – ústřední výbor, Praha – dotazníky: John Rudolf; VÚA-VHA, Praha, f. Československí interbrigadisté, č. j. 271 – Rudolf John, Magdalena Johnová.

motorového odboru.[59] Po letech měl možnost vrátit se do pilotní kabiny alespoň u sportovních letadel. Každý, kdo někdy létal, ví, že vášeň pro něj nemizí a pilotní dovednosti se nevytrácejí. Jeden pamětník, bývalý zasloužilý člen aeroklubu dobře obeznámený s jeho historií nám na Rudolfa Johna v těchto letech zachoval vzpomínku:

„Dne 10. září 1948 byl přidělen do Šumperka letoun Praga E-114 OK-CFS, prvním pilotem byl Rudolf John, do konce roku na něm nalétal 6 hodin 22 minut. V roce 1949 nalétal na Bejbině, tak se letounu říkalo, 241 startů a 59 hodin. Byly to lety pro veřejnost k získání finančních prostředků pro aeroklub. Po havárii Bejbiny koupil Národní výbor aeroklubu letoun Sokol M1C OK-DHI. Rudolf John s ním létal vyhlídkové a tzv. kašlové lety. Výstupem letadla do velké výšky se léčilo dětem onemocnění černým kašlem. Za rok 1951 nalétal 316 startů a 89 hodin 40 minut. V roce 1952 létal se Sokolem také podnikový pilot [Metoděj] *Grošov, po odchodu Rudolfa Johna, kterému nebyl ze zdravotních důvodů prodloužen pilotní průkaz – byl na jedno oko slepý. Celkem oba piloti nalétali 257 startů a 76 hodin. Tím skončila letecká činnost Johna v aeroklubu Šumperk. Rudolfa jsem navštívil v roce 1986 a potvrdil mi údaje výše uvedené a také, že létal ve Španělsku, ale to už jsem se víc neptal vzhledem k jeho zdravotnímu stavu. Nebyl na tom dobře.“*[60]

Zde jen můžeme doplnit, že ke zmiňované havárii letounu Praga E-114 došlo 12. září 1949. Posádka letounu Kolář – Kroupa odstartovala k cvičnému letu. Nízko započatý souvrat skončil havárií v prostoru prvé okruhové zatáčky, oba piloti zahynuli v troskách letounu. Ale zpět k Rudolfu Johnovi. Jak bylo v citované pamětníkově vzpomínce řečeno, nebyla mu v roce 1952 již prodloužena pilotní licence.[61] Jeho počet startů a nalétaných

59) Josef PASZYNA, *50 let aeroklubu Šumperk (1946–1996). Historie 50 let sportovního letectví v Šumperku*, Šumperk 1996, s. 3–16.

60) Osobní archiv autora, přípisy Josefa Paszyny autorovi z 8. ledna a 11. dubna 2025. Za zprostředkování kontaktu jakož i za pomoc při pátrání v Šumperku náleží autorův dík místnímu badateli a leteckému nadšenci Josefu Václavíkovi.

61) Bohužel se zatím nepodařilo zjistit bližší podrobnosti k důvodům neprodloužení pilotního průkazu. Jestliže by byl důvodem (pochopitelným) jeho zrakový handicap, nabízí se logická otázka, jakým způsobem se ho Rudolfu Johnovi podařilo obejít v předchozích letech. Mohlo to být vzhledem k roku 1952 ale jinak, důvody mohly být (aniž to třeba on sám tehdy tušil) politického rázu a souviset s jeho španělskou minulostí. Popřípadě mohlo jít o souběh obou faktorů. Vše jsou to ale pouhé spekulace, protože příběh skládáme jenom ze střípků. Jedním z nich je dochovaná žádost ústředny Státní bezpečnosti její oblastní úřadovně v Olomouci z 24. listopadu 1952 ve věci ověření pilotního diplomu jmenovaného a také vznesený dotaz, zda je členem aeroklubu v Šumperku. NA, Praha, f. Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – k. 1553, sign. 225-1553-4/10.

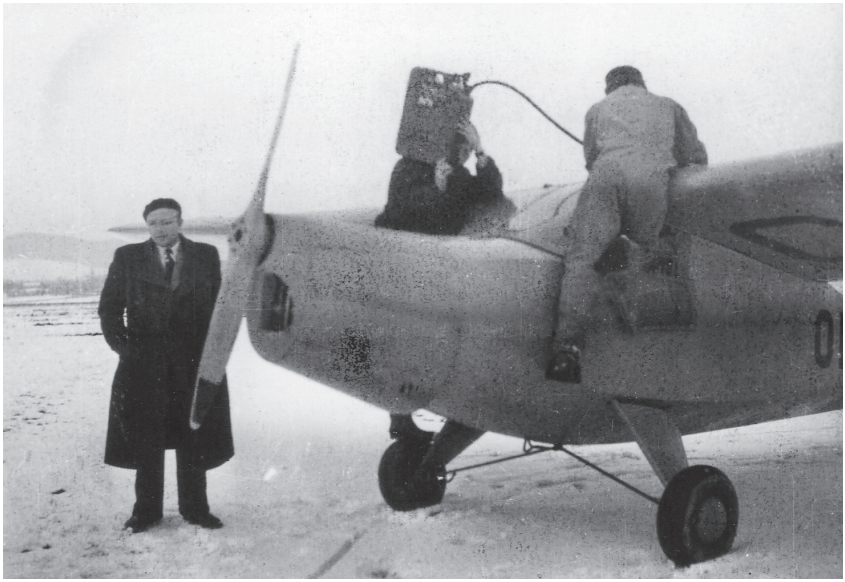

Obr. 11: Rok 1948 na šumperském letišti. Rudolf John u vrtule Pragy E-114 (OK-CFS) během jejího tankování (Osobní archiv autora)

Obr. 12: … a zde v pilotní kabině téhož stroje během zahřívání motoru. Do kabiny usedá M. Pokorný (Osobní archiv autora)

hodin se opět zastavil a tentokrát definitivně. Žádnou jeho aktivní účast v činnosti aeroklubu nemáme v dalších letech dokumentovanou.[62]

Druhou polovinu padesátých a počátek šedesátých let trávili Johnovi v Šumperku. Atmosféra v letech částečného politického oteplování a návratu důvěry v bývalé „španěláky", se následně projevila i u Rudolfa Johna. Využil atraktivní nabídky a od roku 1965 do roku 1969 pracoval jako zástupce podniku Polytechna na obchodním oddělení československého velvyslanectví v kubánské metropoli Havaně. Ve zdejším hispánském kulturním a jazykovém prostředí mohl bohatě uplatnit své znalosti španělštiny. Spolu s ním zde pobývala i manželka a na návštěvy létala i dcera Zuzana s rodinou.[63]

Do Československa se Rudolf John vrátil v roce 1969, právě v době pozvolného nástupu normalizace. Jaké byly jeho názory na předchozí reformní proces a následnou invazi vojsky Varšavské smlouvy 21. srpna 1968, nevíme, jelikož to později blíže nekomentoval. Zachoval se nám pouze záznam pohovoru při příležitosti výměny členských legitimací KSČ, který proběhl o rok později 25. března 1970. Zde je uvedeno, že „*vstup spojeneckých vojsk považuje a považoval za nutný z hlediska uhájení socialismu v naší zemi. S lednovým usnesením ÚV KSČ (1968) souhlasil, avšak po 2 měsících poznal, že vedení strany není jednotné a že k moci se chtějí dostat pravicové síly. Vždy stál a stojí na posicích marxismu-leninismu.*"[64]

Dělat však na základě citovaného tvrzení nějaké závěry o skutečném smýšlení a politickém náhledu, nebo ho dokonce řadit k dogmatikům, by bez dalších informací bylo k Rudolfu Johnovi nespravedlivé. Mohl u něj například jen zvítězit jistý konjunkturalismus a snaha se vyhnout, po všem, co v životě prožil a překonal, budoucím obtížím. Nebyl by rozhodně jediným, kdo se tak v období prověrek zachoval, ale to bychom, jak bylo řečeno, pouze spekulovali.

Rudolf John se vrátil ke své předchozí práci v kině *Svět*, kde pracovala jako prodavačka i jeho manželka. Mimo to začal aktivně působit v rámci Svazu protifašistických bojovníků, kde zastával post předsedy okresní

62) Osobní archiv autora, přípis Vladimíra Hurdálka autorovi z 5. ledna 2025.
63) K jeho pobytu na Kubě se nepodařilo dohledat více informací ani v Archivu Ministerstva zahraničních věcí, kde by se měla nacházet jeho osobní složka. Viz osobní archiv autora, přípis AMZV autorovi ve věci z 25. dubna 2018.
64) SOkA Šumperk, f. OV KSČ, i. č. 164, k. 256, výměna členských legitimací KSČ 1970 – Rudolf John.

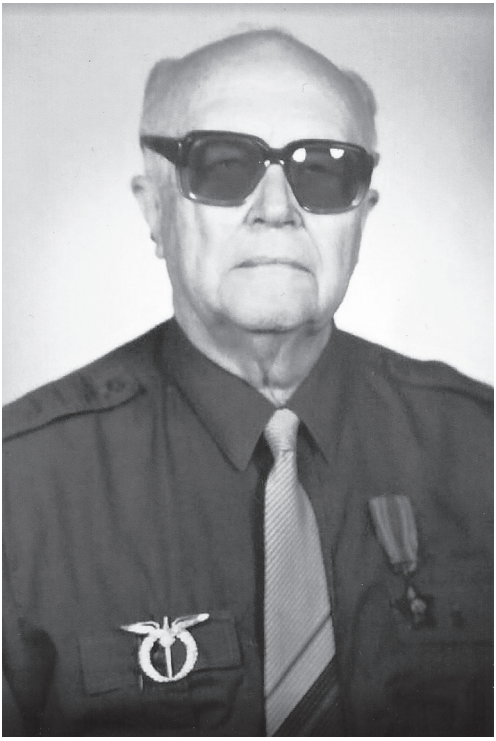

Obr. 13: Rudolf John v důchodovém věku (Osobní archiv autora)

organizace. Navzdory strastem osudu se zdálo, že je v životě v těchto letech spokojený.[65]

Rudolf John se ještě dočkal, jako nemnohý z bývalých interbrigadistů, změny politických poměrů v roce 1989. Změnila se doba i náhled na někdejší dobrovolníky jako takové. Doma v částečném zapomnění a bez většího zájmu ze strany historiků i veřejnosti postupně odcházeli a paradoxně se jim většího ocenění dostalo ve Španělsku. Rudolf John se tam poprvé vrátil po dlouhých šesti dekádách v roce 1996 a poté ještě jednou. Dostalo se mu tak zaslouženého ocenění v zemi, za kterou bojoval daleko

65) SOkA Šumperk, f. Městský národní výbor Šumperk, i. č. 96, k. 31, evidenční list pracovníků kin NV – Rudolf John; Tamtéž, f. Český svaz bojovníků za svobodu Šumperk, kartotéka členských průkazů – Rudolf John, Magdalena Johnová.

Obr. 14: Rudolf John ve světlém obleku mezi bývalými spolubojovníky. Snímek byl pořízen patrně na počátku osmdesátých let (Osobní archiv autora)

od svého domova a která tak osudově poznamenala jeho život. Byl také jedním z několika posledních žijících „španělů", kterým bylo následně na základě královského dekretu uděleno čestné španělské občanství. Větší pocty se mu patrně nemohlo dostat. Rudolf John obdržel dokument o nabytí občanství s datací 4. listopadu 1996, pod kterým je podepsán za ministerstvo spravedlnosti *El Director General* Luis María Cabello de los Cobos y Mancha.[66] Sám svůj opětovný návrat za Pyreneje po dlouhých letech odbyl velice stručně a bez zbytečných slov: *„Na bojiště občanské války*

66) OAZL, dekret o získání čestného občanství Rudolfa Johna. Autor se snažil zjistit více doplňujících informací k cestám bývalých interbrigadistů, a tedy i Rudolfa Johna, do Španělska v devadesátých letech na velvyslanectví Španělska v ČR. Bohužel se ale v jeho pražském archivu žádné podrobnosti (např. jmenné seznamy, organizace a zajištění cest, časová upřesnění, vlastní programy atp.) zatím nalézt nepodařilo. Viz osobní archiv autora, přípisy pracovníka kulturního oddělení velvyslanectví (Departamento Cultural – Embajada de España en la República Checa) Javiera Cabrera Roca autorovi z 24. února a 25. března 2025.

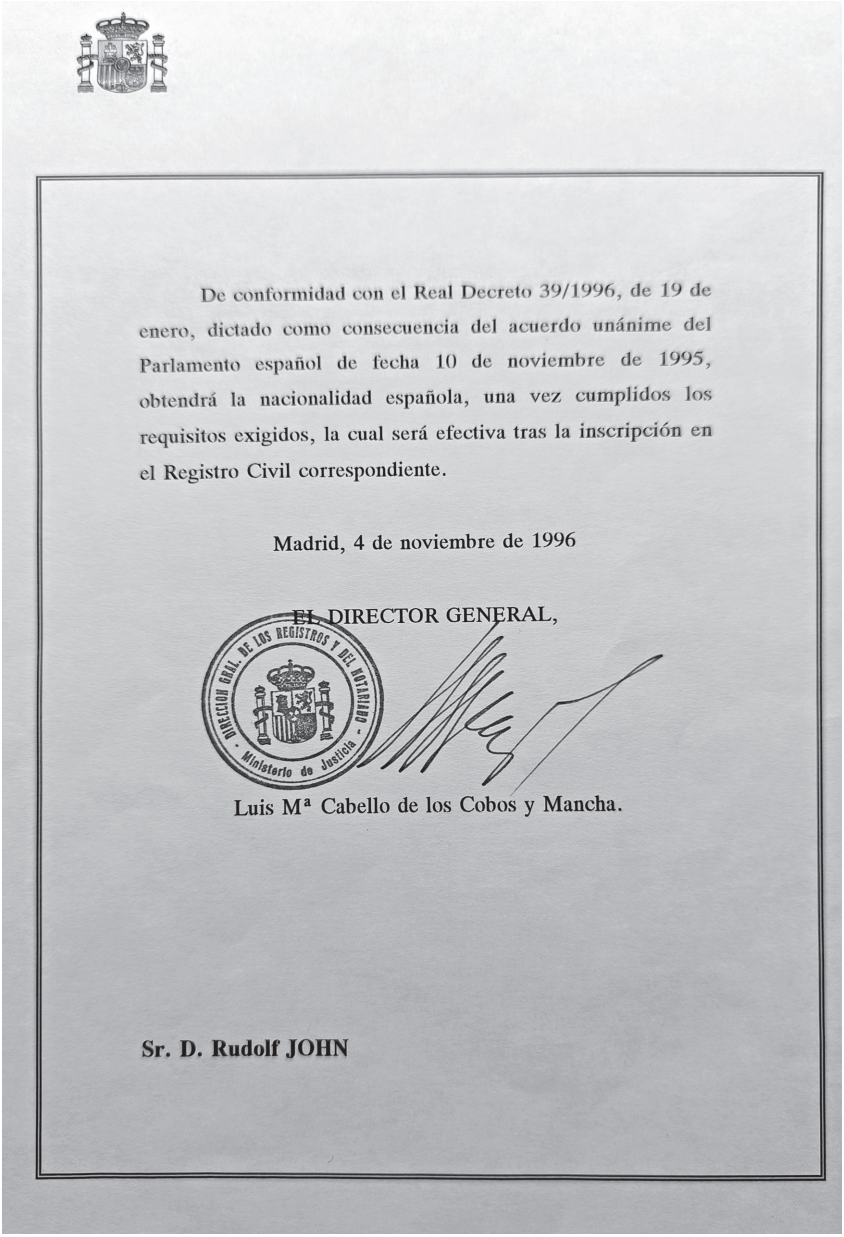

De conformidad con el Real Decreto 39/1996, de 19 de enero, dictado como consecuencia del acuerdo unánime del Parlamento español de fecha 10 de noviembre de 1995, obtendrá la nacionalidad española, una vez cumplidos los requisitos exigidos, la cual será efectiva tras la inscripción en el Registro Civil correspondiente.

Madrid, 4 de noviembre de 1996

EL DIRECTOR GENERAL,

DIRECCION GRAL. DE LOS REGISTROS Y DEL NOTARIADO
Ministerio de Justicia

Luis Mª Cabello de los Cobos y Mancha.

Sr. D. Rudolf JOHN

Obr. 15: Udělení španělského občanství ze 4. listopadu 1996 (Osobní archiv Zuzany Lhoťanové)

jsem se podíval až v roce 1996. Do Španělska nás pozvala Asociace interbrigadistů a Španělé nám udělili řádné občanství. To je jediné, co mi z této země zůstalo, protože tohoto vyznamenání se už má žena nedožila.“[67]

Rudolf John však nebyl, na rozdíl od některých dalších „španěláků“, tak úplně zapomenut ani ve své vlasti. Dokladem je rozkaz tehdejšího ministra obrany České republiky Vladimíra Vetchého ze dne 13. dubna 1999. Můžeme z něj citovat, že jmenovaný „*u 54. výročí ukončení 2. světové války a osvobození od fašismu, jako výraz ocenění mimořádných zásluh v boji za národní osvobození a o budování a propagaci nové armády demokratické České republiky byl k 8. květnu 1999 jmenován podplukovníkem ve výslužbě*“.[68]

Jen o necelý rok později, 28. března 2000, Rudolf John ve věku 87 let zemřel v Šumperku, městě, kterému zůstal věrný po celý život. Tělesné ostatky bývalého interbrigadisty nejprve spočinuly po boku jeho manželky Magdaleny (kterou přežil o dvacet let) na místním hřbitově. Později byl z iniciativy dcery Zuzany popel obou rozptýlen na loučce hřbitova v Bruntále.[69]

Studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury České republiky v rámci institucionálního financování dlouhodobého rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum DKRVO 2024–2028/16.II.b.

PhDr. David Majtenyi
Archiv Národního muzea
majtenyid@seznam.cz

67) František KOBZA, *Poslední španělák*, s. 19.
68) OAZL, výpis z rozkazu ministra obrany ČR ve věcech personálních a jmenování Rudolfa Johna do hodnosti podplukovníka ve výslužbě.
69) Můžeme ještě doplnit, že poslední léta života trávil Rudolf John na šumperské adrese Jiřího z Poděbrad 14. Zuzana LHOŤANOVÁ, osobní rozhovor, 23. a 28. ledna 2025.

Marginalia Historica 2/2023 59–79

Polyxena z Lobkovic v zrcadle literatury
Příspěvek ke vztahu historiografie a beletrie

Veronika Pernicová

Abstract: Polyxena of Lobkowicz in the Mirror of Literature. A Contribution to the Relationship between Historiography and Fiction
The study deals with different forms of depiction of Polyxena of Lobkowicz primarily in Czech fiction literature from the end of the 19th century to the present. Using the example of this important character of early modern Bohemia, it examines the influence of critical historical research on her afterlife, which concerns mainly fiction. It also pays attention to specific examples of authors' inspiration based not only on modern historiography. It also draws attention to some significant deviations of the examined titles from historical research and places the works of fiction in a contemporary context, which in certain periods largely determined the manner of literary treatment of Polyxena of Lobkowicz.

Keywords: Polyxena of Lobkowicz; literary fiction; historiography; culture history

DOI: 10.14712/30298393.2025.13

© 2025 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Polyxena z Lobkovic[1] bezesporu patří mezi nejznámější ženské osobnosti českého raného novověku. Zatímco její život se dočkal mnoha historiografických zpracování, jejímu kulturnímu obrazu až do současnosti velká pozornost věnována nebyla.[2] Kulturním obrazem v tomto případě rozumíme primárně její vyobrazení v beletristické literatuře, protože v jiných uměleckých odvětvích se až na drobné výjimky neobjevuje.[3] Cílem předkládaného textu je seznámit čtenáře s pojetím Polyxeny z Lobkovic v převážně česky psané[4] beletristické literatuře od druhé poloviny 19. století do současnosti.[5] Na konkrétním příkladu tak bude popsán poměr mezi historiografií a beletrií. Zatímco v dřívějších dobách na sebe byly beletrie a odborné dějepisectví často těsně navázány,[6] v současnosti se ve velké vět-

1) V této studii jsme zvolili užívání pojmenování Polyxena z Lobkovic. Byť se nejedná o historicky zcela správnou formu, odpovídá jejímu označování v moderní historiografii (zejm. v dílech Marie Ryantové). Lze říci, že v této podobě je též zapsána do širšího všeobecného povědomí a stejně se objevuje též ve veřejném prostoru. Ohled lze v tomto případě vzít také na skutečnost, že v manželství se Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic strávila nejdelší úsek svého života.

2) Jejímu beletristickému vyobrazení se částečně věnovaly: Jitka RAUCHOVÁ, *Obraz posledních Rožmberků v literárním a filmovém zrcadle*, in: Světy posledních Rožmberků, Václav Bůžek a kol., Praha 2011, s. 644; Marie RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, Praha[2] 2022, s. 11n, 16. Prvním dílem, které se na toto téma blíže zaměřilo, je práce, z níž tato studie primárně vychází (Veronika PERNICOVÁ, *Beletristický obraz Polyxeny z Lobkovic od 19. století do současnosti v kontextu české historiografie*, Praha 2024. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy).

3) Polyxena se objevuje v historizující malbě 19. století v díle Václava Brožíka, pravděpodobně jediným jejím audiovizuálním vyobrazením je část pořadu DějePIC! na ČT :D (*DějePIC!*, ČT :D, *Poslední Rožmberk* [online], 2023 [citováno dne: 27. 9. 2024]. Dostupné také z: https://www.ceskatelevize.cz/porady/11690190484-dejepic/420234100101008/), určitou pozornost jí ale věnují také média (např. Lenka BOBÍKOVÁ, *První dáma království, krásná i chytrá Polyxena z Pernštejna* [online], 2015 [citováno dne: 27. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.novinky.cz/clanek/zena-styl-prvni-dama-kralovstvi-krasna-i-chytra-polyxena-z-pernstejna-41814; Matěj SVĚRÁK, *Milovaná a nenáviděná Polyxena. Otřásla českou šlechtou, a to jí nebylo odpuštěno* [online], 2023 [citováno dne: 27. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/polyxena-lobkovic-pernstejnove-dejiny-cesko-baroko-rekatolizace-rudolf-ii-inspirativni-zeny.A231128_101245_domaci_svm).

4) Tato studie pracuje též s díly dvou německy píšících autorů, Ludwiga Rellstaba a Richarda Dübella, která však vyšla v českém překladu.

5) Analyzována zde budou beletristická díla vycházející během celého vytyčeného časového úseku, nejvýrazněji se však zaměříme na romány vydané od druhé poloviny 20. století. Až do padesátých let 20. století se totiž postava Polyxeny v krásné literatuře objevuje spíše epizodicky, větší pozornosti a prostoru se jí dostává až právě v posledních zhruba sedmdesáti letech.

6) Z autorů, jejichž díla jsou využita i v tomto textu, se jedná např. o Josefa Svátka nebo Zikmunda Wintera.

šině případů[7] jedná o oddělené záležitosti. Pokud nejsou autoři historické prózy sami historiky, je na místě klást otázku, odkud čerpají při psaní svých děl informace a nakolik jsou s historiografií ve shodě či rozporu. Pohlédnout na problematiku tohoto vztahu je zajímavé i z hlediska dojmu, který si laická veřejnost na základě četby beletrie odnáší. Je třeba zdůraznit, že tato studie nemá literárněvědné ambice a téma zpracovává z pohledu dějepisectví. Hodnocena zde nebude ani kvalita jednotlivých beletristických děl, byť se samozřejmě různí. Stejně tak se pochopitelně nejedná o díla, která by se na utváření Polyxenina obrazu podílela stejnou měrou. Různí se jejich náklad, počet vydání i cílová skupina čtenářů, kterým byla určena.

Polyxena z Lobkovic a moderní historická věda

Než se zaměříme na beletristická zpracování Polyxeny z Lobkovic, je třeba alespoň stručně přiblížit pohled, který na její osobnost upírají odborná historická pojednání. Bližší pozornost jí věnují zejména práce vydané po roce 1970, při pokusu o popsání obrazu Polyxeny v historiografické literatuře se tedy zaměříme primárně na ně. Nejprve zde však připomeneme nejvýznamnější starší díla a edice, které se jí (byť někdy spíše okrajově) zabývají a na dobový pohled i povědomí o její osobě zajisté měly vliv. První prací, která mohla utvářet její obraz, je *Slavín žen českých* spisovatelky Terézy Novákové.[8] V něm zevrubně vykresluje Polyxeninu životní dráhu a dá se říci, že ji s výjimkou příslušnosti ke katolické šlechtě nepopisuje nikterak negativně. Nejedná se však o dílo, které bychom mohli striktně zařadit do kategorie odborných prací, pohybuje se spíše na pomezí krásné literatury a historiografie, dnes bychom jej zařadili do tzv. literatury faktu. Další významnou publikací, tentokrát již z pera historika, jsou *Královny, kněžny a velké ženy české* Karla Stloukala,[9] který Polyxeně ve své knize věnuje samostatnou kapitolu. Jedná se o dílo, o němž lze říci, že se na vývoji obrazu Polyxeny podepsalo – do určité míry z něj čerpají moderní historiografové, neznámé však nezůstalo ani beletristům, čemuž

7) Některé současné tituly přesto pracují jak s rovinou historiografickou, tak beletristickou, např. *Životice* Karin Lednické.
8) Teréza NOVÁKOVÁ, *Slavín žen českých*, Praha 1894.
9) Karel STLOUKAL, *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940.

zde bude též věnována pozornost. V menší míře se na osobnost Polyxeny zaměřují ve svých knihách též další autoři – jako příklad lze uvést titul Bohdana Chudoby *Španělé na Bílé hoře*[10] nebo práci určenou spíše široké než odborné veřejnosti *Zlatý věk růží* Františka Kavky.[11] Opomenout není možné ani publikované edice pramenů. Kromě opakovaně vydaných *Životů posledních Rožmberků* kronikáře Václava Březana[12] se publikování dočkala též část Polyxeniny korespondence.[13] Zdaleka největšímu prostoru se v historiografii této ženě začalo dostávat po roce 1970. Nelze zde neupozornit na skutečnost, že s nejobjektivnějším přístupem k její osobě se setkáme u nejmladší generace historiků.

Pokud se na tato její zpracování blíže zaměříme, je možné zachytit témata, která alespoň část autorů shodně vyzdvihuje. To lze přičítat zejména skutečnosti, že se pohled moderního dějepisectví na Polyxenu z Lobkovic v posledních padesáti letech příliš neměnil, byť samozřejmě došlo k jeho určitému vývoji a nelze ho také označit za zcela jednotný.

Většina historiografických prací neopomene alespoň zmínit Polyxenin původ, spíše než jejím dětstvím se však zabývá pernštejnskou domácností a osobnostmi jejích rodičů, Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara.[14] Větší pozornosti se jí dostává již jako potenciální vhodné, společensky vysoce postavené katolické nevěstě, která však vzešla z na poměry vysoké šlechty neutěšených ekonomických poměrů pernštejnské rodiny.[15] Následná svatba s Vilémem z Rožmberka je v odborné literatuře dokonce

10) Bohdan CHUDOBA, *Španělé na Bílé hoře*, Praha 1945.
11) František KAVKA, *Zlatý věk růží*, České Budějovice 1966.
12) Václav BŘEZAN, *Poslední Rožmberkové*, Josef Dostál (ed.), Praha 1941; Václav BŘEZAN, *Wácslawa Březana Žiwot Wiléma z Rosenberka*, Josef Pečírka – Václav Vladivoj Tomek (eds.), Praha 1847.
13) Část Polyxeniny korespondence byla publikována již v 19. století v edici František DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869; korespondencí se v sedmdesátých letech 20. století zabýval také Miroslav VOLF, *Zdeněk a Polyxena z Lobkovic za povstání a po něm ve světle své korespondence*, Praha 1972.
14) Posledním Pernštejnům se blíže věnují zejm. Charlotte FRITZOVÁ – Jiří RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna (1555)*, in: Sborník prací východočeských archivů 3, František Fajman (ed.), Hradec Králové 1975; Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha[2] 2012, s. 185–281.
15) Sňatkovému potenciálu Polyxeny se věnují např. Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha[3] 1996, s. 23n.; Pavel MAREK, *Pernštejnské ženy. Marie Manrique de Lara a její dcery ve službách habsburské dynastie*, Praha 2018, s. 181; M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, s. 71; P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 262n.

jedním z nejvíce připomínaných momentů jejího života.[16] Coby manželku rožmberského vladaře Polyxenu historici popisují jako ženu s vysokými výdaji, které se negativně podepisovaly na stavu rodové pokladnice.[17] V souvislosti s rožmberským majetkem je hojně zmiňováno také její nabytí roudnického panství a dalších statků.[18] Připomíná se rovněž vztah obou manželů, zejména Polyxenina citově chladná zdvořilost, s níž k Vilémovi z Rožmberka přistupovala.[19] Nelze opomenout ani její účast na Vilémově pohřbu.[20]

Zcela nová kapitola jejího života se pak otevírá v době jedenáct let trvajícího vdovství. Kromě společenského postavení bývá zdůrazňována zejména její role v proslulém pernštejnském salónu[21] a také podíl na snaze zasáhnout do problému rožmberského dědictví.[22] Významným tématem v odborném dějepisectví je rovněž Polyxenina hospodářská činnost, zejména správa roudnického panství a úspěšné nabývání dalších statků.[23]

16) Svatbu podrobně popisují např. J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 18–29; P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 186–188; M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, s. 117–134.

17) Např. Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 234; TÝŽ, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha[2] 2011, s. 433; M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, s. 136.

18) Např. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002, s. 361; J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 65; P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 212; J. PÁNEK, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, s. 435–438; M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, s. 184–186.

19) Vztah obou manželů zpracovávají např. J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 65; P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 192; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 226; TÝŽ, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, s. 325; M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, s. 135n.

20) Kromě literatury zaměřené primárně na poslední Rožmberky jej zpracovávají zejm. J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 63n; M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, s. 176–181.

21) K pernštejnskému salonu blíže např. V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, s. 104, 336; J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 87–91; P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 218; M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, s. 217–225; P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 265n.

22) Tuto snahu popisují např. V. BŮŽEK a kol., *Světy posledních Rožmberků*, s. 21; J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 71; J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 290.

23) Hospodářské činnosti Polyxeny z Lobkovic v tomto období se ve svých dílech nejvíce věnuje Marie Ryantová, např. M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna, a její hospodářská činnost*; TÁŽ, *Ženy v pozadí, či jako aktivní hospodářky? Podíl šlechtičen na hospodaření a správě raně novověkého velkostatku*, in: Theatrum historiae, 2023, s. 31–48.

Jejímu druhému manželství uzavřenému se Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic je věnováno více pozornosti než manželství prvnímu. Zdůrazňován bývá zejména vztah obou manželů, včetně určité Polyxeniny emancipace.[24] Ta se projevovala i v důvěře, se kterou jí Zdeněk Vojtěch, zejména v době své nepřítomnosti, svěřil správu rodových panství, byť se na ní sám také podílel.[25] Opomenuta nezůstala ani její role matky lobkovického dědice.[26] V době Polyxenina druhého vdovství a na sklonku jejího života bývá pozornost věnována podpoře církve.[27] Tématy, která se v historiografii objevovala napříč všemi Polyxeninými životními etapami, jsou její příslušnost k české katolické šlechtě, částečně španělský původ a také hluboká víra a celoživotní podpora církve.[28]

I přes občasný nesoulad mezi pohledy jednotlivých historiků na osobnost Polyxeny a současně s ohledem na vývoj historického bádání za posledních padesát let lze říci, že se její celkový obraz v českém odborném dějepisectví příliš neměnil a je spíše jednotný. Pokud se ale zaměříme na její vyobrazení v beletristické literatuře, zjistíme, že se jedná o poněkud komplikovanější otázku.

Beletristická vyobrazení Polyxeny z Lobkovic

Jak bylo již výše zmíněno, tato studie je založena na analýze beletristických děl, ve kterých se Polyxena z Lobkovic objevuje jakožto literární postava. Zaměříme se na tituly vydávané od druhé poloviny 19. století do

24) Vztah manželů popsal zejména P. Marek, např. Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005; TÝŽ, *Pernštejnské ženy*, s. 257–265; TÝŽ, *Poselství lásky a osamění. Manželské soužití Zdeňka a Polyxeny z Lobkovic*, Historický obzor 5–6, 2001, s. 114–119.

25) Zapojení do hospodářských činností obou manželů blíže objasňuje P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 78.

26) Polyxeninu roli matky zpracovává zejm. Pavel MAREK, *Matka a syn (Polyxena Lobkovická a Václav Eusebius z Lobkovic)*, Česko-slovenská historická ročenka, 2001, s. 195–201.

27) Např. věnování sošky Jezulátka bosým karmelitánům, P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 97; J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 201; P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 370; M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, s. 397.

28) Otázkou víry a zbožnosti se zabývá zejm. P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 85–102.

současnosti. Za překvapivé lze považovat již samotné zjištění, že se jich podařilo odhalit 37.[29]

Ve druhé polovině 19. století se Polyxenina osobnost poprvé objevila v dílech Josefa Svátka *Bitva bělohorská*[30] a *Pasovští v Praze*.[31] V době mezi vydáními těchto dvou Svátkových knih stihl vyjít první díl několikasvazkového románu *Tři léta z třiceti* německého spisovatele Ludwiga Rellstaba.[32] Na její postavu lze pak narazit i v posledním, čtvrtém díle tohoto počinu.[33] V první polovině 20. století se s Polyxenou můžeme setkat v dílech *Mistr Kampanus* Zikmunda Wintera,[34] *Pomsta* Emanuela Zítka[35] a ve dvou románech Františka Čečetky, *Dobrodruh*[36] a *Národ*.[37] Ke konci padesátých let se jí začala věnovat Nina Bonhardová, která ji nechala postupně vystoupit v na sebe navazujících románech *Selský mor*,[38] *Polyxena*[39] a *Hodina závrati*.[40] Do konce 20. století se tato šlechtična objevuje ještě v dílech *Veliké theatrum*[41] a *Život alchymistův* Václava Kaplického,[42] *Alchymista* Františka Marka,[43] *Když kohout dozpíval* Aleny Vrbové[44] a *Lékař umírajícího času* Vladimíra Körnera.[45] Lze říci, že po roce 2000 zájem spisovatelů historické prózy o osobnost Polyxeny oproti předchozím obdobím narostl, do roku 2015 vystupuje v dílech *Zaslíbené město. Zrození Golema* Karla Štorkána,[46] *Čas čarodějů* Ludmily Vaňkové,[47] *Ve stínu pětilisté růže*[48] a *Poslední slovo má ďábel*

29) Do tohoto počtu byla zahrnuta všechna díla, ve kterých se postava Polyxeny z Lobkovic objevuje, míra jejího zapojení do děje je však různá (od okrajového vystoupení až po hlavní hrdinku). Pro účely tohoto textu byly využity zejména tituly, kde alespoň aktivně vystupuje.
30) Josef SVÁTEK, *Bitva Bělohorská*, Praha 1868.
31) Josef SVÁTEK, *Pasovští v Praze*, Praha 1870.
32) Ludwig RELLSTAB, *Tři léta z třiceti. Díl 1*, Praha 1869.
33) TÝŽ, *Tři léta z třiceti. Díl 4*, Praha 1872.
34) Zikmund WINTER, *Mistr Kampanus*, Praha 1909.
35) Emanuel ZÍTEK, *Pomsta*, Praha 1927.
36) František ČEČETKA, *Dobrodruh*, Praha 1924.
37) TÝŽ, *Národ*, Praha 1938.
38) Nina BONHARDOVÁ, *Selský mor*, Praha 1957.
39) TÁŽ, *Polyxena*, Praha 1959.
40) TÁŽ, *Hodina závrati*, Praha 1975.
41) Václav KAPLICKÝ, *Veliké theatrum*, Praha 1977.
42) TÝŽ, *Život alchymistův*, Praha 1980.
43) František MAREK, *Alchymista*, Praha 1981.
44) Alena VRBOVÁ, *Když kohout dozpíval*, Praha 1981.
45) Vladimír KÖRNER, *Lékař umírajícího času*, Praha 1984.
46) Karel ŠTORKÁN, *Zaslíbené město. Zrození Golema*, Praha 2005.
47) Ludmila VAŇKOVÁ, *Čas čarodějů*, Praha 2006.
48) Jan BAUER, *Ve stínu pětilisté růže*, Brno 2007.

Jana Bauera,[49] *Konec hodokvasu*,[50] *Marné návraty*[51] a *Nekorunovaná královna* Zory Beránkové,[52] *Poslední láska Petra Voka* Anny Březinové,[53] *Rozmary lásky. Poslední paní rožmberská* Jaroslavy Černé,[54] *Záhadný úsměv Polyxeny z Lobkovic* Vladimíra Přibského,[55] *Strážci Ďáblovy bible* německého spisovatele Richarda Dübella,[56] *Co mi báby povídaly* Evy Marie Zitkové[57] a *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic* Jiřího Hanibala.[58] Nejnovějším vydaným románem, v němž Polyxena vystupuje, je další dílo z pera Jaroslavy Černé, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*.[59]

Na zde uvedeném výčtu románů, v nichž jejich autoři postavu Polyxeny z Lobkovic zpracovali, lze pozorovat, že nebyla ve sledovaném období vydávána rovnoměrně. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století vystupuje Polyxena v poměrně krátkém časovém rozpětí hned ve čtyřech knihách, jedná se nicméně o díla dvou autorů – Josefa Svátka a Ludwiga Rellstaba, a v jednom případě jde o dva díly téhož románu. Následně nastává určitá odmlka až do vydání *Mistra Kampana* na konci prvního desetiletí 20. století. Od něj až do poloviny sedmdesátých let je publikování jednotlivých titulů rozloženo vcelku rovnoměrně. Na jedno desetiletí průměrně připadá přibližně jedna nově vydaná kniha, ve dvou případech se ovšem jedná o dvě díla stejného autora. Většího zájmu se Polyxeně z Lobkovic jako literární postavě začalo dostávat až od poloviny sedmdesátých let. Během následujícího desetiletí tak bylo vydáno šest nových historických románů, v nichž se objevuje. Zároveň také v osmdesátých letech došlo k opětovnému vydání některých z těchto knih,[60] což lze vysvětlit dobovou poptávkou po tomto typu literatury a také popularitou souvisejících témat, například posledních Rožmberků. V období následujícím bezprostředně po sametové

49) Jan BAUER, *Poslední slovo má ďábel*, Brno 2008.
50) Zora BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, Praha 2007.
51) TÁŽ, *Marné návraty*, Praha 2007.
52) TÁŽ, *Nekorunovaná královna*, Praha 2012.
53) Anna BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*, Brno 2009.
54) Jaroslava ČERNÁ, *Rozmary lásky. Poslední paní rožmberská*, Frýdek-Místek 2009.
55) Vladimír PŘIBSKÝ, *Záhadný úsměv Polyxeny z Lobkovic*, Praha 2010.
56) Richard DÜBELL, *Strážci Ďáblovy bible*, Brno 2011.
57) Eva Marie ZITKOVÁ, *Co mi báby povídaly*, Volary 2012.
58) Jiří HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, Praha 2015.
59) Jaroslava ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, Frýdek-Místek 2024.
60) Např. Nina BONHARDOVÁ, *Polyxena*, Praha[3] 1985; Alena VRBOVÁ, *Když kohout dozpíval*, Praha[2] 1987.

revoluci naopak zájem spisovatelů o její osobnost upadá. Tuto skutečnost lze přičíst celkové změně tematického rámce související s celospolečenskou transformací a také přílivu zahraniční literatury. Nejvýrazněji se objevuje v titulech vydaných v posledních dvaceti letech.

Je ovšem třeba zdůraznit, že díla, která jsou zde uváděna, sice spojuje postava Polyxeny z Lobkovic, ale zároveň se mezi sebou často v mnohém liší. Ať už jde o míru zapojení její osobnosti do děje jednotlivých příběhů – od knih, kde se vyskytne spíše okrajově, až po romány, kde figuruje jako hlavní postava – nebo o žánry a hlavní témata jednotlivých knih. Mezi žánry, jak by se ostatně dalo očekávat, z velké části převládá klasický historický román. Nalezneme zde ale i několik biografických románů,[61] milostné romány,[62] thrillery[63] a jedno dílo s prvky science fiction.[64] Výčet hlavních témat těchto knih je též poměrně pestrý. Nejprve se zde zaměříme na ta díla, v nichž Polyxena vystupuje jako vedlejší postava.

Nejvýraznějším tématem, které lze napříč těmito knihami nalézt, jsou Rožmberkové.[65] Opakovaný výskyt Polyxeny právě v těchto dílech není nikterak překvapivý, přihlédneme-li k tomu, kolik prostoru je Rožmberkům ve srovnání s jinými šlechtickými rody věnováno nejen v literatuře, ale i ve veřejném prostoru.[66] V dílech zaměřených na poslední příslušníky tohoto rodu vystupuje Polyxena obvykle jako manželka Viléma z Rožmberka (případně jako jeho nevěsta, nebo naopak jako vdova). Pohlédneme-li na její postavu optikou rožmberských románů, příliš příznivý obraz se nám nenaskytne. Polyxena zde působí zejména jako nezlomná katolička,[67] která značným způsobem přispívá ke zhoršení už tak špatného stavu

61) Např. Z. BERÁNKOVÁ, *Nekorunovaná královna*; František ČEČETKA, *Dobrodruh*, Praha[2] 1930; J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*; V. KAPLICLKÝ, *Život alchymistův*; F. MAREK, *Alchymista*.

62) A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*; J. ČERNÁ, *Rozmary lásky. Poslední paní rožmberská*.

63) J. BAUER, *Poslední slovo má ďábel*; TÝŽ, *Ve stínu pětilisté růže*; R. DÜBELL, *Strážci Ďáblovy bible*.

64) Ludmila VAŇKOVÁ, *Čas čarodějů*, Praha[2] 2010.

65) Zejm. N. BONHARDOVÁ, *Hodina závrati*; TÁŽ, *Polyxena*, Praha[3] 1985; TÁŽ, *Selský mor*, Praha[3] 1982; A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*; J. ČERNÁ, *Rozmary lásky. Poslední paní rožmberská*; E. ZITKOVÁ, *Co mi báby povídaly*.

66) Rožmberskému kulturnímu obrazu se věnuje zejm. J. RAUCHOVÁ, *Obraz posledních Rožmberků v literárním a filmovém zrcadle*.

67) Tento motiv se objevuje zejm. v díle Niny Bonhardové, např. N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 16, 58, 65.

rožmberských financí.[68] Značně tematizovanou se stává také potřeba získání dědice,[69] kterého měl bezdětnému čtyřnásobnému vdovci Vilémovi z Rožmberka přinést právě sňatek s Polyxenou z Pernštejna.

Dalším výrazným a pravděpodobně méně očekávatelným tématem jsou alchymisté. V románech na ně zaměřených, zejména pak na postavu Edwarda Kelleyho, je zároveň přítomný rožmberský motiv – část děje se vždy odehrává na dvoře Viléma z Rožmberka v době, kdy alchymisté působili v jeho službách.[70] I tentokrát je tematizována nutnost zajištění dědice rodu, k čemuž mají alchymisté dopomoci.[71] Obraz Polyxeny, která zde vystupuje opět zejména jako manželka Viléma z Rožmberka, v těchto dílech také není nikterak pozitivní. V některých případech dokonce dochází z její strany k navazování mimomanželských milostných vztahů, dvakrát dokonce přímo s Edwardem Kelleym.[72]

U další skupiny knih, ve kterých Polyxena jako literární postava vystupuje, bychom mohli označit za hlavní námět dějiny počátku 17. století, především české stavovské povstání. Polyxena se v nich objevuje zpravidla epizodicky. Důraz nebývá kladen na její soukromý život, ale spíše na události, v nichž sehrála všeobecně známou roli. Zobrazena je tedy například při vpádu pasovských do Prahy, když poskytne úkryt Jindřichu Matyáši Thurnovi[73] nebo při vyjednávání se vzbouřenými stavy po defenestraci.[74] Ve dvou případech jí autoři přisoudili roli divačky při staroměstské exekuci.[75] Vyobrazena je také jako osoba důležitá pro společenské dění.[76]

Postava Polyxeny se ale objevuje i ve dvou dílech, která se od ostatních odlišují nejen tematicky. V prvním případě se jedná o *Zaslíbené město. Zrození Golema*. Specifické je tím, že jeho autor zřejmě disponoval

68) Např. A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*, s. 167; E. ZITKOVÁ, *Co mi báby povídaly*, s. 36.
69) Např. N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 15; J. ČERNÁ, *Rozmary lásky. Poslední paní rožmberská*, s. 194; E. ZITKOVÁ, *Co mi báby povídaly*, s. 35.
70) J. BAUER, *Ve stínu pětilisté růže*; TÝŽ, *Poslední slovo má ďábel*; F. ČEČETKA, *Dobrodruh*; V. KAPLICLKÝ, *Život alchymistův*; F. MAREK, *Alchymista*.
71) J. BAUER, *Ve stínu pětilisté růže*, s. 75n; F. MAREK, *Alchymista*, s. 173nn.
72) F. ČEČETKA, *Dobrodruh*, s. 58–64; J. BAUER, *Poslední slovo má ďábel*, s. 64nn.
73) Josef SVÁTEK, *Pasovští v Praze*, Praha[4] 1927, s. 354, 402n.
74) Např. L. RELLSTAB, *Tři léta z třiceti. Díl 1*, s. 172n; J. SVÁTEK, *Bitva Bělohorská*, s. 331.
75) Václav KAPLICKÝ, *Veliké theatrum*, Praha[2] 1980, s. 184; Zikmund WINTER, *Mistr Kampanus*, Praha[4] 1927, s. 216.
76) Např. V. KAPLICKÝ, *Veliké theatrum*, s. 89; Z. WINTER, *Mistr Kampanus*, s. 187–195.

minimálními znalostmi a zcela nepochopil Polyxeniny rodinné vztahy, když ji nejprve správně označil za švagrovou Marie Manrique de Lara mladší, ale následně jí přisoudil rožmberský původ. Polyxena je v tomto díle vyobrazena poměrně netradičně – jako osoba vyjednávající s Mordechajem Maiselem o splatnosti půjčky své švagrové.[77]

Druhým příkladem je kniha *Strážci Ďáblovy bible*. K odlišnému vyobrazení Polyxeny však tentokrát nedochází z důvodu autorovy neznalosti historických fakt. Richard Dübell ji zasadil do prostředí fiktivního příběhu, který se odehrává na pozadí počátku stavovského povstání. Z postavy Polyxeny se v této knize stává vyšinutá osobnost, která se krutostí vyrovná Alžbětě Báthoryové. Celý děj je navíc komplikovaný natolik, že se čtenář na konci knihy dozvídá, že se celou dobu ve skutečnosti nejednalo o Polyxenu, ale o její dvojče.[78] I přes toto krajně svérázné pojetí je třeba vyzdvihnout skutečnost, že autor v doslovu rozebírá, nakolik se pro účely dramatizace příběhu odchýlil od historických skutečností.[79]

Nutno zdůraznit, že výše nebyla uvedena zcela všechna hlavní témata knih, ve kterých se postava Polyxeny objevuje, ale zaměřili jsme se primárně na ta z nich, která se v titulech, z nichž tato studie vychází, objevují opakovaně. Samostatným celkem jsou beletristická díla, v nichž Polyxena vystupuje jako velice výrazná, nebo dokonce hlavní postava. Prvním příkladem jsou historické romány z pera Niny Bonhardové, zejména pak *Polyxena*. Jsou však ve velké míře poplatné době vzniku a hrdinku nepopisují nikterak příznivě. Další díla, ve kterých bychom ji již většinou mohli označit za hlavní postavu,[80] jsou podstatně mladší a pohlížejí na ni, až na drobné odchylky,[81] veskrze pozitivně. Právě vývoji tohoto pohledu na Polyxenu se budeme samostatně věnovat níže.

Ještě před tím se však pokusíme shrnout podoby vyobrazení její osobnosti v beletristické literatuře. Lze jednoznačně říci, že jde o záležitost mnohem složitější než pohled, který na Polyxenu z Lobkovic upírá historiografie. Ten je, jak jsme již rozebrali výše, až na drobné výjimky

77) K. ŠTORKÁN, *Zaslíbené město. Zrození Golema*, s. 59–63.
78) R. DÜBELL, *Strážci Ďáblovy bible*, s. 494.
79) Tamtéž, s. 550n.
80) Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*; TÁŽ, *Marné návraty*; TÁŽ, *Nekorunovaná královna*; J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*; J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*; V. PŘIBSKÝ, *Záhadný úsměv Polyxeny z Lobkovic*.
81) Zejm. Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*.

jednotný. Skutečnost, že je její beletristický obraz rozmanitý, určuje poměrně dlouhé, přibližně stopadesátileté období, během kterého tato díla vznikala. Nelze také opomenout, že pozornost, kterou její postavě věnuje beletrie, předchází zájem historiografů. Dalším důvodem rozporů v literárním zpracování postavy Polyxeny je samozřejmě skutečnost, že se zdaleka ne všichni autoři drželi poznatků historické vědy. Následkem toho není možné dostatečně popsat všechny způsoby jejího vyobrazení – zaměříme se tedy primárně na ta, která se opakují a jsou nejvýraznější.

Literární postava Polyxeny se v jednotlivých dílech objevuje až na výjimky[82] již dospělá. Poprvé (a také nejčastěji) bývá představena jako nevěsta.[83] Její první svatbě je věnován značný prostor, na rozdíl od sňatkového potenciálu. Velmi častým motivem naopak bývají důvody a vůle Polyxeny k uzavření sňatku,[84] bez výjimky se ale jedná o sňatek z rozumu. V něm někteří spisovatelé vidí sebeobětování pro rod Pernštejnů.[85] Autoři kladou opakovaně důraz také na dynastickou výhodu tohoto sňatku.[86] Dalším častým vyobrazením bývá role rožmberské vladařky. V ní je Polyxena popisována dvěma navzájem si odporujícími způsoby. V některých dílech vystupuje jako chladná, ambiciózní a nesmiřitelná katolička, která na rožmberských panstvích tvrdě prosazuje rekatolizaci[87] a udržuje četné styky s představiteli katolické a španělské strany.[88] Jindy je popsána jako rozmařilá nudící se manželka starého muže, jehož finance rozhazuje.[89] Někdy se dokonce v tomto neutěšeném manželském svazku uchýlí k navazování milostných vztahů.[90] Po smrti Viléma z Rožmberka bývá připomí-

82) Např. N. BONHARDOVÁ, *Selský mor*, s. 357.
83) Např. TÁŽ, *Polyxena*, s. 15; A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*, s. 142nn; V. KAPLICLKÝ, *Život alchymistův*, s. 115–118.
84) Např. Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 33; J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, s. 26nn; N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 151.
85) N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 155; J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, s. 28; J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 59; V. KAPLICKÝ, *Život alchymistův*, s. 115.
86) Např. J. BAUER, *Ve stínu pětilisté růže*, s. 75; A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*, s. 143; J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 36.
87) Např. N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 16, 114.
88) Např. Tamtéž, s. 47; J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 165.
89) Např. A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*, s. 167; E. ZITKOVÁ, *Co mi báby povídaly*, s. 36. Téma utrácení rožmberských financí, byť ne v takové míře, zpracovává J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, s. 51, 86.
90) F. ČEČETKA, *Dobrodruh*, s. 58–64; J. BAUER, *Poslední slovo má ďábel*, s. 64nn.

nána Polyxenina účast na manželově pohřbu,[91] v otázce, zda po manželovi truchlila, se již autoři neshodnou.[92]

V době jejího prvního vdovství se stává majetkově nezávislou a je též společensky činná.[93] Někteří spisovatelé se pravděpodobně nedokázali smířit s poměrně dlouhou dobou mezi smrtí Viléma z Rožmberka a Polyxeninou druhou svatbou. Ve dvou případech jí tak obstarají milence.[94] Okolnosti předcházející jejímu druhému sňatku se v jednotlivých dílech liší. Iniciativa je někdy přisuzována přímo Polyxeně,[95] jindy se jedná o určitý tlak jejího nejbližšího okolí,[96] případně se jí začne Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic dvořit sám.[97] I po svatbě s ním bývá Polyxena popisována jako všeobecně uznávaná emancipovaná společensky činná žena, která je také vzdělaná a inteligentní.[98] V některých případech jsou jí přisuzovány spíše mužské vlastnosti.[99] Zdeněk Vojtěch si je jejích kvalit samozřejmě vědom. Motivy schopnosti samostatného jednání a snaha o ovlivňování dění, včetně toho politického, se objevují napříč beletristickými díly téměř ve všech jejích životních etapách. Někdy je jí dokonce přisouzena správa rodinného majetku po smrti jejího otce, Vratislava z Pernštejna.[100] O dění se aktivně zajímá, případně do něj zasahuje, také v době manželství s Vilémem z Rožmberka.[101] Méně výrazně, než by se dalo očekávat, je naopak zpracována její hospodářská činnost. Až na výjimky[102] se omezuje

91) Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 75n.; N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 165; J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, s. 122n.
92) A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*, s. 168; J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, s. 119; J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 109n.
93) Např. Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 76, 121; N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 165; A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*, s. 180.
94) Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 123; J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 182.
95) Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 149; J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 197.
96) Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 139n.
97) N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 260n.
98) Např. J. BAUER, *Ve stínu pětilisté růže*, s. 81; Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 50.
99) J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 170; F. MAREK, *Alchymista*, s. 175; L. RELLSTAB, *Tři léta z třiceti. Díl 1*, s. 171.
100) N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 146nn.
101) Tamtéž, s. 42.; Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 50; J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 71.
102) Polyxeninu další hospodářkou činnost zmiňuje J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, s. 165, 192.

téměř jen na již zmíněnou správu pernštejnského majetku, během které se snaží zachránit zoufalou ekonomickou situaci rodiny. O její další činnosti v této oblasti se autoři beletrie příliš nezmiňují, velkou pozornost nevěnují ani pobělohorským konfiskacím.[103]

Byť se jedná o téma, pomocí kterého by bylo v krásné literatuře možné zdůraznit Polyxeninu emancipaci, s níž velká část autorů pracuje, zůstalo téměř nevyužito. Roli zde pravděpodobně sehrála skutečnost, že s Polyxeninou hospodářskou činností nebyli beletristé dostatečně seznámeni. Velká část z nich navíc neměla k dispozici historiografická díla, která by toto téma zpracovávala. Poměrně často bývá naopak vykreslena role Polyxeny jako potenciální či následně skutečné matky pokračovatele rodu. V manželství s Vilémem z Rožmberka má přinést novou naději na zajištění dědice.[104] Když ten nepřichází, mají k němu dopomoci alchymisté. V jednom případě se díky jejich umu Polyxeně otěhotnět podaří, následně však potratí.[105] Za zmínku stojí také skutečnost, že problém s početím bývá přisuzován v první řadě jí, a to i v případech, kdy měli autoři možnost nabýt informace o neplodnosti posledních příslušníků rodu Rožmberků.

Takřka ve všech beletristických dílech, ve kterých Polyxena vystupuje, bývá tematizován její katolicismus. Jak již bylo naznačeno výše, jedná se někdy de facto o náboženský fanatismus,[106] jindy je naopak popisována jako nábožensky velmi smířlivá,[107] zejména v dílech, která od konfesijních témat spíše upouštějí. Několikrát byla zpracovaná také její role ochranitelky, a to bez ohledu na vyznání potřebných.[108] V době krátce po Bílé hoře je též dvakrát zobrazena jako přímluvkyně. V obou případech se snaží pomoci své příbuzné Marii Magdaléně Trčkové z Lípy.[109]

103) Z. BERÁNKOVÁ, *Marné návraty*, s. 188.
104) Např. N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 15; J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, s. 23; TÁŽ, *Rozmary lásky. Poslední paní rožmberská*, s. 194; F. MAREK, *Alchymista*, s. 163; E. ZITKOVÁ, *Co mi báby povídaly*, s. 35.
105) F. MAREK, *Alchymista*, s. 262.
106) Např. N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 45–48, 61.
107) Např. J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 122n; V. PŘIBSKÝ, *Záhadný úsměv Polyxeny z Lobkovic*, s. 18.
108) Např. V. KAPLICKÝ, *Veliké theatrum*, s. 184; L. RELLSTAB, *Tři léta z třiceti. Díl 1*, s. 172n; J. SVÁTEK, *Bitva Bělohorská*, s. 331; Z. WINTER, *Mistr Kampanus*, s. 216.
109) V. KAPLICKÝ, *Veliké theatrum*, s. 91.; A. VRBOVÁ, *Když kohout dozpíval*, s. 105.

Autoři beletrie se neshodnou ani při popisování Polyxenina vzhledu. Zajímavé je, že se do podrobnějších popisů spíše nepouštěli a informace o jejím zevnějšku bývají poměrně kusé. Nejčastěji došlo pouze k vylíčení barvy jejích očí, vlasů nebo k popsání její postavy. Nedá se však říci, že by zde docházelo alespoň k částečné shodě. Barva jejích očí se pohybuje od zelené[110] až ke zcela tmavé,[111] její vlasy od plavých[112] po černé.[113] Tato nejednotnost by mohla být způsobena omezeným přístupem autorů k Polyxenině portrétu – je pravděpodobné, že většina z nich měla k dispozici pouze jeho černobílý tisk a do značné míry tak musela její „barevnou" podobu pouze odhadovat.

Spisovatelé samozřejmě přistupovali k postavě Polyxeny z Lobkovic různě. Kromě míry jejího zapojení do děje se lišilo i pojetí její osobnosti, zejména vzhledem k sympatiím či antipatiím, které se beletristé snažili u čtenářů vůči její postavě vzbuzovat. Až do padesátých let 20. století vystupuje v jednotlivých knihách spíše epizodicky a až na jednu výjimku je k ní zaujímán nejčastěji neutrální postoj. O neutrálních až pozitivních rysech v jejím pojetí lze hovořit zejména v případě děl autorů druhé poloviny 19. století. Ludwig Rellstab ani jinak významný Josef Svátek se však na Polyxenu nezaměřují natolik, aby bylo možné jejich pojetí blíže konkretizovat, jak to lze provést u některých novějších děl. Naopak v první polovině 20. století se pohledy jednotlivých autorů na Polyxenu ostřeji odlišují. Nalezneme zde jak příklady vyobrazení pozitivního,[114] tak negativního.[115] Situace se výrazně mění v padesátých letech. Nejen, že dojde k prvnímu obsáhlejšímu zpracování Polyxeniny postavy, ale jedná se také o velmi specifické vykreslení její osobnosti. Zásadní roli zde samozřejmě sehrál jediný možný oficiální diskurz a díla Niny Bonhardové se tak stala zářným příkladem marxistické prózy.[116] V dílech, která jsou psána zcela zřejmým tendenčním jazykem,[117] si Bonhardová vybrala právě posta-

110) R. DÜBELL, *Strážci Ďáblovy bible*, s. 49.
111) F. MAREK, *Alchymista*, s. 173.
112) Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 33; R. DÜBELL, *Strážci Ďáblovy bible*, s. 49.
113) F. ČEČETKA, *Dobrodruh*, s. 58; L. RELLSTAB, *Tři léta z třiceti. Díl 1*, s. 171; Z. WINTER, *Mistr Kampanus*, s. 465.
114) Např. E. ZÍTEK, *Pomsta. Díl II*.
115) Např. F. ČEČETKA, *Dobrodruh*; TÝŽ, *Národ*.
116) Srov. J. RAUCHOVÁ, *Obraz posledních Rožmberků v literárním a filmovém zrcadle*, s. 643.
117) Např. N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 65n, 74, 210.

vu Polyxeny, aby ji transformovala do role lidového nepřítele.[118] V souladu s dobovým postojem ke katolické církvi[119] je zde zpracována její nesmlouvavost v konfesijních otázkách a také určité zneužívání jejího vlivu přímo příslušníky církve.[120] Do kontrastu s katolicismem zde autorka dává husitskou tradici,[121] která je ztělesněna jednak utlačovanými poddanými, ale také Kateřinou z Ludanic, která vytváří jakýsi Polyxenin protipól a je popisována veskrze kladně.

V desetiletích následujících po vydání knih Niny Bonhardové se v nově vznikajících dílech literární postava Polyxeny opět omezí spíše na občasné vstupy, do děje příliš nezasahuje, celkový pohled na ni je ale o něco pozitivnější. K jejím výraznějším zpracováním dojde až v moderní době. Jedná se zejména o *Záhadný úsměv Polyxeny z Lobkovic* Vladimíra Přibského, *Konec hodokvasu* Zory Beránkové, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic* Jiřího Hanibala a také poslední vydané dílo *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky* Jaroslavy Černé. Tito autoři pohlížejí na Polyxenu vcelku pozitivně. Byť již nejsou vázáni dobovými pravidly, někteří z nich z části přejímají starší zpracování, což bude dále blíže vysvětleno. Pokud se tato díla od starších něčím výrazně odlišují, je to zajisté zakomponování modernějších témat do děje, v čemž lze spatřovat snahu přizpůsobit se současnému čtenáři. Autoři se takto otevřeněji zabývají například sexualitou, více také zdůrazňují osobní vztahy jednotlivých postav. Do pozadí naopak ustupují v moderní době hůře uchopitelná témata, jako konfesijní problematika nebo také širší politické souvislosti.

Využití historiografických prací, pramenů a dalších děl v beletrii zachycující postavu Polyxeny z Lobkovic

Většina beletristických děl, ve kterých Polyxena z Lobkovic jako literární postava vystupuje, se nicméně alespoň v základu snaží přibližně držet poznatků historiografie. Je tedy vhodné blíže prozkoumat právě to, odkud jejich autoři čerpali informace. Zaměříme se při tom primárně na

118) Tématu nepřítele se podrobněji věnuje Denisa NEČASOVÁ, *Obrazy nepřítele v Československu 1948–1956*, Praha 2020.
119) Srov. Tamtéž, s. 133–157.
120) Např. N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 45–48, 61.
121) K postoji komunistů k husitství blíže Jan RANDÁK, *V září rudého kalicha*, Praha 2015, s. 84n.

původ informací o Polyxeně. Ne vždy jej lze určit s jistotou. Je poměrně těžké nalézt konkrétní zdroj, a to zejména v případě, kdy se autoři beletrie rozhodnou využít pouze obecně známé poznatky, případně když se Polyxena v některých dílech objevuje spíše epizodicky. Ani v případech, kdy se původ těchto informací zdá zřejmý, si jím nemůžeme být zcela jisti, například proto, že v některých románech opakovaně došlo k přejímání informací (a někdy dokonce celých pasáží) z dříve vydaných beletristických děl. Než se právě na ně zaměříme, budeme věnovat pozornost případům, kdy autoři při své tvůrčí činnosti čerpali poznatky konkrétních historiografických prací a také pramenů.

Mezi spisovateli jsou jednoznačně nejvyužívanějším dílem *Ženy české renesance* Josefa Janáčka. A není se čemu divit. Janáčkovo dílo je díky někdy až beletrizujícímu způsobu, kterým je napsáno, velice čtivé. Nutno podotknout, že byť se i tento způsob historické práce setkal z vícero důvodů s kritikou,[122] beletrističtí autoři Janáčkových literárních kvalit často ani zdaleka nedosahují. Inspirací *Ženami české renesance* lze v krásné literatuře najít poměrně velké množství. V některých případech se jedná o parafrázování konkrétní pasáže, případně o využití podobných či stejných slovních obratů. Setkat se ale lze i s téměř doslovnými přepisy.[123] Nejméně v jednom případě bylo využito též dílo *Královny, kněžny a velké ženy české* Karla Stloukala, ze kterého byla pravděpodobně přepsána citace z pramene.[124] V novějších dílech zaměřených na poslední příslušníky rodu Rožmberků je patrný vliv historiografických prací zejména v celkovém pohledu na Polyxenu. Jedná se ale o natolik obecné informace, že nelze určit, ze které konkrétní práce byly čerpány. Za zmínku stojí také Jiří Hanibal, který na konci své knihy uvádí seznam využité literatury.[125] Modernější odborné historické práce zůstaly ve velké části beletrie nevyužity, a to zejména proto, že zájem spisovatelů o postavu Polyxeny předběhl vznik moderních odborných výzkumů. Nejnovější a zároveň nejkomplexnější

122) K problematice Janáčkovy práce blíže Marie KOLDINSKÁ, *Mezi střízlivostí a dramatičností. K literárním, psychohistorickým a filozofickým rovinám tvorby Josefa Janáčka*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 1–2, 2003, s. 83–101.

123) Srov. V. PERNICOVÁ, *Beletristický obraz Polyxeny z Lobkovic od 19. století do současnosti v kontextu české historiografie*, s. 47–54.

124) Karel STLOUKAL, *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha[2] 1941, s. 269; Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 324.

125) J. HANIBAL, *Vášně a boje Polyxeny z Lobkovic*, s. 279.

práce zabývající se Polyxenou až na výjimky[126] nemohli ještě mít autoři beletrie k dispozici. Odlišným případem je však poslední vydané dílo, ve kterém Polyxena vystupuje. Jaroslava Černá čerpala při tvorbě románu *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky* z vícero historiografických prací. Nelze s jistotou určit, jestli pracovala i s *Ženami české renesance*, nebo zda informace a formulace odpovídající Janáčkovu dílu nečerpala z jiných odborných historických prací či dříve vydaných románů. Stejně tak je tomu u případného využití pramenů. Za jisté lze naopak považovat zjištění, že při své tvorbě měla k dispozici díla Marie Ryantové[127] a Pavla Marka.[128]

Využití pramenů je mezi spisovateli poměrně neobvyklou záležitostí. Nalezneme ho v románech Niny Bonhardové, která měla k dispozici ještě velmi omezené množství sekundární literatury. Kromě studií pramenů z rožmberského archivu[129] čerpala i ze starší edice Březanových *Životů posledních Rožmberků*.[130] Přestože pracovala s omezenějším množstvím pramenů než moderní historici, odchyluje se od nich v porovnání s dalšími beletristickými díly velmi málo. Historické nepřesnosti lze tedy najít zejména tam, kde Bonhardová pravděpodobně neměla dostatek informací. V některých případech je naopak velice pravděpodobné, že čerpala z totožných pramenů jako moderní historiografie.[131] Specifickým využitím pramene je podrobný popis Polyxenina vzhledu na základě jejího nejznámějšího portrétu.[132]

Častějším, než by se dalo očekávat, je u spisovatelů hledání inspirace ve starších beletristických dílech. Nejedná se bohužel pouze o využívání

126) Z novějších děl mohli mít autoři beletrie vydané v rozmezí let 2009–2016 k dispozici pouze P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*.
127) Z díla M. Ryantové čerpá zejm. obecnější informace, lze ale nalézt i konkrétní shody, např. J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, s. 131, 136; M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, s. 228.
128) Z děl Pavla Marka čerpá zejm. informace o vztahu obou manželů (a následně také jejich vztahu k synovi), vzájemné oslovování manželů v dopisech a také obsah jejich vzájemné korespondence např. J. ČERNÁ, *Polyxena z Lobkovic. Vzácný dar ryzí lásky*, s. 145; P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 257.
129) Nina BONHARDOVÁ, *Tanec rabů*, Praha[3] 1981, s. 260.
130) K dispozici mohla mít např. edice z let 1847 nebo 1941, V. BŘEZAN, *Poslední Rožmberkové*; V. BŘEZAN, *Wácslawa Březana Život Wiléma z Rosenberka*.
131) Shodu lze nalézt zejm. s dílem P. Marka např. u vzájemného důvěrného oslovování manželů, N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 428; P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 26; P. MAREK, *Pernštejnské ženy*, s. 261.
132) R. DÜBELL, *Strážci Ďáblovy bible*, s. 216.

shodných motivů,[133] ale o doslovné přepisování pasáží. Totožný je z velké části popis svatby Polyxeny s Vilémem z Rožmberka v románech *Ve stínu pětilisté růže*[134] a *Poslední láska Petra Voka*.[135] Dalším takovým příkladem jsou knihy Zory Beránkové, zejména *Konec hodokvasu*. V něm se objevují doslovně přepsané pasáže nejméně ze dvou dalších románů.[136] Zajímavé je, že následkem toho v jednom dochází k rozporu se smyslem autorčina původního textu.[137] Zora Beránková se v *Konci hodokvasu* ale nezaměřuje pouze na postavu Polyxeny, nýbrž poměrně široce popisuje aristokratickou předbělohorskou společnost. Otázkou tedy je, zda jsou zcela původní alespoň ty části knihy, ve kterých Polyxena nevystupuje. *Konec hodokvasu* byl nicméně kritiky přijat velmi příznivě, Beránková za něj dokonce získala cenu Františka Langera.[138] Za zmínku také stojí, že dílo z pera stejné autorky *Nekorunovaná královna*, které se zaměřuje pouze na Polyxenu, je z velké většiny pouhou kompilací pasáží z *Konce hodokvasu* a *Marných návratů*.

Najdou se ale i tací autoři, kteří se buď záměrně v zájmu větší dramatizace děje, nebo z prosté neznalosti od poznatků historiografie výrazně odchýlili. Nejjasnějším a pravděpodobně i nejčastějším příkladem toho je opakované vyobrazení Polyxeny jako milenky.[139] Další výrazné nepřesnosti lze nalézt při snaze vylíčit Polyxenin náboženský fanatismus. Jak bylo již popsáno výše, opakovaně se tak účastní staroměstské exekuce nebo se snaží o provádění rekatolizace na rožmberských panstvích. Existují ale i tituly, v nichž autoři historickou realitu úmyslně zcela opouštějí.[140]

133) Stejné motivy jako Z. Beránková využívá následně i J. Hanibal. Jedná se např. o vyobrazení Polyxeny jako milenky, motivy nemanželského těhotenství nebo potratu.
134) J. BAUER, *Ve stínu pětilisté růže*, s. 109.
135) A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*, s. 143.
136) Některé pasáže jsou téměř totožné s částmi děl N. Bonhardové a E. Zítka, Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 50; N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 42nn. a Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 315n; E. ZÍTEK, *Pomsta. Díl II*, s. 108nn.
137) Konkrétně ohledně naplnění či nenaplnění Polyxenina prvního manželství Z. BERÁNKOVÁ, *Konec hodokvasu*, s. 43, 50.
138) MF DNES, *Langerovu cenu má rudolfínský román* [online], 2005 [citováno dne: 27. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/kultura/literatura/langerovu-cenu-ma-rudolfinsky-roman.A050318_202109_literatura_kot.
139) Kromě již výše popsaných příkladů naváže milostný poměr také s Petrem Vokem, a to na popud jezuitů A. BŘEZINOVÁ, *Poslední láska Petra Voka*, s. 172–175, 182nn.
140) R. DÜBELL, *Strážci Ďáblovy bible*; K. ŠTORKÁN, *Zaslíbené město. Zrození Golema*.

Nejen v souvislosti s inspirací beletristů již dříve vydanými publikacemi se nabízí otázka, která díla se podílela na formování obrazu Polyxeny nejvíce. Jak bylo již zmíněno výše, některé romány se dočkaly opětovného vydávání a různila se též výše nákladů jednotlivých titulů. Opomenout nelze ani odlišnou míru zapojení postavy Polyxeny do děje, které se pohybuje od epizodického vystoupení až k románům, v nichž je vyobrazena jako hlavní postava. Je tedy jasné, že se na utváření celkového obrazu Polyxeny nemohly podílet stejnou vahou. Zároveň ale není u velké části děl možné s jistotou určit, jak velký je jejich vliv ve vztahu k ostatním titulům – pokusíme se tedy upozornit alespoň na ta, která se na obrazu Polyxeny podílela nejvíce. Jistě se jednalo o romány z pera Niny Bonhardové. Ty nejen, že vycházely opakovaně ve velkých nákladech, ale, jak bylo výše představeno, také v některých případech do velké míry ovlivnily práce později tvořících beletristů.

Závěrem

Osobnost Polyxeny se tedy do beletristické literatury zapsala více, než by se dalo očekávat. Zájem romanopisců o její postavu se navíc projevil mnohem dřív, než na ni začala ve větší míře cílit historiografie. Pohled krásné literatury na Polyxenu je sice nejednotný, lze ale nalézt opakující se témata a motivy. Zatímco moderní historici se věnují celému jejímu životu (samozřejmě s intenzitou odpovídající dostupným pramenům), v beletrii bývá opomenuto Polyxenino dětství a stáří. To je pravděpodobně způsobeno neznalostí autorů a také menší literární atraktivitou těchto životních stádií. Dalo by se říci, že se spisovatelé obecně zaměřují více na témata blízká současnému čtenáři. Výrazně méně zpracovávají například konfesijní problematiku. Polyxena je v jejich podání sice emancipovanější a samostatnější, do pozadí ale ustupují otázky, ve kterých se u ní určitá emancipace ve skutečnosti projevila – jedním z příkladů je její hospodářská činnost. Vyobrazování Polyxeny se samozřejmě během celého sledovaného období proměňovalo, což bylo zapříčiněno hlavně širšími společenskými a politickými okolnostmi časových úseků, během nichž beletristická díla vznikala. Inspiraci pro svou práci hledali autoři beletrie nejen v odborných historických pojednáních a pramenech, ale také v dílech svých předchůdců. V této studii jsme se pokusili popsat vztah historiografie – beletrie

na konkrétním příkladu. Lze ale očekávat, že v pohledu na Polyxenu může v budoucnu docházet ke změnám. Nejnovější dílo, v němž se objevuje (dokonce jako hlavní postava), bylo vydáno na konci září roku 2024 a je pravděpodobné, že se tato žena bude i nadále těšit jak pozornosti historiografů, tak beletristů. Rozhodně se tedy nejedná o uzavřenou kapitolu.

Bc. Veronika Pernicová
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
studentka navazujícího magisterského programu
veronika.pernicova@email.cz

DIDAKTICKÁ STUDIE

Marginalia Historica 2/2023 83–119

Nové výzvy badatelské výuky v aplikaci HistoryLab: Starší dějiny pro mladší žáky a žákyně

Pavla Sýkorová – Filip Jiroušek

Abstract: New challenges of inquiry-based learning in the HistoryLab application: Pre-modern history for younger students
The study analyzes the creation of ten tutorials for the HistoryLab application based primarily on medieval sources, which are focused on students in grades 6, 7, and 8. The tutorials were designed, sampled, and revised over two years by students of the Faculty of Education and the Faculty of Arts of Charles University. They used their experience in creating tutorials focused on the 20th century. It was necessary to rethink the structure of the lessons with regard to the nature of the historical evidence, the usability of the tools, and the age of the students. The analyses revealed several key findings, including the need for new interactive tools for working with visual and textual evidence. Based on these conclusions, the authors formulated principles and directions for creating further tutorials and proposed new interactive tools for the HistoryLab application.

Keywords: inquiry-based learning; HistoryLab application; Pre-modern history

DOI: 10.14712/30298393.2025.14

© 2025 The Authors. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Úvod

Badatelsky orientovaná výuka se v posledních letech postupně rozšiřuje do školní praxe a mnozí (jak z řad vyučujících, tak z odborné veřejnosti) ji považují za přínosnou.[1] Učitelé mají možnost využít badatelskou učebnici,[2] historylabová cvičení,[3] metodické materiály z projektu *Dějepis+, inovativní výuka dějin 20. století*.[4] Nejen díky tomuto projektu jsou postupně publikovány první české výzkumy, jak žáci přijímají principy badatelské výuky a osvojují si historickou gramotnost.[5] Velká většina zmíněných materiálů je však zaměřena pouze na dějiny 20. století. Pokud se podíváme do starších dějin,[6] nabídka podpory pro vyučující je méně rozsáhlá: je možné využít návrhy badatelských lekcí publikovaných v rámci facebookových skupin *Starší dějiny moderně*,[7] *Vzájemné učení+*[8] a několik historylabových cvičení.[9]

1) Např. Asociace pro didaktiku dějepisu, z. s. [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://adidej.cz; Hodnocení projektu Dějepis+ v materiálu: Česká školní inspekce, *Výuka moderních dějin České republiky v základních a středních školách*, s. 38 a 42 [online], 2023 [citováno dne: 3. 12. 2024]. Dostupné z: https://csicr.cz/CSICR/media/Prilohy/2023_p%c5%99%c3%adlohy/Dokumenty/TZ_Vyuka-modernich-dejin-CR-v-ZS-a-SS_final.pdf.

2) *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník základních škol a víceletá gymnázia*, Plzeň 2022.

3) Katalog HistoryLab vytvořený v rámci projektu Éta TAČR TL01000046 *HistoryLab: využití technologií k rozvoji historické gramotnosti* [online], 2021 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog.

4) Dějepis+ [online], 2023 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://dejepisplus.npi.cz.

5) Jiří MÜNICH a kol., *Závěrečná zpráva projektu Dějepis+* [online], 2023 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://dejepisplus.npi.cz/wp-content/uploads/2024/01/zaverecna-zprava-d-web.pdf.

6) V textu označuje pojem „starší dějiny" historická období před rokem 1900. V tomto smyslu je používán učitelskou komunitou. Srov. např. Starší dějiny moderně [online], Facebook [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.facebook.com/groups/337237211038475; Letní škola badatelské výuky: starší dějiny [online], 2023 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://badatelskaletniskola.ff.cuni.cz/fotogalerie/; Středověk do škol: Starší dějiny v liberální demokracii – od kritiky ke konstrukci [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.flu.cas.cz/cz/akce-filosofickeho-ustavu-av-cr/21-konference-a-workshopy/4459-stredovek-do-skol.

7) Jaroslav NAJBERT, *Facebook a dějepis. Potenciál profesních komunit na sociální síti pro podporu inovativní výuky dějepisu*, Historie – Otázky – Problémy 2, 2023, s. 73–89.

8) Vzájemné učení+ [online], Facebook [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.facebook.com/groups/1019612192526800.

9) HistoryLab [online], 2020 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://historylab.cz/blog/.

HistoryLab je webová aplikace, která v rámci dějepisu podporuje badatelskou výuku opřenou o práci s historickými prameny.[10] Jádro aplikace tvoří sto cvičení pokrývajících výuku dějin 20. století na základních a středních školách. Každé cvičení je rámováno badatelskou otázkou. Postupnými kroky, které kombinují analýzu pramenů s průběžnou interpretací, jsou žáci a žákyně vedeni k závěrečné syntéze a odpovědi na badatelskou otázku.[11] Jednotlivé navazující kroky jsou ve struktuře cvičení rozděleny na obrazovky (slide cvičení). Každá obsahuje vždy jeden úkol, jeden myšlenkový proces a jeden interaktivní nástroj. Tato zásada, vytvářející podpůrné prostředí pro aktivitu žáků a žákyň, je důsledně uplatňována ve všech cvičeních.[12]

Experimentální vývoj HistoryLabu byl od počátku také spojen s tvorbou teorie historické gramotnosti.[13] Koncipovaný model historické gramotnosti na principu „4+1" obsahuje čtyři koncepty historického myšlení: příčiny a důsledky, trvání a změna, dobové perspektivy, vztah k minulosti + badatelské dovednosti.[14] Badatelské dovednosti si lze osvojit pomocí badatelských činností, jež představují základní způsoby práce s historickými prameny: popisujeme prameny, hledáme klíčové detaily, porovnáváme prameny, domýšlíme významy, sestavujeme podloženou odpověď a další.[15] Každé cvičení má dominantní jednu z badatelských dovedností, jejíž osvojení je klíčové pro odpovídání na badatelskou otázku směřující k jednomu z konceptů historického myšlení, kterou cvičení předkládá. Tyto podklady se staly součástí rozptýlené metodiky[16] a ka-

10) HistoryLab [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://historylab.cz.
11) Kamil ČINÁTL – Čeněk PÝCHA, *Implementace vzdělávací inovace v digitálním prostředí. Evaluační studie projektu HistoryLab*, s. 3 [online], Praha 2021 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/pdf/evaluacni-zprava.pdf.
12) Jaroslav NAJBERT (ed.), *Promýšlet dějepis v 21. století. Digitální aplikace pro práci s prameny* [online], 2017 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://metodika.historylab.cz/kapitola/aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/aplikace-historylab-cz-popis-vzdelavaciho-prostredi-a-funkci/#_ftn3.
13) Kamil ČINÁTL – Jaroslav NAJBERT – Vojtěch RIPKA, *Historická gramotnost v aplikaci HistoryLab: realistický přístup k osvojování didaktické teorie dějepisu*, Historie – Otázky – Problémy 2, 2021, s. 59.
14) Tamtéž, s. 65.
15) *Historická gramotnost – cíl historického vzdělávání pro 21. století* [online], 2021 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://dejepisplus.npi.cz/wp-content/uploads/2023/11/teorie-projektu-d.pdf.
16) Rozptýlená metodika je začleněna přímo do aplikace. Na různých úrovních digitálního prostředí pomáhá uživateli, aby se zorientoval, mohl efektivně využívat dostupné nástroje a sledoval při tom konkrétní vzdělávací cíl. S metodickou instrukcí se tak uživatel setkává

talogu,[17] pomocí něhož lze cvičení založené na pramenech z 20. století vyhledávat a zapojovat do výuky. Každá lekce obsahuje pro vyučující doporučený postup, v němž je formulován vzdělávací cíl a krok po kroku popsán postup práce. Poskytuje podpůrné informace (podrobnější historický kontext, příklady možných reakcí žáků, které jsou aktualizovány na základě zkušenosti z testování) a přináší další náměty pro využití ve výuce.[18]

K rozšiřování aplikace o témata zaměřená na starší dějiny začalo docházet postupně. Cvičení využívající prameny i z 19. století vznikla ve spolupráci s Uměleckoprůmyslovým muzeem v rámci dvou výstav: *Řeč plakátu*[19] a *Mezi kýčem a akademií. Chromolitografie ve službách reklamy a umění*.[20] Vzhledem k obrovskému nárůstu uživatelů aplikace v době pandemie nemoci covid-19[21] byl tehdy probíhající projekt *HistoryLab: využití technologií k rozvoji historické gramotnosti*[22] rozšířen o několik cvičení v rámci iniciativy *Starší dějiny ve 20. století*. Tím se zvýšil zájem o starší dějiny jak ze strany vyučujících, tak žáků a žákyň.[23] Na vzniklou situaci reagoval dvouletý projekt *Starší dějiny v aplikaci HistoryLab*.[24] V rámci něho bylo navrženo, pilotováno, revidováno na základě výstupů z testování

v momentě, kdy se zvyšuje pravděpodobnost, že ji potřebuje a využije. K. ČINÁTL, *Historická gramotnost v aplikaci HistoryLab: realistický přístup k osvojování didaktické teorie dějepisu*, s. 61.

17) Kamil ČINÁTL – Čeněk PÝCHA, *Implementace vzdělávací inovace v digitálním prostředí. Evaluační studie projektu HistoryLab*, s. 6 [online], Praha 2021 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/pdf/evaluacni-zprava.pdf.

18) Více o doporučeném postupu K. ČINÁTL, *Historická gramotnost v aplikaci HistoryLab: realistický přístup k osvojování didaktické teorie dějepisu*, s. 63.

19) Kurátorkou výstavy se stala Lucie VLČKOVÁ, viz: *Řeč plakátu 1890–1938* [online], Uměleckoprůmyslové museum v Praze, 8. 12. 2022 – 30. 4. 2023 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.upm.cz/rec-plakatu-1890-1938/; cvičení jsou dostupná z: https://recplakatu.historylab.cz/.

20) Kurátorkou byla opět Lucie VLČKOVÁ, viz: *Mezi kýčem a akademií. Chromolitografie ve službách reklamy a umění* [online], Uměleckoprůmyslové museum v Praze, 17. 12. 2020 – 5. 9. 2021 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.upm.cz/mezi-kycem-a-akademii-chromolitografie-ve-sluzbach-umeni-a-reklamy/.

21) Kamil ČINÁTL, *Krátké, zábavné – a online: HistoryLab.cz a změna stylu dějepisné výuky*, Dějiny a současnost 7, 2020, s. 23.

22) Projekt Éta TAČR TL01000046 *HistoryLab: využití technologií k rozvoji historické gramotnosti* realizovaný v letech 2018–2021.

23) Kamil ČINÁTL – Čeněk PÝCHA, *Implementace vzdělávací inovace v digitálním prostředí. Evaluační studie projektu HistoryLab*, s. 14 [online], Praha 2021 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/pdf/evaluacni-zprava.pdf.

24) Projekt č. 224323 podpořený Grantovou agenturou Univerzity Karlovy.

a zveřejněno deset historylabových cvičení. Ta odpovídají schopnostem žáků a žákyň na základních školách, kteří se na nich postupně učí badatelské dovednosti a historické myšlení.

Díky zkušenostem z tohoto projektu zde v článku popisujeme specifika vzniku cvičení pro starší dějiny. Klíčovou otázkou při jejich tvorbě bylo: Jak mají vypadat historylabová cvičení pro starší dějiny, aby podporovala rozvoj historické gramotnosti u žáků a žákyň v nižších ročnících 2. stupně a zároveň byla atraktivní i pro žáky starší? Do jaké míry lze využít postup tvorby cvičení vyzkoušený na pramenech z 20. století? Liší se způsoby, jak žáci a žákyně analyzují a interpretují historické prameny z 20. století a starší typy historických pramenů? A jakou roli v tom hraje jejich věk?

V rámci projektu *Starší dějiny v aplikaci HistoryLab* vzniklo následujících deset lekcí: Cvičení *Jak probíhala středověká invaze?*[25] je založeno na hledání klíčových detailů na tapisérii z Bayeux a promýšlení příčin vítězství Normanů. V cvičení *K čemu sloužil středověký hrad?*[26] žáci a žákyně podkládají argumenty tvrzení, že středověký hrad ne/sloužil k obraně. Ve cvičení *Proč tančili s kostlivci?*[27] věnují pozornost fresce Tanec smrti od Jana z Kastavy a seznamují se s prezentací moru ve společnosti pozdního středověku, domýšlejí její symbolické vyznění. Na dobové perspektivy jsou zaměřena i cvičení *Čím mohly být ženy ve středověku?*,[28] které staví do kontrastu iluminace slavných žen s textem popisujícím předsudky vůči ženám, a cvičení *Kam nás zavede Klaudiánova mapa?*,[29] které nám ukáže česká města. Jak máme být opatrní při vytváření vztahu k minulosti, si žáci a žákyně vyzkouší ve cvičení

25) Tereza MARTINOVSKÁ, historylabové cvičení: *Jak probíhala středověká invaze?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/jak-probihala-stredoveka-invaze.

26) Markéta KUPCOVÁ, historylabové cvičení: *K čemu sloužil středověký hrad?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/k-cemu-slouzil-stredoveky-hrad.

27) Petr JEŘÁBEK, historylabové cvičení: *Proč tančili s kostlivci?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/proc-tancili-s-kostlivci.

28) Jana JEŘICHOVÁ, historylabové cvičení: *Čím mohly být ženy ve středověku?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/cim-mohly-byt-zeny-ve-stredoveku.

29) Vojtěch HÁJEK – Martin VÁŇA, historylabové cvičení: *Kam nás zavede Klaudiánova mapa?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/kam-nas-zavede-klaudianova-mapa.

Jak vyfotografovali generála Granta?,[30] kdy na základě klíčových detailů mohou odhalit, že výsledná fotografie je ve skutečnosti fotomontáž složená z několika jiných fotografií. Jak si vytvářejí vztah k minulosti jednotliví lidé, si žáci a žákyně mohou vyzkoušet pomocí formulování a ověřování hypotézy u sloupu Capo Colonna ve cvičení *Proč se lidé chodí dívat na sloup?*[31] Pomocí analýzy symbolických prvků ve cvičení *Proč byla vytvořena socha císaře Augusta?*[32] žáci a žákyně reflektují vytváření politických významů za doby římského císařství. Jak chápou princip historického myšlení trvání a změny, si mohou ověřit na dvou cvičeních *Co chtěl změnit kníže Břetislav?*[33] a *Co změnila Zlatá bula sicilská?*[34]

Tvorba návrhů cvičení

Důležitou otázkou pro řešitelský tým bylo, zda a případně do jaké míry lze využít postup vyzkoušený na pramenech z 20. století. Liší se způsoby, jakými žáci a žákyně analyzují a interpretují historické prameny, do takové míry, že se tyto odlišnosti promítnou do postupů při vzniku cvičení a využití interaktivních nástrojů?

Tvorba cvičení pro HistoryLab se skládá z několika kroků. Prvním je formulování badatelské otázky na základě výběru vhodného pramene. Badatelská otázka by měla být zodpověditelná, otevřená (případně uzavřená s diskusním potenciálem), atraktivní pro žáky a žákyně (tj. srozumitelná, netriviální, s cílem dotknout se žákovského světa)

30) Pavla SÝKOROVÁ, historylabové cvičení: *Jak vyfotografovali generála Granta?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/jak-vyfotografovali-generala-granta.

31) Filip JIROUŠEK, historylabové cvičení: *Proč se lidé chodí dívat na sloup?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://testlab4.felk.cvut.cz/katalog/cviceni/proc-se-lide-chodi-divat-na-sloup.

32) Filip JIROUŠEK, historylabové cvičení: *Proč byla vytvořena socha císaře Augusta?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://testlab4.felk.cvut.cz/katalog/cviceni/proc-byla-vytvorena-socha-cisare-augusta.

33) Vojtěch HÁJEK – Pavla SÝKOROVÁ, historylabové cvičení: *Co chtěl změnit kníže Břetislav?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/co-chtel-zmenit-knize-bretislav.

34) Pavla SÝKOROVÁ, historylabové cvičení: *Co změnila Zlatá bula sicilská?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/co-zmenila-zlata-bula-sicilska.

a vyhodnotitelná.[35] Vhodnost pramenů jsme posuzovali z historiografické, didaktické i mediální perspektivy. Výběrem prošly ty, které splňovaly náročná kritéria: týkaly se historiograficky významného tématu, byly vhodné pro přenos do školního prostředí a nabízely dostatek podnětů pro analytickou práci.[36] Na základě pramene a badatelské otázky byl postaven cíl cvičení – rozvoj jednoho principu historického myšlení s využitím konkrétních badatelských dovedností. Autoři využili teoretický rámec tak, jak byl navržen pro cvičení k dějinám 20. století.[37] K dosažení cíle bylo potřeba vystavět postupnou podporu žákům a žákyním. Metaforicky si tuto podporu lze představit jako lešení – scaffolding.[38] Scaffolding se skládá z konkrétních obrazovek v aplikaci podporujících analýzu a interpretaci pramene. Každá obrazovka přináší jeden úkol, jeden myšlenkový proces a jednu aktivitu. Aktivitu umožňují realizovat interaktivní nástroje, které aplikace nabízí.

Tvorba cvičení zahrnuje následující navazující kroky, viz obr. 1.

Při dodržení tohoto postupu je u historylabových lekcí zahrnujících prameny z 20. století ověřeno, že žáci a žákyně dosahují formulovaných vzdělávacích cílů a cvičení jsou ve výuce prakticky použitelná. Některé činnosti však při přípravě cvičení ke starším dějinám (a pro mladší žáky a žákyně) získávají jiný obsah. Zejména je třeba zvažovat rozdílné faktory při výběru pramene. V návaznosti na odlišnou povahu pramenů i cílovou skupinu uživatelů a uživatelek bylo také třeba specificky konstruovat jednotlivé obrazovky a zvažovat odlišné způsoby využití dostupných digitálních nástrojů i návrh zcela nových.

35) J. MÜNICH a kol., *Závěrečná zpráva projektu Dějepis+*, s. 64 [online], 2023 [citováno dne: 22.9.2024]. Dostupné z: https://dejepisplus.npi.cz/wp-content/uploads/2024/01/zaverecna-zprava-d-web.pdf.

36) J. NAJBERT (ed.), *Promýšlet dějepis v 21. století. Digitální aplikace pro práci s prameny* [online], 2017 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://metodika.historylab.cz/kapitola/aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/navod-k-pouziti-aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/.

37) K. ČINÁTL, *Historická gramotnost v aplikaci HistoryLab: realistický přístup k osvojování didaktické teorie dějepisu*, s. 50–70.

38) Nicola YELLAND — Jennifer MASTERS, *Rethinking Scaffolding in the Information Age*, Computers & Education 3, 2007, s. 362–382.

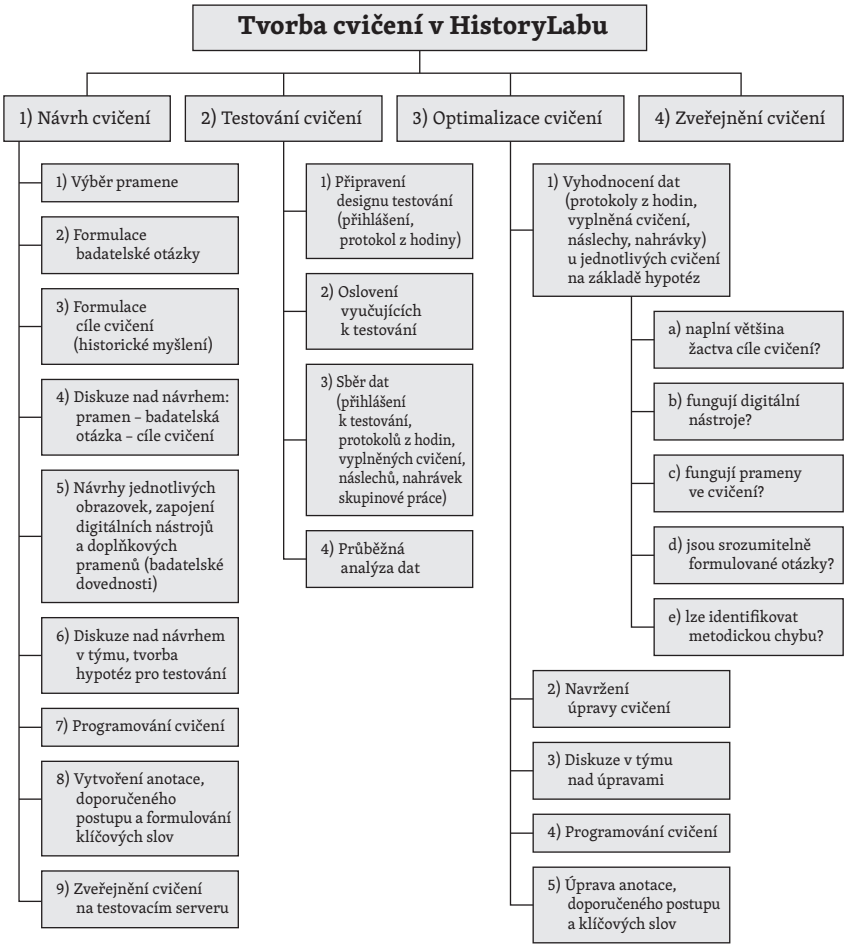

Obr. 1

Specifika zapojení obrazových pramenů do HistoryLabu pomocí interaktivních nástrojů

S obrazovými prameny jsou k dispozici mnohé zkušenosti vyplývající ze cvičení k dějinám 20. století. Žáci by měli nejprve pracovat s jednoduššími typy cvičení, které jsou založeny na popisu jednoho pramene – historické fotografie. Postupně mohou přecházet k náročnějším typům, jež jsou

založeny na kompozici pramenů, využívají větší počet digitálních nástrojů a vyžadují od žáků složitější úkony.[39] U fotografie byl dřívějším testováním ověřen postup, v němž si ji žáci a žákyně nejdříve prohlédnou za pomoci lupy, a ve druhém kroku označují a popisují prvky, které považují za důležité pro určení, co se na snímku děje.[40] V období starších dějin je možné pracovat s fotografiemi jen minimálně, bylo tedy výzvou najít tzv. začátečnický typ cvičení s odpovídajícími vhodnými interaktivními nástroji.

K analýze vizuálních pramenů je možné v HistoryLabu využít několik interaktivních nástrojů.[41] Lupa umožňuje přiblížit prvky a zároveň se soustředit na detaily. Schopnost analyzovat obraz a rozkládat ho na jednotlivé složky podporuje také další nástroj, tzv. označení a popis bodů. Ten pomáhá žákům a žákyním vyznačit konkrétní prvky a vlastními slovy je blíže popsat. Například ve cvičení *K čemu sloužil středověký hrad?* žákyně určila bod na věži a dopsala text: *„Věž, která slouží k rozhledu po okolí.“*[42] Interaktivní povaha tohoto nástroje zefektivňuje popis – žáci a žákyně si všímají detailů, jejich analýza je komplexnější. Další nástroj, tzv. řazení, umožňuje vytvářet a měnit pořadí obrazů či jejich částí a slouží k rozvoji schopnosti promýšlet kauzality. Například díky řazení částí tapisérie z Bayeux si žáci a žákyně mohou uvědomit, jak probíhala invaze Normanů do Anglie.

V případě některých pramenů bylo možné tyto dva kroky, tj. zvětšení lupou a označování důležitých bodů, aplikovat bez problémů, například při zkoumání, k čemu sloužil středověký hrad, jsme využili dvě fotografie hradu Bezdězu. Jiné obrazové prameny tento přístup neumožňovaly kvůli své velikosti či poměru stran nevhodnému pro obrazovku. Tapiserie

39) J. NAJBERT (ed.), *Promýšlet dějepis v 21. století. Digitální aplikace pro práci s prameny* [online], 2017 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://metodika.historylab.cz/kapitola/aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/navod-k-pouziti-aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/.

40) J. MÜNICH a kol., *Závěrečná zpráva projektu Dějepis+* [online], 2023 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://dejepisplus.npi.cz/wp-content/uploads/2024/01/zaverecna-zprava-d-web.pdf.

41) J. NAJBERT (ed.), *Promýšlet dějepis v 21. století. Digitální aplikace pro práci s prameny* [online], 2017 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://metodika.historylab.cz/kapitola/aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/aplikace-historylab-cz-popis-vzdelavaciho-prostredi-a-funkci/.

42) Markéta KUPCOVÁ, historylabové cvičení: *K čemu sloužil středověký hrad?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Anonymizované cvičení vyplněné žákem. Dostupné z: https://app.testlab4.felk.cvut.cz/cviceni/prohlizeni/k-cemu-slouzil-stredoveky-hrad?entryId=49886&anon=1#k-cemu-slouzil-stredoveky-hrad-2.

z Bayeux je dlouhá 68 metrů, dochovaná freska Tanec smrti zabírá jednu ze zdí v kostele v Hrastovlje. Vytvořili jsme tedy video, které ukáže celkovou podobu pramene, a teprve v následujícím kroku žáci a žákyně pracují s jeho upravenou verzí rozdělenou na tři části, do níž mohou vyznačovat důležité body.

V některých případech bylo potřeba přidat ještě další krok analýzy. Tzv. štítky nabízejí sadu pojmů, připravených autory cvičení, které mohou žáci a žákyně podle svého uvážení přetahovat do obrazů a přiřazovat k jeho jednotlivým prvkům. U cvičení *Čím mohly být ženy ve středověku?* jde o slova jako panovnice, manželka či jeptiška (tj. charakteristiky dobových ženských rolí), u cvičení *Proč tančili s kostlivci?* o atributy postav jako měšec, meč, kardinálský klobouk a ve cvičení *Jak probíhala invaze?* o štítky poukazující na rozdíly mezi anglosaským a normanským vojskem: lučištníci, válečná sekera, jezdci, pěší vojsko.

Specifika zapojení textových pramenů do HistoryLabu pomocí interaktivních nástrojů

Obdobně jako u obrazových pramenů jsme hledali kombinaci nástrojů, která by pomohla také analýze textových pramenů. Při zaměření na 20. století jsou cvičení s textovými prameny považována za náročnější: *„U textu psaných pramenů nelze využít motivační efekt spojený s emotivně působivým obrazem, naopak učitel často čelí apriorní nechuti třídy rozebírat text. Žáci mohou předpokládat, že takový typ práce nepatří do dějepisu, ale do hodin českého jazyka. Mohou mít navíc negativní zkušenosti s neúspěchy při mluvnickém rozboru textů.“*[43] Ve cvičeních s prameny z 20. století se motivační efekt podařilo kompenzovat zařazením fotografií dokumentů, které předcházejí samotným přepisům textů a svým vizuálním působením posilují zájem o jejich zkoumání.[44] Fotografie dokumentů byly zařazeny do cvičení *Co změnila Zlatá bula sicilská?* a *Čím mohly být ženy ve středověku?*. Tento efekt ale nelze aplikovat na všechny

43) J. NAJBERT (ed.), *Promýšlet dějepis v 21. století. Digitální aplikace pro práci s prameny* [online], 2017 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://metodika.historylab.cz/kapitola/aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/navod-k-pouziti-aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/.
44) Tamtéž.

dokumenty, zejména starší písemné prameny se v originále často nedochovaly.

Hlavní výzvou bylo nastavení délky textu a jeho případné úpravy, protože vybrané prameny byly psány složitějším jazykem s více neznámými slovy, než prameny ve 20. století. Otázkou tedy bylo, zda stávající interaktivní nástroje budou dostatečně funkční i pro analýzu těchto pramenů. Žáci či žákyně si mohou pomocí lupy přiblížit faksimile podobně jako u obrazových pramenů, ale dále pracují v textovém editoru, kde je klíčovým nástrojem označování textu. To jsme využili ve dvou cvičeních: u Břetislavových dekret[45] ve cvičení *Co chtěl změnit kníže Břetislav?* a u Knihy o městě dam[46] Kristiny Pisánské ve cvičení *Čím mohly být ženy ve středověku?*. Pomocí kurzoru lze v textu vybrat a barevně označit konkrétní slovo nebo slovní spojení, načež se otevře nabídka, v níž uživatel takto vyznačené slovo/spojení přiřadí k jedné z připravených kategorií. U dekret to byly kategorie provinění a trestů, u *Knihy o městě dam* předsudek a argumentace.

Schopnost kreativně pracovat s textem a syntetizovat ho umožňuje nástroj analytická tabulka (u pramenů ze soudobých dějin ho lze nalézt například u porovnání textů Dva tisíce slov a Charty 77[47]). Použití tohoto nástroje, který analyzuje dva dokumenty současně, se však ukázalo jako náročné (dva obtížnější texty jsou pro žáky a žákyně příliš), takže jsme jej nakonec nepoužili.

Tzv. štítky byly u pramenů k soudobým dějinám využity nejen u obrazových, ale také u textových dokumentů. Například u umístěnky ve cvičení *Kam ho umístit?*[48] bylo záměrem, aby žáci s pomocí tohoto nástroje našli v dokumentu datum, instituci, osobu, razítko a klíčové sdělení. Obdobně jsme se štítky pracovali i u Zlaté buly, kdy žáci přiřazovali, kdo a kdy bulu vydal, kdo byl při jejím vydání přítomen a co stanovuje a určuje. Tento postup jsme doplnili o úkol vybrat z předznačených pasáží ty, které odpovídají otázce, v tomto případě, co změnila Zlatá bula sicilská. V rámci vyznačování

45) *Minulost našeho státu v dokumentech*, Praha 1971, s. 31–32.
46) Christine de PISAN, *Kniha o městě dam*, překlad Věra Soukupová, Praha 2018.
47) Kamil ČINÁTL, historylabové cvičení *K čemu vyzývaly Dva tisíce slov a Charta 77?* [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/k-cemu-vyzyvaly-dva-tisice-slov-a-charta-77.
48) Pavla SÝKOROVÁ historylabové cvičení *Kam ho umístit?* [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/kam-ho-umistit.

jsou použity také distraktory, například *„před ostatními nás zvolil císařem“*, které žáci a žákyně označují ve chvílích, kdy textu neporozuměli.

Testování cvičení

Hlavním účelem testování bylo zjistit, jak upravit jednotlivá cvičení, aby měli žáci a žákyně možnost splnit jejich cíl. Funkční cvičení je založené na pramenné kompozici, která pomocí scaffoldingu provede žáky badatelským procesem a umožní naplnit cíl vztahující se k některému z principů historického myšlení. Testování proběhlo ve smíšeném designu. Využili jsme dva dotazníky (vstupní dotazník a protokol z hodiny), dále uložené žákovské výsledky (tj. konkrétní vyplnění testovaného cvičení žáky) a protokoly z náslechů.

Testování probíhalo od ledna do začátku dubna 2024. Informace o testování a možnost se přihlásit byla propagována ve skupinách *Starší dějiny moderně*[49] a *Vzájemné učení+*[50] i mezi účastníky *Letní školy badatelské výuky.*[51] Vstupní dotazník v Google Forms (n=47) vyplňovali vyučující pro přihlášení do testování. Pomocí něj bylo možné zjistit, na jakém typu školy vyučující působí, jaké mají zkušenosti s aplikací HistoryLab a jaká cvičení mají zájem otestovat.[52] Dotazník jsme vyhodnocovali průběžně, abychom měli přehled, o jaká cvičení je zájem, a zda jsou testována na různých typech škol.

Protokol z hodiny v Google Forms (n=80) vyučující vyplňovali bezprostředně po odučení hodiny s HistoryLabem. V rámci dotazníku reflektovali výběr cvičení, jeho zapojení do hodiny (evokace, reflexe a způsob žákovské práce), reakce žáků a žákyň.[53] Tyto dokumenty jsou provázané

49) Starší dějiny moderně [online], Facebook [citováno dne: 26. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.facebook.com/groups/337237211038475/.
50) Vzájemné učení+ [online], Facebook, [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.facebook.com/groups/1019612192526800.
51) Letní škola badatelské výuky: starší dějiny, Praha, 24.–25. srpna 2023. Program a fotogalerie [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://badatelskaletniskola.ff.cuni.cz/minulerocniky/.
52) Možnost nahlédnout formulář Přihlášení k testování HistoryLabu – starší dějiny [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSd_DsAw_OmVhrhaTzSVGNnlnFWb3T9Uk07WnqPw3ulTGU6TTg/viewform.
53) Protokol pro učitele z hodiny testování HistoryLabu [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupný z: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSc1dX_Yk-MlT0332YYSWZFpav7VktJEbokf3XqrI2f6mPJ7Rg/viewform.

s anonymizovanými cvičeními, které žáci a žákyně během vyučování vyplňovali. Protokol z hodiny vycházel z Protokolu, jímž vyučující testovali cvičení z 20. století.[54] Využíval otázky ohledně žákovské zkušenosti, navíc obsahoval dotazy zkoumající výběr cvičení. Ptal se více do hloubky na zapojení žáka či žákyně v hodině a využití doporučeného postupu. Vyučující cvičení vybírali převážně podle toho, aby jim tematicky zapadalo do hodin. Propojení s probíraným tématem či odkaz na minulou hodinu vyučující využívali velmi často při evokacích, například v souvislosti s dějinami každodennosti ve středověku. Někteří nechali zvolit cvičení žáky a žákyně podle žákovských anotací. Jiní využili testování k tomu, aby HistoryLab zapojili do hodin, kde suplovali, či zadali žákům dobrovolný úkol. Většina učitelů, přes 86 %, deklarovala, že využívá doporučený postup.

Klíčovým výstupem byly žákovské výsledky v aplikaci HistoryLab (n=1643). Po vyplnění cvičení v hodině ho žáci a žákyně uložili a anonymizované výsledky jejich práce byly propojeny s Protokolem z hodiny (n=974). Na závěrečnou obrazovku cvičení někteří dopisovali komentáře. Ve vzkazech mohli reflektovat své dojmy, nejistoty, problémy.

V rámci testování jsme navštívili hodiny, v nichž se cvičení využívalo (pokud to škola a časové kapacity autorů a autorek umožňovaly). Pozorovatelé a pozorovatelky vyplňovali záznam z náslechu (n=7), které obsahovaly způsoby zapojení cvičení do hodiny (evokace, průběh, reflexe), aktivitu a reakce žáků a žákyň, atmosféru ve třídě a následnou diskusi s vyučujícím. Obtížnější bylo zjistit, jak probíhala práce ve dvojicích či skupinkách. Proto jsme přidali ještě jeden způsob, a to nahrávky dvojic, které vyplňovaly cvičení (n=13, žáci a žákyně 7., 8. a 9. třídy tří základních škol). Dvojice se při aktivitě nahrávala na mobilní telefon. Cílem bylo zjistit, jak probíhá práce ve dvojicích (zapojení jednotlivých žáků a žákyň) a jak se od sebe liší z hlediska naplnění cílů cvičení textový přepis nahrávky a výstupy ze cvičení (zda si například žáci a žákyně řeknou některé myšlenky a odpovědi jen mezi sebou a pak už je nenapíší). Nahrávky byly poté přepsány a následně kódovány, vybrána byla pro tento účel dvě cvičení: *Čím mohly být ženy ve středověku?* a *Jak probíhala invaze?*. První bylo

54) K. ČINÁTL, *Historická gramotnost v aplikaci HistoryLab: realistický přístup k osvojování didaktické teorie dějepisu*, s. 58.

vytipováno, protože obsahovalo jak obrazové, tak textové prameny, druhé poskytlo referenční rámec.

Při testování bylo typické, že pro žáky a žákyně se daná cvičení stala první či druhou zkušeností s HistoryLabem (téměř 60 %). Někteří postupně získávali zkušenost právě dalšími testovacími cvičeními. Učitelé přihlášení do testování využívali ze 42 % cvičení pravidelně, 40 % nepravidelně, 10 % aplikovalo cvičení méně než pětkrát a 8 % s HistoryLabem ještě nepracovalo. Dalo by se tedy říci, že velká část vyučujících byla zkušená, žáci a žákyně naopak nezkušení. Tato zjištění byla důležitá pro optimalizaci cvičení, kdy jsme se rozhodli cílit na žáky a žákyně, kteří s HistoryLabem začínají. Při analýze cvičení jsme se zároveň soustředili na badatelské činnosti, protože rozvoj historického myšlení probíhá především prostřednictvím badatelských činností.[55]

Optimalizace cvičení: analýza výsledků testování a jejich interpretace

Hlavním cílem analýzy výsledků cvičení byla jejich optimalizace tak, aby žáci a žákyně mohli dosáhnout deklarovaného cíle cvičení. Sledovali jsme strategie, jakými analyzovali a interpretovali obrazové a textové prameny. Zkoumali jsme, jak na základě badatelských dovedností dokáží odpovědět na badatelskou otázku. Vycházeli jsme ze zkušeností tvorby lekcí pro 20. století a zaměřovali se na specifika badatelské práce se staršími prameny u mladších žáků a žákyň. Jako klíčové se ukázalo:

1. Vhodně zvolit posloupnost kroků a interaktivní nástroje při popisu obrazových pramenů.
2. Motivovat prostřednictvím fotografie nebo skenu textových pramenů a zvolit vhodné kroky pro jejich analýzu.
3. Identifikovat, která neznámá slova žáci a žákyně objasní sami za pomoci dalších zdrojů ve cvičení a která je lepší jim vysvětlit přímo.
4. Ujasnit si, k čemu která popiska slouží a jaký má význam pro naplnění cíle cvičení.

55) Vojtěch RIPKA – Pavla SÝKOROVÁ, *Epistemická přesvědčení v dějepise*, Historie – Otázky – Problémy 2, 2023, s. 58–60.

5. Zjistit, co žákům a žákyním pomáhá analyzovat cvičení s mapovým pramenem, aby na základě těchto identifikovaných momentů bylo možné vytvořit začátečnické cvičení.

V rámci testování jsme pořídili sedm anonymizovaných nahrávek cvičení *Čím mohly být ženy ve středověku?* a šest nahrávek *Jak probíhala invaze?*. Jedná se o autentické rozhovory dvojic žáků a žákyň při vyplňování již zmiňovaných lekcí. Cílem bylo zmapovat myšlenkovou cestu vedoucí k vypracovanému cvičení, ale zároveň poukázat na další podstatné aspekty využívání aplikace ve výuce – dynamiku dvojice, problematiku pochopení úkolů, rozdíly mezi slovním projevem a textem zapsaného řešení.

Popis obrazových pramenů

V rámci analýz výsledků testování jsme se v první řadě zaměřili na badatelskou dovednost popis pramene. Bylo to ze dvou důvodů: (1) Popis pramene je vstupní dovedností bádání,[56] kterou by měli zvládnout i začínající žáci a žákyně. Jaké prvky pramen obsahuje? Které jsou pro jeho význam podstatné a které méně?[57] Porozumět krokům, které žákům a žákyním pomohou osvojit si tuto badatelskou dovednost, je tedy klíčové. (2) S popisem pramene jsme zaznamenali pozitivní zkušenosti ve cvičeních z 20. století u fotografií. Pro popis jsou velmi často využívány dva výše zmíněné nástroje: lupa a označení a popis bodů. Žáci a žákyně si napřed prohlédnou snímek a následně označují a popisují body, které jsou důležité pro pochopení, co se na fotografii děje. Tyto dva kroky jsme aplikovali u cvičení *K čemu sloužil středověký hrad?* a *Proč tančili s kostlivci?*. U cvičení *Čím mohly být ženy ve středověku?* a *Jak probíhala středověká invaze?* jsme namísto popisu vlastními slovy zvolili přiřazování štítků. I zde jsme zužitkovali zkušenosti z tvorby cvičení z 20. století, kde byly štítky využívány u karikatur,

56) J. NAJBERT (ed.), *Promýšlet dějepis v 21. století. Digitální aplikace pro práci s prameny* [online], 2017 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://metodika.historylab.cz/kapitola/aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/navod-k-pouziti-aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/. Srov. např. *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník základních škol a víceletá gymnázia*, s. 6. a Viliam KRATOCHVÍL, *Metafora stromu jako model didaktiky dějepisu*, Bratislava 2019, s. 150.

57) *Historická gramotnost – cíl historického vzdělávání pro 21. století* [online], 2021 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://dejepisplus.npi.cz/wp-content/uploads/2023/11/teorie-projektu-d.pdf.

které svými významy byly pro žáky a žákyně složitější.[58] Otázka tedy zněla: Jaké interaktivní nástroje pomohou žákům a žákyním popsat pramen?

Ve cvičení *K čemu sloužil středověký hrad?* pomohlo označení a popis bodů vyznačit na obraze konkrétní prvky a formulovat, co znázorňují. Badatelská otázka rámující cvičení, jasná instrukce: „*Označte důležité prvky hradu a popište je*“ a dva letecké snímky hradu vedly k tomu, že žáci a žákyně vyznačovali body a promýšleli, k čemu jednotlivé části sloužily (*hradby chránily hrad*, *hradní bašta sloužila k hlášení zpráv*, *vysoký kopec chránil hrad* atp.).[59]

Ve cvičení *Proč tančili s kostlivci?* byla analýza fresky založena na tom, že žáci měli vybrat a popsat její důležité prvky. Na rozdíl od výše uvedeného příkladu se ukázalo, že zde tento nástroj není funkční, pokud obraz obsahuje velké množství prvků a otevírá prostor k mnohavrstevnaté interpretaci. Žáci a žákyně měli různé strategie, co na fresce Tance smrti označovali a popisovali: někteří se zaměřili na typy postav (dítě, vládce, zraněný člověk, muž, má nejspíš mor, má vyrážku), jiní promýšleli atributy (hrob, nožní protéza, nástroje na zakopání těla), hledali vztahy mezi postavami (dítě v kolébce se drží kostlivce, staří a nemocní lidé se drží a tančí s kostlivci) nebo rovnou tvořili interpretace (každý druhý je mrtvý, takže byli skoro jen kostlivci, mrtví [nakažení morem] vedou živé/nakažené morem), někdy aktivitu ironizovali (sigma kostík, šéf Kosťa), někteří žáci jen vyznačili body bez popisu (udělali tečku u každé postavy) a někteří celý krok přeskočili.

Tento krok velmi často hodnotili vyučující v protokolech z hodin. „*Zdá se, že se snažili fresku opravdu popsat do detailu. Hledali tam různé souvislosti – i takové, které tam s největší pravděpodobností nejsou. Zaměřili se nejenom na společenské vrstvy, ale i na věk a pohlaví postav.*“[60] Jiná vyučující hodnotila energii, kterou žáci a žákyně této analytické práci věnovali: „*Trvalo jim*

58) Např. Jaroslav NAJBERT, historylabové cvičení *Co přinese mír?* [online], [citováno dne: 28. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/co-prinese-mir; Jaroslav PINKAS, historylabové cvičení *Jak viděli ženu?* [online], [citováno dne: 28. 9. 2024]. Dostupné z: https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/jak-videli-zenu.

59) Markéta KUPCOVÁ, historylabové cvičení: *K čemu sloužil středověký hrad?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Anonymizované cvičení vyplněné žákem. Dostupné z: https://app.testlab4.felk.cvut.cz/cviceni/prohlizeni/k-cemu-slouzil-stredoveky-hrad?entryId=49886&anon=1#k-cemu-slouzil-stredoveky-hrad-2.

60) Archiv autorky, *Protokol z hodiny*, ZŠ Libušina, 20. 2. 2024.

to docela dost času. A pak na dalších slidech s tím už nepracovali. Mrzelo je to.“[61] V rámci rozboru cvičení (n=257) je zajímavé sledovat, čeho si žáci všímají na fresce, když nemají přesné zadání, ale pro naplnění cíle cvičení to není funkční. Žáci a žákyně tráví hodně času popisováním, které následně nevyužijí. Neví, jak hlubokou analýzu po nich požadujeme, co je pro ně na dané obrazovce důležité.

Funkční se naopak ukázalo přiřazování atributů v dalším kroku, který žákům umožnil cílené prozkoumání fresky. Poptávku po další této aktivitě formulovala učitelka následně: *„Myslím si, že by mohli místo toho přiřazovat třeba slova duchovní, šlechtic, chudák…, ale nechat i zjevné atributy jako meč, kolébka apod.* […] *Výběr pramene mi přijde dobrý, ale chybí mi nějaký mezikrok, mezi přiřazováním atributů a dedukcí, co tanec s kostlivci znamená.*“[62] Ve cvičení tedy přebýval krok s vyznačením důležitých prvků, ale naopak chyběl krok umožňující uvědomit si, co prvky znamenají.

Navrhli jsme tedy rozdělit analýzu do dvou obrazovek: na první žáci a žákyně přiřazují štítky s atributy (koruna, kolébka, berle) a ve druhé dávají štítky s označením postav (král, dítě, mrzák). Vzhledem k počtu a velikosti štítků by byl obraz postupně zakryt, přiřazují se mimo obraz. Následně provedené změny ve cvičení ilustrují dvě původní obrazovky na obr. 2 a dvě nové na obr. 3.

V rámci cvičení *Čím mohly být ženy ve středověku?* žáci po prohlédnutí vyobrazení žen pomocí lupy přiřazovali štítky: válečnice, vládkyně, trubadúrka, mystička, jeptiška, spisovatelka, rolnice a manželka.

Na základě náslechů a analýzy nahrávek jsme zjistili, že žáci a žákyně přiřazují na základě jednoho až dvou prvků na každém obraze. Válečnici identifikovali proto, že má meč, nebo proto, že má brnění, nebo to bylo náhodou? Pokud vyučující chtěli zjistit přesný důvod, proč žáci štítky přiřadili, bylo nutné je vyvolávat nebo – jako v uvedeném příkladu – losovat. Paní učitelka promítla obrazovku s koláží iluminací žen, losovala jména a žáci a žákyně odpovídali, podle čeho jednotlivé charakteristiky přiřadili:
Ž[63]: *„Válečnice – má meč.“*
Ž: *„Královna – má korunu, sedí na trůnu.“*

61) Archiv autorky, záznam náslechu v 7. třídě ZŠ Kunratice, 21. 2. 2024.
62) Archiv autorky, *Protokol z hodiny*, ZŠ Přerov, 6. 2. 2024.
63) V rámci přepisů používáme písmeno Ž, pod kterým je možné si představit žáka či žákyni.

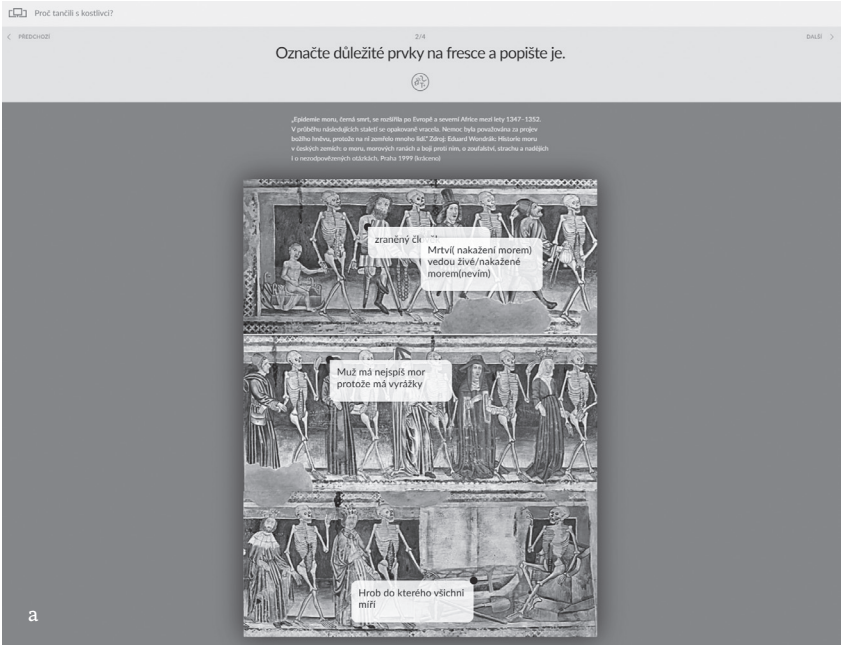
Proč tančili s kostlivci?
PŘEDCHOZÍ
2/4
DALŠÍ
Označte důležité prvky na fresce a popište je.
„Epidemie moru, černá smrt, se rozšířila po Evropě a severní Africe mezi lety 1347–1352. V průběhu následujících staletí se opakovaně vracela. Nemoc byla považována za projev božího hněvu, protože na ni zemřelo mnoho lidí." Zdroj: Eduard Wondrák: Historie moru v českých zemích: o moru, morových ranách a boji proti nim, o zoufalství, strachu a nadějích i o nezodpovězených otázkách. Praha 1999 (krácené)
Mrtví(nakažení morem) vedou živé/nakažené morem(nevím)
Muž má nejspíš mor protože má vyrážky
Hrob do kterého všichni míří
a

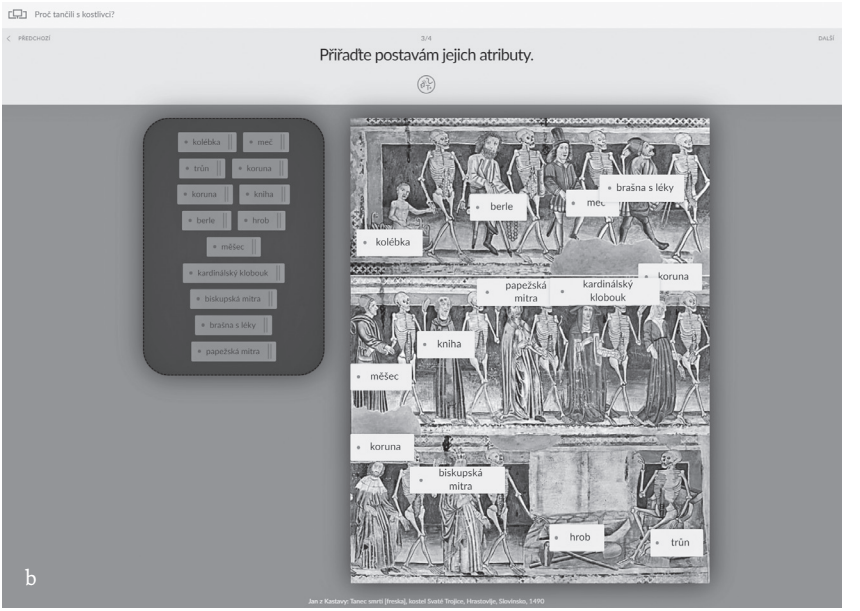
Proč tančili s kostlivci?
PŘEDCHOZÍ
3/4
DALŠÍ
Přiřaďte postavám jejich atributy.
kolébka
meč
trůn
koruna
koruna
kniha
berle
hrob
měšec
kardinálský klobouk
biskupská mitra
brašna s léky
papežská mitra
berle
brašna s léky
kolébka
papežská mitra
kardinálský klobouk
koruna
kniha
měšec
koruna
biskupská mitra
hrob
trůn
b
Jan z Kastavy: Tanec smrti [freska], kostel Svaté Trojice, Hrastovlje, Slovinsko, 1490

Obr. 2

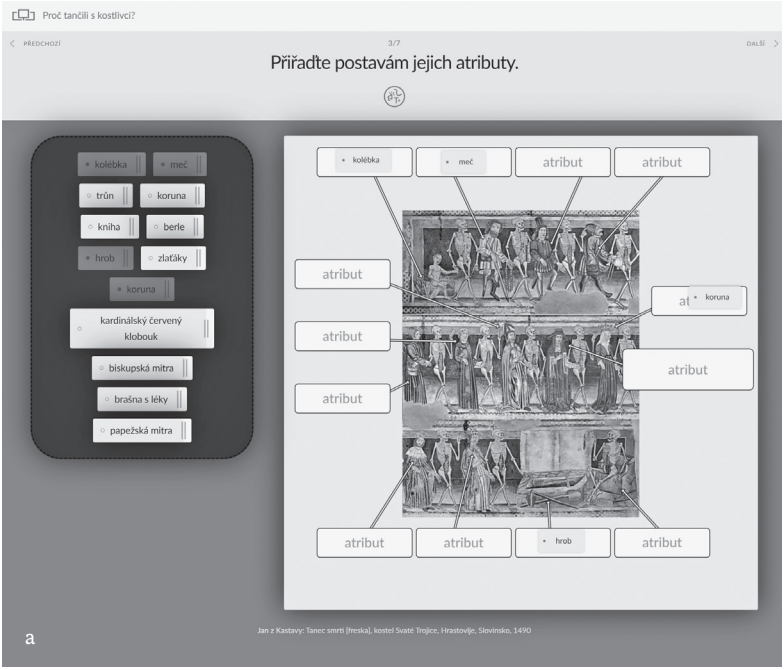
Proč tančili s kostlivci?
PŘEDCHOZÍ
3/7
DALŠÍ
Přiřaďte postavám jejich atributy.
kolébka
meč
trůn
koruna
kniha
berle
hrob
zlaťáky
koruna
kardinálský červený klobouk
biskupská mitra
brašna s léky
papežská mitra
atribut
atribut
atribut
atribut
atribut
atribut
atribut
atribut
atribut
atribut
koruna
hrob
a
Jan z Kastavy: Tanec smrti (freska), kostel Svaté Trojice, Hrastovlje, Slovinsko, 1490

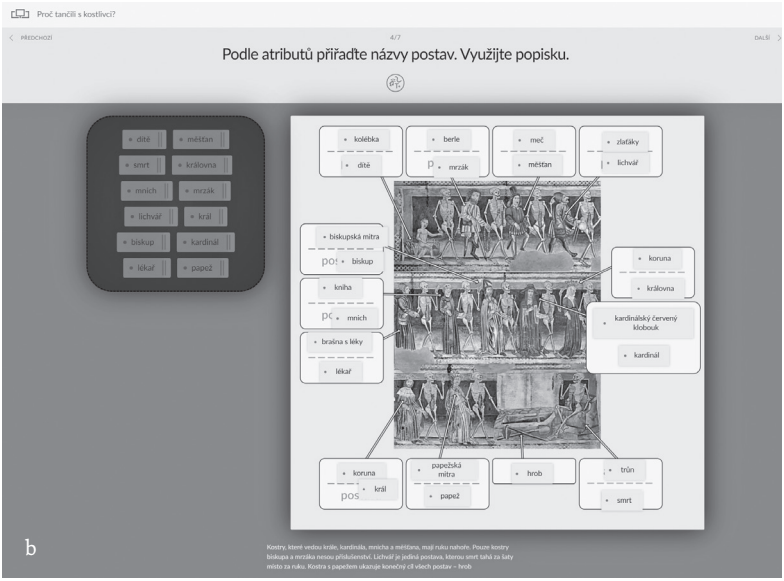
Proč tančili s kostlivci?
PŘEDCHOZÍ
4/7
DALŠÍ
Podle atributů přiřaďte názvy postav. Využijte popisku.
dítě
měšťan
smrt
královna
mnich
mrzák
lichvář
král
biskup
kardinál
lékař
papež
kolébka
dítě
berle
mrzák
meč
měšťan
zlaťáky
lichvář
biskupská mitra
biskup
kniha
mnich
brašna s léky
lékař
koruna
královna
kardinálský červený klobouk
kardinál
koruna
král
papežská mitra
papež
hrob
trůn
smrt
b
Kostry, které vedou krále, kardinála, mnicha a měšťana, mají ruku nahoře. Pouze kostry biskupa a mrzáka nesou příslušenství. Lichvář je jediná postava, kterou smrt táhá za šaty místo za ruku. Kostra s papežem ukazuje konečný cíl všech postav – hrob

Obr. 3

Ž: *„Mystička – má mističku a něco míchá.“*
Ž: *„Rolnice – je na poli.“*
Ž: *„Jeptiška – podle oblečení.“*
Ž: *„Manželka. Zbylo nám to – dva lidé mají propojené ruce a za nimi stojí farář.“*[64]

V rámci úpravy cvičení jsme navrhli dvoukrokové přiřazení štítků. To umožňuje rozdělit myšlenkový proces na dvě obrazovky. Nejprve si žáci a žákyně uvědomí podstatné prvky, které na obrazech najdou (například meč, kniha, noty), a teprve poté přemýšlejí, komu by dané prvky přiřadili (válečnice, spisovatelka, trubadúrka). Přidání štítků v prvním kroku umožní soustředit se na připravené prvky a nepustí žáky k podobným interpretacím jako v ukázce, kde za klíčový prvek považovali mističku, protože jim byla srozumitelnější než boží plamen. Na základě vyhodnocení jsme dále vyměnili dva obrazy za jiné, na nichž jsou klíčové prvky výraznější a lépe patrné. Změny ve cvičení ilustruje jedna obrazovka na obr. 4 a dvě nové obrazovky na obr. 5.

Jeden krok přiřazování štítků vystačil ve cvičení *Jak probíhala středověká invaze?*, kde žáci a žákyně pomocí štítků (lučištníci, drátěná košile, pěší vojsko, jezdci, válečná sekera) odlišovali anglosaské a normanské bojovníky.

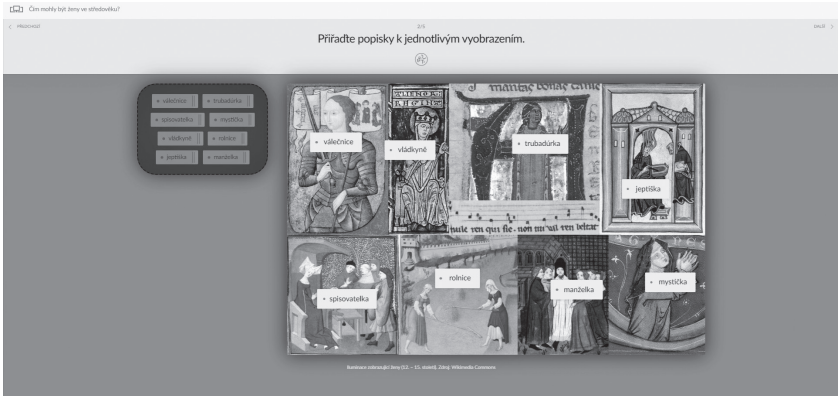

Obr. 4

64) Archiv autorky, záznam náslechu v 7. třídě ZŠ Kunratice, 21. 2. 2024. Obdobně v 7. třídách na ZŠ Ohradní 20. 2. 2024 a ZŠ nám. Curieových 23. 2. 2024.

Čím mohly být ženy ve středověku?
PŘEDCHOZÍ
2/6
DALŠÍ
Přiřaďte atributy k jednotlivým vyobrazením.
meč
noty
boží plameny předávající vizi
koruna
kniha
hrábě
řeholní hábit se závojem
manželský slib
boží plameny předávající vizi
meč
noty
kniha
manželský slib
Iluminace zobrazující ženy (12.–15. století). Zdroj: Wikimedia Commons
a
Čím mohly být ženy ve středověku?
PŘEDCHOZÍ
3/6
DALŠÍ
Přiřaďte popisky k jednotlivým vyobrazením.
válečnice
trubadúrka
spisovatelka
mystička
vládkyně
rolnice
jeptiška
manželka
koruna
boží plameny předávající vizi
meč
trubadúrka
válečnice
vládkyně
mystička
noty
spisovatelka
kniha
řeholní hábit se závojem
manželský slib
rolnice
jeptiška
hrábě
manželka
Iluminace zobrazující ženy (12.–15. století). Zdroj: Wikimedia Commons
b

Obr. 5

Nástroje využívané k popisu pramene ve cvičeních postavených na zdrojích z 20. století se tedy ukázaly vhodné, ale nikoli v každém případě. Situace, kdy mladší žáci a žákyně pracují s mnohovrstevnatými prameny, si zasluhují pečlivou pozornost při volbě nástrojů, které jim pomohou pochopit důležité prvky. Klíčovou roli hrají štítky, které pomáhají zaměřit se na důležité prvky. Zároveň se při následích i nahrávkách práce ve dvojicích opakovaně ukazovalo, že přiřazování štítků žáky a žákyně aktivizuje. Nevýhodou tohoto nástroje je nefunkčnost na dotykových zařízeních, která nejsou pro akci na principu drag and drop (táhni a pusť) vhodná. Proto navrhujeme nový nástroj, který dokáže přiřadit štítky mimo obraz a zároveň je umožňuje přiřazovat klikáním, bude tedy funkční i na dotykových zařízeních. Jak by mohl takový nástroj vypadat, je vidět na obr. 6.

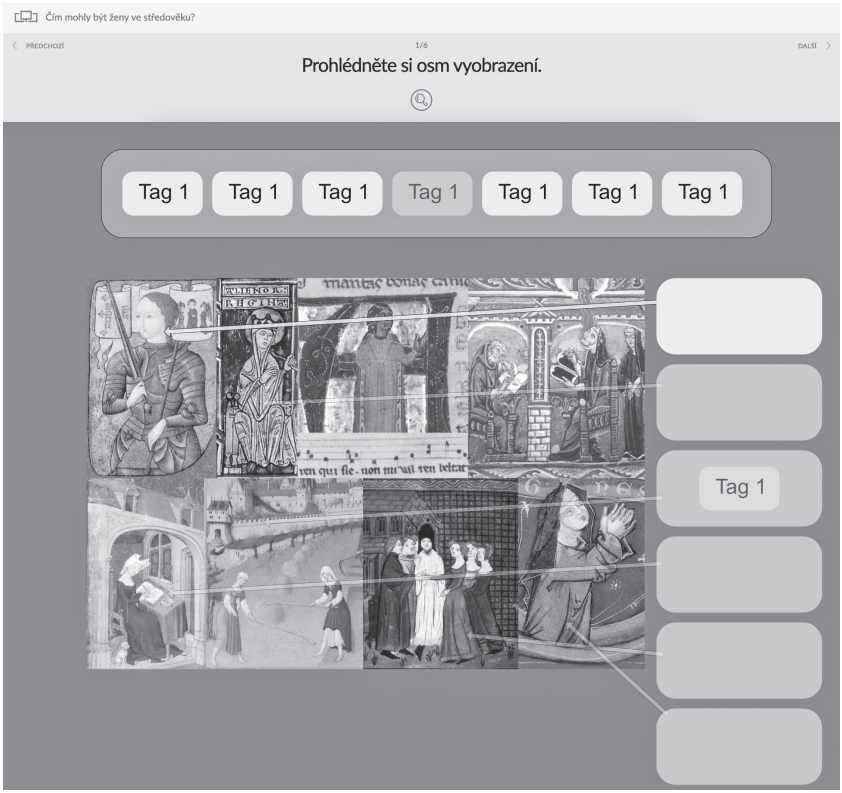

Obr. 6

Analýza u textových pramenů

Obdobně jako u obrazových pramenů jsme i u textových ověřovali, zda lze využít nástroje z cvičení s prameny z 20. století, a hledali jsme jejich vhodnou kombinaci, která by analýzu textových pramenů co nejvíce usnadnila.

Potvrdilo se, že sken či fotografie dokumentů žáky a žákyně motivuje. Na základě náslechů i nahrávek lze říci, že zkoumání *Knihy o městě dam* či Zlaté buly sicilské u nich vedlo k hlubší analýze a v některých případech i k dalším otázkám.[65] Tento efekt jsme se snažili u cvičení *Co chtěl změnit kníže Břetislav?*, kde uplatnění faksimile není možné, nahradit zapojením dalších obrazů a návrhy na aktivizační prvky v doporučeném postupu pro vyučující.[66]

Ve cvičení *Čím mohly být ženy ve středověku?* byl textový pramen, ukázky z rukopisu Kristiny Pisánské *Kniha o městě dam*,[67] druhým doplňkovým zdrojem. Analýza této ukázky však byla pro naplnění cíle cvičení klíčová. Bylo důležité, aby si žáci a žákyně jejím prostřednictvím uvědomili dobové souvislosti, tedy na jaké předsudky mohly ženy narážet. Úryvek o délce dvou odstavců nepředstavoval větší problém, pokud žáci a žákyně pracovali ve dvojicích, po jednom odstavci se velmi často vystřídali. To se potvrdilo i u dalších textových ukázek v jiných cvičeních. Ukazuje se, že pokud je zdroj vhodně členěný, žákům a žákyním umožní se střídat.[68]

Během testování se objevily dva problémy. První se ukázal nejvýrazněji během náslechů. Žáci a žákyně si nástroj vyznačování nejprve nezávazně vyzkoušeli, a teprve poté si znovu přečetli zadání a využili nástroj k jeho splnění, tj. začali červeně zvýrazňovat, na jaké předsudky narážely ženy ve středověku, a modře, jak proti nim autorka argumentovala. Při každém vymazání prvotního vyznačení však zmizelo jedno písmeno a při označení celého odstavce nebylo možné tento úkon odstranit. Ukázalo se, že technický problém ovlivnil další analýzu. Pokud nástroj nefungoval, žáci

65) Např. v závěrečném poli se chtěli dozvědět informace navíc (*Proč se dokument dochoval? Kde bychom ho mohli spatřit?* atp.).

66) V rámci možností, jak zapojit cvičení do výuky, jsou navrženy živé obrazy a tvorba obrazu vyhlašování dekret pomocí umělé inteligence. Doporučený postup je [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://www.historylab.cz/cviceni-aktualni/assets/pdf/doporuceny-postup/co-chtel-zmenit-knize-bretislav.pdf.

67) Ch. de PISAN, *Kniha o městě dam*.

68) Archiv autorky, záznam náslechu v 7. třídě ZŠ Kunratice, 21. 2. 2024, a ZŠ nám. Curieových 23. 2. 2024. Nahrávky skupinové práce.

a žákyně se už nedokázali soustředit na další kroky. Při opravě zároveň navrhujeme, aby vyznačování bylo možné vždy po celých slovech a nikoli po jednotlivých písmenech. Výsledný text je pak kompaktnější a pro žáky a žákyně srozumitelnější.

Druhým problémem bylo nejasné zadání, co označit. V první verzi měli žáci a žákyně na výběr pojmy vymezení a argumentace. V rámci diskusí tato složitá, nedostatečně srozumitelná slova způsobila, že se soustředili na dešifrování těchto slov, místo na samotný text. Bylo tedy důležité umístit do finální verze cvičení stejná slova v zadání i ve vyznačení. Tento nástroj, nazývaný označování v textu, se po opravě stal dostatečným pro naplnění cíle cvičení. Žáci a žákyně dokázali formulovat, že se ženy mohly stát panovnicemi, válečnicemi, filosofkami, mystičkami i trubadúrkami, ale zároveň čelily mnoha překážkám, které pravděpodobnost kariéry snižovaly.

Ukázalo se, že nástroj označování v textu není dostatečný pro cvičení, která jsou založena na textových dokumentech jako hlavních pramenech. Žáci a žákyně si totiž potřebují text rozložit na jednotlivé části, najít v něm důležité informace. Například u cvičení *Co chtěl změnit kníže Břetislav?* nejprve vyhledat provinění a tresty a teprve poté si tyto údaje propojit, tj. uvědomit si, za jaké provinění následoval který trest. Označování textu je vhodné jen pro první krok – nalezení důležitých informací, ale nikoli pro propojení. Po optimalizaci jsme tedy zvolili nástroj vyznačování jen u trestů, protože ty pro žáky byly uchopitelnější než provinění. U každého vyznačeného trestu poté vybírali, za jaké provinění mohl být uložen. Dvoufázová analýza textů není zatím v HistoryLabu možná a je to další nástroj, který by bylo dobré vyvinout. V prvním kroku by žáci vyznačili slova a slovní spojení podle zadání, poté by je mohli propojovat s jinými částmi textu.

Neznámá slova

Charakteristickým znakem tvorby cvičení pro mladší žáky a žákyně bylo promýšlení, jak vhodně vysvětlit pro ně pravděpodobně neznámé pojmy. Ve cvičeních s prameny z 20. století se s tímto vysvětlováním nepracuje. Předpokládá se, že slova znají, nebo mají strategie, jak tuto situaci vyřešit (například si výraz vyhledat na internetu). V rámci testování nás zajímalo, jak žáci a žákyně přistupují k neznámým slovům, jaké mají strategie řešení nastalé situace a do jaké míry ovlivní jejich bádání.

V rámci cvičení *Čím mohly být ženy ve středověku?* jsme cíleně pracovali s pravděpodobně neznámými slovy. Pojmy jako mystička a trubadúrka měli žáci a žákyně přiřadit k obrazům. Na základě žákovských nahrávek a náslechů v hodinách lze přístupy shrnout do tří strategií:

1. Dotaz či vyhledávání: V rámci této strategie si žáci či žákyně vyhledali výraz na internetu či se zeptali vyučující*ho. Vyučující odpověděl*a buď přímo žákovi či žákyni, nebo slovo vysvětlil*a celé třídě. Žáci a žákyně tedy při vyplňování cvičení věděli, co slovo znamená.
2. Vlastní strategie: Žáci se sami snažili přijít na to, co výraz znamená, na základě indicií jeho význam odhadli nebo zvolili vylučovací metodu. V rámci cvičení tedy využívali obsah slova, o němž se domnívali, že jej má. Vyučující na závěr shrnuli způsoby, jak se žáci a žákyně s neznámými pojmy vypořádali.
3. Chyba aplikace: Třetí strategií bylo nedostatečně vysvětlená slova dát za vinu aplikaci a neznámé slovo neřešit.

Při optimalizaci cvičení jsme se nakonec rozhodli na neznámá slova upozornit v doporučeném postupu a nabídnout učitelům vysvětlení těchto pojmů, které mohou žákům a žákyním předat. Neznalost výrazů však neovlivnila naplnění cíle cvičení. Mnohdy naopak žáky a žákyně neznalost podněcovala k diskusi.[69]

Jinak jsme postupovali ve cvičení *Co chtěl změnit kníže Břetislav?*, kde jsme se rozhodli jednotlivá slova z textu panovnických dekret přiblížit přímo ve cvičení. Slova jako pokání, krčma, boží soud a denár přiřazovali žáci a žákyně k ilustračním obrázkům. Po optimalizaci jsme doplnili ještě vysvětlující větu, protože pokání a boží soud zůstávaly i nadále obtížně uchopitelné. Porozumění významu těchto slov se ukázalo jako důležité pro další bádání.

Obdobně jsme postupovali u cvičení *Co změnila Zlatá bula?*, v němž žáci popisovali dokument a potřebovali znát slova jako pergamen, iniciála či bula. U všech těchto úkolů jsme využili nástroj sloužící k řazení. Díky němu lze myší přetáhnout obrázky do pořadí podle zadání. Tento nástroj slouží k promýšlení vztahu mezi prameny a umožňuje vytvářet kauzality a interpretační rámce.[70] Zároveň počítá s tím, že žáci a žákyně tvoří řetězec zleva doprava,

69) Archiv autorky, záznam náslechu v 7. třídě ZŠ Kunratice, 21. 2. 2024, v 7. třídě ZŠ Ohradní, 20. 2. 2024, a v 7. třídě ZŠ nám. Curieových 23. 2. 2024.

70) J. NAJBERT (ed.), *Promýšlet dějepis v 21. století. Digitální aplikace pro práci s prameny* [online], 2017 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://metodika.historylab.cz/kapitola

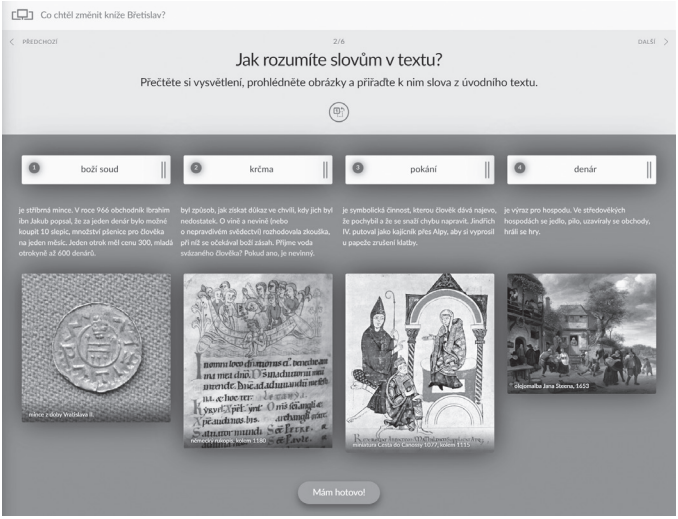

Obr. 7

což naznačují i čísla. Velmi dobře funguje například u cvičení *Jak probíhala středověká invaze?*, kde je úkolem řadit za sebe výjevy z bitvy. U vysvětlování slov je řazení do řetězce sice možné, ale ne úplně intuitivní, viz obr. 7.

Ukazuje se, že ve cvičeních pro mladší žáky a žákyně je potřeba promýšlet, kdy a jak zapojit pro ně pravděpodobně neznámé výrazy. Pokud je termín propojen s obrazem, na jehož základě lze význam odhadnout, je pravděpodobné, že bude tato část cvičení aktivizační. Pokud jsou neznámá slova v textu, je dobré výraz v dalším kroku propojit s obrazem, který pomůže vysvětlení. Navrhujeme vytvořit nový nástroj: přiřazování. Díky němu by žáci a žákyně spojovali neznámá slova s vysvětlujícími popiskami či obrázky. Zároveň, podobně jako u řazení, by přímo v aplikaci dostávali zpětnou vazbu, informativní hlášku, zda řazení provedli správně a podařilo se jim pochopit význam slov. Při navrhování nového nástroje je důležité, aby fungoval v různých obměnách.[71] Viz obr. 8.

/aplikace-pro-praci-s-prameny-historylab-cz/aplikace-historylab-cz-popis-vzdelavaciho-prostredi-a-funkci/.

71) Horizontální štítky se hodí ve chvíli, kdy je důležité, aby se žáci a žákyně soustředili na význam slova, např. pokud chtějí pochopit, co znamená slovo krčma nebo kaple. Štítky vertikální jsou vhodnější, když v centru pozornosti jsou části obrazu či dokumentu a žáci a žákyně k nim přiřazují významy.

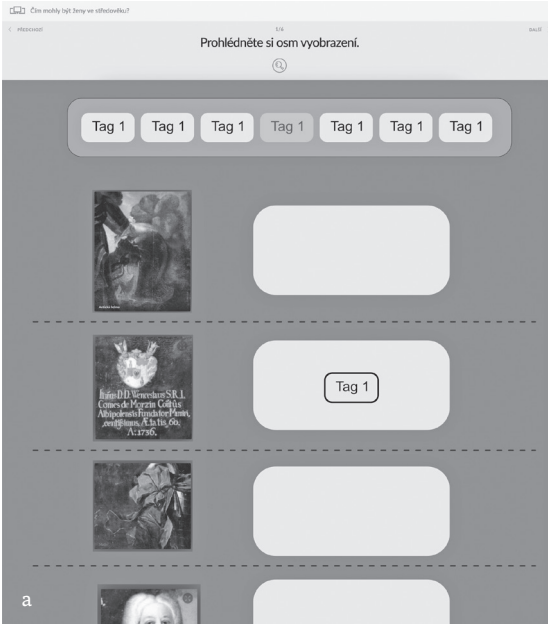
Prohlédněte si osm vyobrazení.
Tag 1
Tag 1
Tag 1
Tag 1
Tag 1
Tag 1
Tag 1
Tag 1
a

Prohlédněte si osm vyobrazení.
Tag 1
Tag 1
Tag 1
b

Obr. 8

Není popiska jako popiska

Zatímco jsme očekávali, že neznámá slova mohou pro žáky hrát v bádání významnou roli, a proto jsme se na toto úskalí v rámci testování cíleně zaměřili, nejasnost popisek se ukázala jako problém až v jeho průběhu. Práce s neznámými slovy je zobecnitelná i nad rámec HistoryLabu, otázka popisek se může na první pohled jevit jako výlučný problém aplikace. Obecně je však možné říci, že všechny typy popisek dodávají kontext k pramenům ve cvičení. Otevírají se tak otázky, kdy a v jaké formě kontext žákům a žákyním doplnit.

V HistoryLabu se na jednotlivých obrazovkách používá jeden shodný typ popisek, který ale může mít více významů v rámci kontextualizace. Ve cvičeních se objevují popisky, které

a) pouze citují název a zdroj pramene ve cvičení: *„Minulost našeho státu v dokumentech, Praha 1971, str. 31–32; Hrad Bezděz, pohled od severozápadu. Foto Jan Kolomazník, 2019. Zdroj: Mapy.cz“*;
b) vysvětlují, co vyobrazení znázorňuje, a přinášejí důležitou informaci, bez níž lze úkol splnit jen s velkými obtížemi, nebo přinášejí doplňující informace, které pomohou s odpovědí na badatelskou otázku, ale nejsou nezbytně nutné. První příklad jsou popisky *„anglosaské vojsko“* a *„normanské vojsko“* v kroku, kde mají žáci a žákyně hledat mezi oběma obrazy rozdíly. Druhým příkladem jsou popisky jako *„brána“*, *„okrouhlá věž (bergfrit)“*, *„miniatura cesta do Canossy“*;
c) dodávají kontext k prameni ve chvíli, kdy se s ním žáci a žákyně seznamují. V některých případech je kontext nutný pro odpověď na badatelskou otázku, v jiných může pomoci, ale pokud žáci a žákyně popisku přehlédnou, zvládnou na badatelskou otázku i tak odpovědět. Například pokud u fresky Tanec smrti nepostřehli vysvětlení, co je to mor a jaký měl význam pro společnost, měli problém odpovědět na závěrečné otázky. Tato informace je důležitá pro další kroky analýzy a interpretace. Naopak popiska u Klaudiánovy mapy, která říká, kdo a kdy mapu vytvořil, jakou má velikost a kde je nyní uložena, může pomoci interpretaci, ale pokud ji žáci přehlédli, zůstávala i tak šance, že odpoví na badatelskou otázku, stále velká;
d) kombinují všechny výše zmíněné body *„Augustus z Prima Porty [socha], autor neznámý, 1. stol. n. l. Vatikánská muzea, Vatikán. Zdroj: Wikimedia*

Commons. Augustus byl adoptivní syn Caesara a první římský císař. Jeho vládou končí římská republika a začíná císařství. Rané římské císařství mělo formu principátu (císař byl označován jako princeps, tj. první mezi rovnými občany). Vládl v letech 27 př. n. l. až 14 n. l. Tato mramorová socha je kopií originální bronzové sochy vytvořené roku 19 nebo 20 př. n. l. Socha byla původně barevná.“

Na základě testování se nám podařilo odlišit popisky, které se ukázaly klíčové pro odpovídání na badatelskou otázku. Cílem optimalizace bylo v rámci funkcí HistoryLabu na toto zjištění reagovat. Popisky typu b) jsme na obrazovkách umístili nad pramen, aby je žáci a žákyně nepřehlédli. Klíčové popisky typu c), které dodávají k prameni kontext nutný pro odpověď na badatelskou otázku, jsme dali na samostatnou obrazovku a připravili k nim aktivitu založenou na vyznačování v textu. Tím jsme zajistili, že si žáci text opravdu přečtou a zároveň získají informace, které jsou důležité pro zodpovězení badatelské otázky.

Klaudiánova mapa jako specifický příklad náročné analýzy

Podobně jako jsme hledali začátečnické cvičení u obrazových i textových pramenů, pátrali jsem po způsobech, jak zapojit do HistoryLabu úkol s mapou. Jak má vypadat lekce, v níž by se žáci a žákyně mohli s mapami postupně seznamovat? Cvičení *Kam nás zavede Klaudiánova mapa?* (n=78) bylo vyučujícími hodnoceno jako nejsložitější. Vyučující obecně kvitují zapojování map do výuky, ale zároveň si uvědomují jejich náročnost.[72] Samotní žáci hodnotili složitost tak, že *„v minulosti o mapách smýšleli jinak a četli v nich jinak než my. Používali pro nás dnes nepochopitelné znaky, protože my máme značení úplně jinačí.“*[73] A nešlo jen o znaky, ale i o typ písma: *„Nešlo to moc dobře přečíst, ta jména měst.“*[74]

72) Michal KURZ, *Mapovat dějiny: Trvání a změny v historických mapách*, z diskuse na workshopu na Letní škole badatelské výuky, Centrum současného umění DOX, Praha, 22.–23. srpna 2024.

73) Vojtěch HÁJEK – Martin VÁŇA, historylabové cvičení: *Kam nás zavede Klaudiánova mapa?* [online], 2024 [citováno dne: 22. 9. 2024]. Anonymizované cvičení vyplněné žákem [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://app.testlab4.felk.cvut.cz/cviceni/prohlizeni/kam-nas-zavede-klaudianova-mapa?entryId=48721&anon=1#kam-nas-zavede-klaudianova-mapa-8.

74) Anonymizované cvičení vyplněné žákem [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://app.testlab4.felk.cvut.cz/cviceni/prohlizeni/kam-nas-zavede-klaudianova-mapa?entryId=49398&anon=1#kam-nas-zavede-klaudianova-mapa-8.

Cestou, jak zpřístupnit historické mapy žákům a žákyním nejen v HistoryLabu, se nám jeví jejich didaktická úprava. Žáci a žákyně by měli možnost si pečlivě prohlédnout historickou mapu, ale dále by jim bylo umožněno pracovat s verzí mapy, v níž by bylo srozumitelné písmo (tj. nahrazené dnešním), zvýrazněné důležité mapové značky (tj. aby z mapy více vystupovaly) nebo možnost otočit světové strany (jedno z úskalí zkoumání Klaudiánovy mapy je z dnešního pohledu nezvyklá orientace, jih se nachází nahoře, sever dole). Mezi úpravami by žáci a žákyně mohli přepínat, takže by neztratili kontakt s dobovou mapou. Postupně by tak získávali důležité dovednosti při práci s historickými mapami. Tento postup je velmi podobný jako při úpravě textu, který rovněž přizpůsobujeme – zkracujeme, přepisujeme, členíme na odstavce aj.

Porovnání verbálního projevu s textovým

Při analýze výsledků cvičení jsme využívali data, která jsme měli k dispozici z protokolů z hodin, uložených cvičení a náslechů. Nejen během náslechů žáci a žákyně často pracovali ve dvojicích a bylo tedy obtížné sledovat, zda to, co vyplnili do cvičení, je i tím, o čem se skutečně bavili. Kolik myšlenek se ztratí během diskuse? O čem si žáci a žákyně povídají, když vyplňují cvičení?

Na základě realizovaného testování jsme porovnali nahrávky žáků a žákyň s jejich písemným výstupem – s vyplněným a odevzdaným cvičením *Čím mohly být ženy ve středověku?*. Testování v podobě (byť anonymního) nahrávání procesu vypracovávání cvičení vytváří specifické prostředí. Žáci a žákyně byli ve výzkumu zapojeni na dobrovolné bázi, což znamená, že mohli mít kladný vztah k dějepisu, k danému vyučujícímu, ale také ke škole obecně. Mohou být kromě toho motivováni snahou „předvést se“. Na druhou stranu je nutné zmínit, že pracovali zcela samostatně a v pracovním režimu, který si mohli nastavit sami včetně zapnutí a vypnutí nahrávacího zařízení. Nahrávky byly propojeny se cvičením, posléze byly anonymizovány a přepsány. V první fázi byl porovnáván přepis s výstupy ve cvičení. Jak se tedy liší přepis nahrávky od vyplněného cvičení?

V rámci analýzy jsme lekci rozdělili na jednotlivé obrazovky – úkoly, u kterých jsme porovnávali verbální projev s textovým. Přiřazování štítků k obrázkům bylo pro žáky nejméně obtížné, velmi rychle pochopili, co

mají dělat, a jejich diskuse ve všech případech korespondovala s výsledkem. V nahraných diskusích bylo dobře patrné, že si s mnohými slovy nebo obrázky neví rady, neumí je interpretovat, což je ale spíše podněcovalo k tomu, aby si navzájem radili.

Ž 1: *„To je trubadúrka?“*

Ž 2: *„Ne, myslím, že válečnice. Má tam brnění a meč.“*

Ž 1: *„Jo? Tak jo, teda válečnice. A dál… jeptiška. To bude tohle nebo tohle.“*

Ž 2: *„Já bych dal tohlencto.“*

Ž 1: *„Já bych dal tohle, protože se jí tam svěřujou.“*

Ž 2: *„Asi jo, to bude tohle, je jich tam víc.“*

Ž 1: *„A co mystička?“*

Ž 2: *„To bude tahle.“*

Ž 1: *„Proč myslíš? Já bych dal tuhle s těma rukama, chápeš?“*[75]

Druhý úkol spočíval ve vyznačování argumentů v textu. Žáci si napřed přečetli text.

Ž 1: *„Co napsala středověká autorka o ženách? Přečtěte si úryvek z Knihy o městě dam od Kristiny Pisánské.“*

Ž 2: *„Musíme to číst?“*

Ž 1: *„Jdeme číst.“* (čte první odstavec)

Ž 2: *„Teď to mám číst já?“*

Ž 1: *„Můžeš, jestli chceš.“*

Ž 2: (čte druhý odstavec)[76]

Ve všech případech se žáci a žákyně při čtení vystřídali. Poté zjišťovali, jak mají splnit úkol vyznačování v textu. To pro ně bylo na pochopení náročnější. Ve dvou případech si žákovské dvojice vyzkoušely, jak v tomto prostředí uživatelsky pracovat. Jedna dvojice se poté „zasekla“ na nefunkčním nástroji.[77] Ostatní dvojice si text znovu četly a říkaly si vzájemně, co vyznačit. Následná diskuse korespondovala s odevzdaným výsledkem.

Závěrečný úkol, spočívající v odpovědích na dvě otevřené otázky, také ukázal, že textové výstupy odpovídají diskusím. To, o čem žáci a žákyně

75) Archiv autorky, textový přepis anonymizované nahrávky, dvojice A. Anonymizované cvičení [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://app.testlab4.felk.cvut.cz/cviceni/prohlizeni/cim-mohly-byt-zeny-ve-stredoveku?entryId=50419&anon=0#slide-initial.

76) Archiv autorky, textový přepis anonymizované nahrávky, dvojice B.

77) Žákům nešlo smazat to, co si nejprve vyzkoušeli vyznačit.

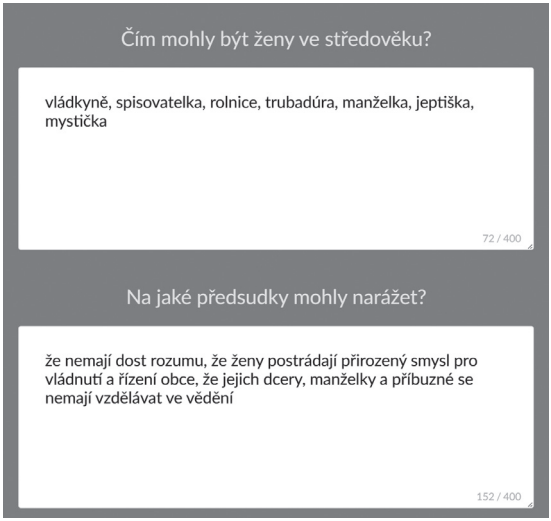

Obr. 9

diskutovali, si rovnou zapisovali do textových polí. Ukázka textového výstupu na obr. 9.

Ž 1: *„Čím mohly být ženy ve středověku? To si jako můžu vymyslet?“*

Ž 2: *„To asi jo. Viděli jsme, viděli jsme tu kněžnu Libuši, jo, takže vládce.“*

Ž 1: *„Vládkyně.“*

Ž 2: *„Vezmeme to podle těch obrázků, který jsme měli předtím, víš, co myslím.“*

Ž 1: *„Ano, spisovatelku.“*

Ž 2: *„Spisovatelka. Potom rolnice.“*

Ž 1: *„Žena v domácnosti.“*

Ž 2: *„Trubadůrka nebo trubadůra?“*

Ž 1: *„Trubadúra, čárka.“*

Ž 2: *„Manželka.“*

Ž 1: *„Manželka, ano, ta tam byla taky, jeptiška, jmenuje se to jeptiška?“*

Ž 2: *„Ano, jeptiška. A pak tam byla ta, … mystička.“*

Ž 1: *„Mystička. Nevím, co to znamená, ale jo, dáme to tam.“*

Ž 2: *„Ale jako já vím, co to je.“*

Ž 1: *„Ale já ne, já jsem to v životě neslyšel.“*

Ž 2: *„Mystička, to je všechno asi, jdeme na druhou otázku, na jaké předsudky mohly narážet?“*

Ž 1: *„Že ženy nemají dost rozumu. To máme tady v tom textu.“*

Ž 2: (hláskuje, jak zapisuje)

Ž 1: *„Není toho moc, počkej, využijeme to, co jsme zaškrtli v tom textu.“* (Kopíruje text a upravuje ho.)[78]

Ukázka textového výstupu druhé dvojice na obr. 10.

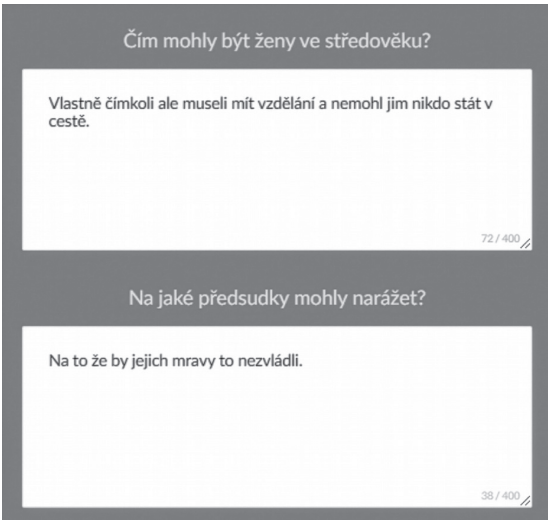

Obr. 10

Ž 1: *„Tak můžeme na další a poslední slajd. Odpovězte na otázky. Čím mohly být ženy ve středověku.“*

Ž 2: *„Čím mohly být? No, vlastně jakoby čímkoliv, když se dobře naučily a když neměly nikoho, kdo by šel proti nim. Jak to napíšeme?“*

Ž 1: *„Tak, jak to říkáš.“*

78) Archiv autorky, textový přepis anonymizované nahrávky, dvojice C. Anonymizované cvičení [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://app.testlab4.felk.cvut.cz/cviceni/prohlizeni/cim-mohly-byt-zeny-ve-stredoveku?entryId=50421&anon=0#slide-initial.

Ž 2: *„Ženy mohly být… Čímkoliv… Ale musely mít vzdělání. Když jim v tom nikdo nestál, jako ty muži v tom minulém textu, takže tak to napiš.“*[79]

Při porovnání slovního projevu žáků a žákyň z nahrávek s textovými výstupy můžeme vidět obdobné výsledky také v případě dalšího historylabového cvičení *Jak probíhala středověká invaze?*. Ani v tomto případě žákovským dvojicím nečinilo větší obtíže vypracovávání úkolů založených na přiřazování charakteristik a popisů k obrázkům tapiserie. U otevřených otázek téměř všechny dvojice odevzdaly odpovědi, které korespondovaly se zvukovým obsahem nahrávek.

Porovnání nahrávky s textovým výstupem ukazuje, že přiřazování štítků (resp. vyznačování i řazení) u obou cvičení vedlo k větším diskusím než závěrečná textová pole. Mohlo to být způsobeno skutečností, že výše zmíněné nástroje jsou pro žáky atraktivnější, přesouvání a vyznačování je rychlejší než psaní.

Pro hlubší pochopení spolupráce ve dvojici jsme se následně zaměřili na její vnitřní dynamiku. V první řadě se jednalo o míru zapojení obou žáků z dvojice do práce v zadaném historylabovém cvičení. Velkým tématem u skupinových prací je totiž vždy otázka rovnoměrného zapojení, tj. aby za celou skupinu, v tomto případě dvojici, neodvedl práci pouze jediný žák či jediná žákyně. Z výzkumu vyplývá následující: kvantitativně vyjádřeno sedm z osmi nahrávek cvičení *Čím mohly být ženy ve středověku?* vykazovalo vyrovnaný „speaking time“ obou z dvojice, v jednom z osmi případů byla patrná významnější role jednoho ze dvou žáků ve dvojici. Z této analýzy vyplynula ještě další skutečnost, totiž, že motivace žáků a žákyň ke spolupráci, a tím pádem k přiměřeně vyrovnanému „speaking time“ ve dvojicích, je dána obsahovým nastavením cvičení. Je patrné, že jednotlivé úkoly mají vhodně danou míru náročnosti. Nejsou jednoduché, mají nastavenou laťku obtížnosti, která je vyšší, ale zároveň taková, že ji všichni za předpokladu aktivní snahy mohou splnit. Pro žáky a žákyně pracující ve dvojici je proto vítanou pomocí, když mohou jednotlivé úkoly konzultovat mezi sebou. Zaznamenané věty z jejich konverzace mají totiž mnohdy tázací charakter nebo formu krátkých vět, jimiž se ujišťují

79) Archiv autorky, textový přepis anonymizované nahrávky, dvojice D. Anonymizované cvičení [online], [citováno dne: 22. 9. 2024]. Dostupné z: https://app.testlab4.felk.cvut.cz/cviceni/prohlizeni/cim-mohly-byt-zeny-ve-stredoveku?entryId=50861&anon=1#cim-mohly-byt-zeny-ve-stredoveku-5.

o správnosti svých domněnek. *„Ty víš, co je to mystička?“*; *„Když je toto vládkyně, co je spisovatelka?“*; *„Čím ještě? Na co dalšího mohly ženy narážet?“*; *„Hodíš tečku, nebo to chceš dát na víc vět?“*; *„Já bych tam klidně dal tu válečnici, co ty?“*; *„Tak asi dobrý ne?“*; *„Tak jo?“*; *„Co jsme to ještě četli?“*; *„Vrátíme se ve cvičení?“*; *„Jsou to noty?“*[80] Jako aktivizační se ukázala i slova nejistoty, jako například možná, asi, nebo použité ve vylučovací větě, protože na ně pak druhý ve dvojici reagoval. Lze se tedy domnívat, že právě vhodně nastavená úroveň obtížnosti cvičení je faktorem, díky němuž žáci a žákyně při práci ve dvojici rádi využijí oporu ve svém spolužákovi či spolužačce. Svou roli v tom mohou samozřejmě hrát přátelské vazby vyplývající z toho, že si žáci a žákyně mohli dvojice utvořit dle vlastního výběru. V těchto pěti případech je však patrné, že žáci nejenže spolupracují, ale zároveň se dokáží navzájem motivovat dalšími otázkami nebo pobídkami k přemýšlení.

V jednom z testovaných případů byl „speaking time“ obou spolužáků nevyrovnaný, stejně tak jejich aktivita v přístupu k tvorbě cvičení. Jeden žák říká krátké odpovědi, které diskusi většinou nerozvíjejí, ale spíše mají povahu přikyvování, vyjadřování neustálého souhlasu s navrženými odpověďmi. Na druhou stranu bylo patrné, že se aktivnější z dvojice nesnažil o vtažení svého spolužáka k rovnocenné spolupráci – ani otevřenými otázkami, ani střídáním se v činnosti.

Na základě východisek lze potvrdit, že testované cvičení je vhodné pro podporu žákovské kooperace ve dvojicích. V této souvislosti však není podstatný pouze samotný „speaking time“, ale zároveň dynamika spolupráce. Jinými slovy, zda se dvojice žáků dokáže při práci na historylabovém cvičení navzájem podporovat, což je další aspekt, který bylo možné na základě pořízených testovacích nahrávek analyzovat.

Závěr

V rámci projektu se podařilo vytvořit, otestovat, optimalizovat a zveřejnit deset historylabových cvičení. Důležitým výstupem projektu je také potvrzení, že používaný postup při tvorbě lekcí, dříve ověřený na pramenech z 20. století, je funkční i pro témata a zdroje ze starších dějin. Relativní

80) Věty byly vybrány napříč nahrávkami. Nahrávky a jejich přepisy jsou uloženy v archivu autorky.

náročnost a pracnost tvorby (způsobená zejména obtížností pilotování a jeho vyhodnocení s následnou úpravou cvičení) je kompenzována tím, že dodržení navrženého postupu přináší zároveň validaci účinnosti a efektivnosti lekcí, včetně potvrzení, že dosahuje stanovených vzdělávacích cílů.

Díky sesbíranému souboru dat v rámci testování jsme schopni říci, jak mají vypadat historylabová cvičení pro starší dějiny, aby podporovala rozvoj historické gramotnosti u žáků a žákyň v nižších ročnících 2. stupně. Nejcennějším zdrojem informací v tomto kontextu bylo propojení úvodního dotazníku – protokolu z hodiny a žákovských výstupů (a v některých případech i náslechů). Díky tomu se podařilo odhalit mezery jak v řešení, tak i v případném zavádějícím porozumění. Pomocí náslechů a nahrávek se nám podařilo například objevit, že mystičku někteří žáci poznávají podle domnělé mističky v rukou, že nefunkční nástroj označování v textu blokuje žáky a žákyně v analýze textu. Ukázalo se, že i drobné nejistoty v porozumění některých slov či přehlédnutí popisek mohou ovlivnit proces a výsledek bádání.

Je to však teprve první krok, protože pro kontinuální zapojení HistoryLabu do hodin by bylo potřeba pokrýt delší časový úsek, zapojit další typy historických pramenů, podpořit více badatelských dovedností i jednotlivé principy historického myšlení a nastavit více úrovní náročnosti. Na základě zaznamenaných zkušeností navrhujeme tři nové interaktivní nástroje:

1) Pro popis pramene navrhujeme nástroj, který umožní přiřadit štítky k obrázkům (i naopak) a bude funkční na mobilních zařízeních s dotykovou obrazovkou. Nástroj umožní žákům a žákyním projít dvoukrokovým popisem pramene, kdy nejprve identifikují důležité prvky a poté jim přiřadí význam.
2) Pro objasnění neznámých slov nejen v textu, které ovlivní další postup bádání, navrhujeme tzv. přiřazování. Umožní přiřadit tato slova k obrázkům, definicím atp. se zpětnou vazbou, která žákům prozradí, zda přiřadili správně.
3) Vytvořit nástroj, který umožní propojit v rámci textu jednotlivá slovní spojení či věty. V prvním kroku by žáci a žákyně vyznačovali slova a ve druhém je k sobě přiřazovali tak, aby si uvědomili, jaký mají vztah.

V neposlední řadě považujeme za důležité pokračovat v hledání vhodných formátů a nástrojů, jak žákům a žákyním efektivně a srozumitelně přiblížit historické mapy.

Poděkování:

Studie a cvičení vznikly v rámci projektu Starší dějiny v HistoryLabu *podpořeného Grantovou agenturou Univerzity Karlovy.*

PhDr. Pavla Sýkorová
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
studentka doktorského programu
sykorova.pavla@gmail.com

PhDr. Mgr. Filip Jiroušek
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
student doktorského programu
filip.jirousek@seznam.cz

RECENZE A ZPRÁVY

Tereza ARNDT – Bohumil MELICHAR – Čeněk PÝCHA (eds.), *13 objektů z (ne)šťastného muzea*

Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2022, 338 stran,
ISBN 978-80-7516-019-5

Čtení publikace někdejších pracovníků vzdělávacího oddělení Ústavu pro studium totalitních režimů (dále jen ÚSTR) přináší nepochybně mnoho podnětů a otázek pro promýšlení aktuálních a začasté kontroverzních témat. Záběr knihy zasahuje do oblasti historiografie, pedagogiky, muzejnictví, či šířeji vnímání a recepce veřejného prostoru. Odvolání jednoho z jejích spoluautorů Čeňka Pýchy novým ředitelem ÚSTR z pozice vedoucího výše zmíněného oddělení a následné dobrovolné výpovědi dalších členů a členek týmu vyhrotilo spory kolem sborníku také v rovině mediálních a politických střetů. Na podporu didaktiček a didaktiků pak vznikla i petice z řad odborné veřejnosti, která vyjadřovala obavu o další osudy reforem historického a občanského vzdělávání.[1]

Jednou z příčin sporu mělo být i zabránění distribuce recenzované publikace ze strany nového vedení ústavu v čele s ředitelem Ladislavem Kudrnou. Kniha přitom vznikala v rámci dlouhodobého projektu ve spolupráci s Národním muzeem. Jejím cílem bylo přinést veřejnosti rozmanité pohledy na možnost vystavování objektů i nastínit didaktickou práci s objekty ze sbírky zaniklého Muzea dělnického hnutí. Námětově je publikace značně pestrá. V jednotlivých kapitolách nejsou představeny pouze objekty z depozitářů „nešťastného muzea", nýbrž i další plastiky ve veřejném prostoru. Z konceptu knihy lehce vyčnívá poslední příspěvek Kamila Činátla, věnovaný interpretacím odkazu spisovatelky Marie Majerové v komparaci s populárními romány od Karin Lednické (s. 271–289). Texty publikace se věnují různorodým

1) Výzva na podporu Oddělení vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů [online], [citováno dne: 20. 5. 2025]. Dostupné z: https://www.petice.com/vyzva_na_podporu_oddleni_vzdlavani_ustavu_pro_studium_totalitnich_reim.

© 2025 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

artefaktům historické paměti z dob státně socialistické diktatury (busty a obrazy stranické ikonografie, ohořelé břevno z lidické školy, architektura z doby reálného socialismu, partyzánské pomníky ad.), vzájemně je však spojuje autorský přístup. Základní otázky, které si historičky a historici pokládali, se týkají jak zakotvení objektů v souřadnicích doby jejich vzniku, tak současného vztahu veřejnosti k jejich chápání. Z perspektivy výuky dějepisu vidí autoři publikace možnost jejich využití pro badatelskou formu výuky, postavenou na rozvoji kritického myšlení studentstva na základě vlastní práce s historickými prameny. Čtenářstvu knihy se tak mohou otevřít perspektivy vnímání rozmanitých a někdy protikladných kontextů, v nichž tyto objekty figurují. Publikace tak přináší i kvalifikované pohledy na možnosti pedagogické nebo muzejní práce, v některých pasážích se však dotýká také soudobých různic o podobu veřejného prostoru.

Největší bouře vyvolaly texty historika Bohumila Melichara v kapitolách věnovaných bustě Karla Marxe a koncentráčnické čepici Antonína Zápotockého. V prvním případě autor popsal historické proměny vnímání osobnosti a učení Karla Marxe na modelu zobrazení jeho podoby. Jeho busta, uložená v dělnickém muzeu, se zřejmě od roku 1912 nacházela v sídle sociální demokracie v Lidovém domě coby strany, která se hlásila k jeho odkazu. Později si jeho filosofii přisvojili pod Leninovým vedením ruští komunisté a marx-leninismus se posléze stal ve východním bloku oficiální ideologií vládnoucí moci. K jisté obnově a modifikaci marxismu pak došlo v období reformních procesů šedesátých let. V letech normalizace byl restaurován marx-leninský výklad společenského vývoje, v devadesátých letech se odkaz marxismu mohl jevit jako historická veteš. Potud Melicharův výklad sledoval běžně známá fakta. Z perspektiv současné doby však připomněl historické spory o výklad marxismu či rekontextualizaci díla německého filosofa v soudobých antifašistických a radikálně levicových hnutích. Na stránkách internetového deníku *Forum 24* se v reakcích na publikaci objevil článek novináře Pavla Šafra, který autora přímočaře obvinil z relativizace socialistické diktatury (jejímž měl být Marx ideovým původcem), hrazené nadto z veřejných peněz.[2] Nevěcnost argumentace a zploštělost

2) Pavel ŠAFR, *Znovu vystavit busty Karla Marxe a uctívat Zápotockého čepici. To by se líbilo některým vědcům z ÚSTR*, Forum 24, 7. 4. 2023 [online], [citováno dne: 20. 5. 2025]. Dostupné z: https://www.forum24.cz/znovu-vystavit-busty-karla-marxe-a-uctit-cepici-zapotockeho-to-by-se-libilo-nekterym-vedcum-z-ustr.

myšlení však těžko překvapí u autora, pro kterého je kupříkladu mnohovrstevnatá biografie Jana Žižky z pera Petra Čorneje dílem poplatným Nejedlého konceptům husitství a kultivovanou podporou „českého náckovství“.[3] Autorský tým publikace přitom rozhodně nepřistupuje k historickým objektům s prefabrikovanými tezemi a ponechává jim naopak široký interpretační prostor, který je však založen na kritickém výzkumu.

Tematický rozsah knihy je značně široký. Bohumil Melichar se zabývá na příkladu obrazu milicionáře s pozadím husitského motivu otázkou, nakolik je možné soudobému studentstvu a veřejnosti přiblížit aktualizaci husitského odkazu v padesátých letech. Ta už z dnešní perspektivy působí absurdně (podobně jako malba Jana Žižky, třímajícího samopal ve filmu Zdeňka Sirového *Černí baroni*). Právě přiblížení dobového kontextu a mobilizačního potenciálu husitské tradice je úkolem pro muzejní i pedagogickou práci. I přes časovou vzdálenost a mentální odlišnosti přitom můžeme podle historika sledovat, že *„zájem o socialismus jako bezprostředně vnímanou minulost je pochopitelný stejně jako fascinace středověkou romantikou 15. století, která se dostala nejen do románů, či filmů, nýbrž také do počítačových her.“* (s. 57)

Autorský tým také připomíná odlišné zacházení s kulturními objekty z časů socialismu v polistopadovém období. Zatímco sochy zobrazující konkrétní funkcionáře a aparátníky z veřejného prostoru mizely, pomníky padlých vojínů nebo partyzánů většinou zůstaly zachovány. V průběhu státně socialistické diktatury se však měnil i vztah k jednotlivým politickým symbolům. Zatímco Stalinova postava byla odstraněna z veřejných míst v reformní dekádě šedesátých let, Gottwaldův kult byl obnoven v normalizačních časech, včetně opětovného obnovení jeho pomníků. Některé artefakty spojené s „prvním dělnickým prezidentem“ pak vyvolávají otázku, jak s nimi nakládat v současném muzejnictví. Tereza Arndt a Bohumil Melichar to dokládají kupříkladu na sádrových modelech domů, které upomínaly na Gottwaldův nízký sociální původ a byly součástí oficiální mytologie, která se kolem komunistického vůdce utvářela. Stejně tak ovšem komunistická propaganda ve svém líčení meziválečných časů vycházela z reálných příčin – z neutěšené sociální situace v dělnických koloniích, ze společenských dopadů masové nezaměstnanosti, z bezdomovectví ad. S těmito artefakty

3) Pavel ŠAFR, *Kniha roku o Žižkovi adoruje husitství jako pokrokovou revoluci*, Forum 24, 1. 9. 2020 [online], [citováno dne: 20. 5. 2025]. Dostupné z: https://www.forum24.cz/kniha-roku-o-zizkovi-adoruje-husitstvi-jako-pokrokovou-revoluci.

tak lze pracovat v muzejnictví či v hodinách dějepisu nejen z hlediska jejich propagandistického využití, ale lze jimi otevřít i témata chudoby a sociálního vyloučení v období první republiky.

Pozoruhodná je též reflexe některých z pomníků epochy státního socialismu, které jsou dodnes součástí veřejného prostoru. To se týká například sousoší *Nový věk* (1958) od Vincence Makovského, nacházejícího se před budovou bývalého Federálního shromáždění. Mezi sochami ženy (alegorizující zemědělství) a muže-dělníka (symbolu pracující třídy) se nachází směsice paprsků, představujících atomovou energii. Ta byla symbolem technologického pokroku i optimistické důvěry v budoucnost, která měla být s jadernou energetikou propojena. Ve stejné době však byla atomová fyzika asociována i s možností válečné zkázy nebo konfliktu mezi světovými velmocemi. V současné době pak toto téma znovu začíná být nepříjemně aktuální. Z textu Jana Mervarta a Bohumila Melichara, věnovanému partyzánským pomníkům, by se mohlo zrodit téma samostatné knihy. Příběhy těchto bojovníků po boku rudoarmějců byly využívány k vytváření mytologie československo-sovětského přátelství a odvahy v boji proti nacismu. Dichotomický obraz souboje dobra se zlem však byl v šedesátých letech vystřídán vrstevnatějším a komplikovanějším chápáním mezní partyzánské zkušenosti, jak například ukazoval film *Smrt si říká Engelchen* (1963) od Jánose Kádára a Elmara Klose. V polistopadovém období došlo k očistě partyzánských pomníků od socialistické symboliky a připomínání těchto bojů nahradil důraz na předtím vytěsňované příběhy západního a nekomunistického odboje. V jedenadvacátém století se podle autorů zájem o partyzánský odpor opět prohloubil, tentokrát však v jiných souřadnicích. Velký ohlas v historické obci vyvolalo vydání *České cikánské rapsodie*[4] od historika Jana Tesaře o romském odbojáři Josefu Serinkovi, který ukázal i nové perspektivy psaní o dějinách Romů ve 20. století. Příběh romského partyzána Jana Lacka na území Slovenského státu zase přiblížil dokumentární film jeho vnučky Věry Lackové. Téma partyzánského odboje tak může být v současnosti u našich východních sousedů vnímáno v kontextu sporů o charakter fašistického Slovenska, jehož politika je doposud hájena z pozic slovenského nacionalismu.

Celým sborníkem se prolíná řada řečnických a otevřených otázek, týkajících se témat veřejného prostoru, vystavování kontroverzních objektů

4) Josef SERINEK – Jan TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie, I.–III. díl*, Praha 2016.

a politiky paměti. Kniha tak odráží i současný zájem o tato témata, která se nezřídka stávají kolbištěm tzv. kulturních válek. Proměna jejich vnímání proto může ilustrovat známé teze francouzského sociologa Maurice Halbwachse o neustálé proměně a aktualizaci historické paměti v nových kontextech a souvislostech.

Mgr. Vojtěch Čurda, Ph.D.
Pražská konzervatoř
vojtechcurda@seznam.cz

DOI: 10.14712/30298393.2025.15

Pavel JURÁČEK, *Deník IV. 1974–1989*

Praha, Torst 2021, 1 227 stran, ISBN 978-80-7215-681-8

Vydáním čtvrtého svazku deníků Pavla Juráčka uzavřelo nakladatelství Torst monumentální edici, zachycující životní osudy bezpochyby talentovaného scénáristy a režiséra nové vlny. Velkolepost této řady nespočívá jen v obsahu, ale i v rozsahu – součet všech čtyř dílů přesahuje pět tisíc stran (!). Juráček věnoval psaní deníků mimořádné množství času a zapisoval do nich s až grafomanským nasazením. Zejména v prvních třech dílech je patrná určitá pravidelnost, zatímco poslední svazek je v tomto směru odlišný. Pro recenzenta je velice těžké zachytit alespoň hlavní linii Juráčkova přemítání, které tak hekticky svěřoval papíru.

Samotné vydání čtvrtého dílu trvalo tři roky. Mezitím vyšla kniha *O Pavlovi*[1] od jeho poslední manželky Dani Horákové, která vyvolala dohady, zda zpoždění vydání posledního dílu Juráčkova deníku nebylo záměrné, aby měla Horáková možnost podat vlastní verzi jejich soužití. Tyto spekulace ponechme stranou. Faktem zůstává, že Juráček byl ve svých zápiscích nekompromisní, k druhým i k sobě. A právě tuto drsnou otevřenost čtenáři jeho deníků očekávají.

1) Publikace s názvem *O Pavlovi* byla již na stránkách časopisu *Marginalia Historica* recenzována.

Editoři museli čtvrtý svazek rekonstruovat z roztříštěných pramenů – papírových listů, diářů a různých záznamníků. Odráží se to i v chronologickém členění a názvech kapitol, jako jsou *Červený diář*, *Okrový diář* či *Blábolení*. Juráčka tu potkáváme v době, kdy se jeho druhé manželství rozpadá a profesně se ocitá na vedlejší koleji. Poté, co mu režim de facto znemožnil filmovou činnost, hledá marně smysl života a osciluje mezi depresivními stavy (posilovanými alkoholem a léky) a krátkými záblesky světla.

Jeho deníkové záznamy se tenčí, redukují se na útržkovité poznámky, doplněné o finanční výdaje. Peníze byly pro Juráčka trvalým problémem, umocněným dluhem za koupi domu ve Hvozdech u Štěchovic – jeho milovaného útočiště, v němž žil až do nucené emigrace. Domu a neuspořádanému osobnímu životu věnuje v denících nemálo prostoru:

„*21. června 1975, Hvozdy. Od rána se povalujeme na slunci. Dopis od Vaška H.* [Havla – pozn. autorky]. *Večer sedíme na plácku u ohně s Drdlovými a Svobodovými* [sousedé – pozn. autorky] *dlouho do noci. Houby ne a nerostou. Protože Daňa pokračuje se svými útoky, rozhodl jsem se odpovídat stejným způsobem a pustil jsem se do ní kvůli jejím ctitelům; dala mi facku* […].“ (s. 227)

Navzdory všudypřítomné skepsi si Juráček uchovává jistý vizionářský a občas i ironicky vtipný pohled na svět. Zvlášť zajímavé jsou pasáže z jeho mnichovského exilu, kam odešel s třetí manželkou Daňou Horákovou. Právě toto období Horáková detailně rozebírá v již zmíněné knize *O Pavlovi*. Manželé odešli do nuceného exilu v roce 1979. Z pohledu československých úřadů byl jejich pobyt v západním Německu legální, neboť jim byla na jejich žádost prodloužena výjezdní doložka. Juráčkův pohyb mezi Československem a Západním Německem ovšem budil podezření – mnozí emigranti i krajané jej považovali za konfidenta Státní bezpečnosti (dále jen StB).

Juráček v Německu nikdy úplně nezakotvil, mimo jiné kvůli jazykové bariéře, kterou nebyl ochoten nebo schopen překonat. Ačkoliv se nadále snažil tvořit, jeho produktivita klesala. Na rozdíl od Horákové, která se díky znalosti jazyka i pracovnímu nasazení rychle zorientovala, Juráček zůstával stranou. Frustrovala ho i atmosféra mezi emigranty, kteří se často dělili podle toho, kdo odešel z vlasti z donucení a kdo dobrovolně. Tento motiv se objevuje i ve zprávě z let 1978–1979, která mohla být určena StB. Ať byl její původ a účel jakýkoliv, je Juráčkovým zajímavým (a jistě i zaujatým) dokumentem o určité rivalitě a nevraživosti uvnitř exilového prostředí.

Juráček se vrátil do Československa roku 1983, o dva roky později se rozvedl s Horákovou. Zápisky od té doby ještě více ztrácejí na objemu i osobním rozměru – jsou to už jen stručná konstatování velmi lakonického typu:

„18. září 1988: Chřipka. 23:00 Milena." (s. 1139)

Poslední záznam pochází ze 14. ledna 1989. V květnu téhož roku Juráček umírá ve Všeobecné fakultní nemocnici v Praze na rakovinu.

„Ze všeho nejvíc se bojím estébáků. Kdykoliv si na ně vzpomenu, zatají se mi dech." (s. 847) Tomuto upřímnému Juráčkovu výroku není možno nevěřit! Bát se ale měl i svého okolí, alespoň té části svých přátel a známých, kteří ho pokládali za agenta.

Toto podezření vyvrací historik Pavel Blažek v závěrečné studii připojené k poslednímu svazku deníků (*Akce „PŘÍBRAMSKÝ". Státní bezpečnost a Pavel Juráček 1976–1979*).[2] Blažek čerpá zejména z operativních svazků StB – jak z Juráčkova, tak z materiálů vedených na Daňu Horákovou (krycí jméno „Psárka"). Je cenné sledovat nejen snahy StB o navázání spolupráce (vždy neúspěšné), ale i výpovědi přátel, kteří poskytovali StB informace, a osudy samotných agentů, kteří měli Juráčka „na starosti". V závěru života už byl Pavel Juráček natolik zlomený alkoholem, že i pro tajnou policii přestal být zajímavý. V červnu 1987 byl jeho spis založen do archivu. Blažkova studie obsahuje také fotokopie archivních dokumentů, cenná je ale především z toho důvodu, že poprvé precizně a uceleně mapuje, jak státní zřízení decimovalo Juráčkovu osobnost.

Deníky představují mimořádné svědectví nejen o autorově vnitřním světě, ale i o politické a kulturní atmosféře šedesátých až osmdesátých let minulého století. A především o hluboce rozporuplném osudu umělce, který navzdory nadání nedokázal najít pevný bod v životě ani ve společnosti.

PhDr. Alžběta Kratinová
Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně
cornejova.alzbeta@seznam.cz

DOI: 10.14712/30298393.2025.16

2) Petr BLAŽEK, *Akce „PŘÍBRAMSKÝ". Státní bezpečnost a Pavel Juráček 1976–1979*, in: Pavel Juráček, Deník IV. 1974–1988, Praha 2021, s. 1195–1227.

Jan ŽUPANIČ, *Habsburská šlechta. Proměna elit podunajské monarchie v dlouhém 19. století*

Praha, Nakladatelství Pankrác 2023, 896 stran, ISBN 978-80-86781-44-0

Historika Jana Županiče problematika postavení šlechty zaujala již v době jeho magisterského studia, kdy publikoval články k nobilitacím obránců Prahy z roku 1648.[1] Výzkumu této sociální vrstvy v prostoru podunajské monarchie se poté věnoval také v dalších letech. Hlavní pole svého zájmu však posunul v čase a soustředil se na období 1804–1918, tedy na epochu tzv. Rakouského císařství (1804–1867) a následné dualistické monarchie Rakousko-Uherska (1867–1918). Výsledkem jeho systematické a precizní badatelské činnosti byla habilitační práce *Nová šlechta rakouského císařství*, kterou dokončil v roce 2006 a téhož roku vydal také knižně.[2] Mezi českými historiky se do té doby málokdo zabýval rakouskou novou šlechtou. Županičova obsáhlá monografie proto znamenala významný posun v domácím výzkumu utváření společenských elit podunajské monarchie v 19. a na počátku 20. století. Mohl tak vzniknout dojem, že autor zmíněnou knihou dané téma vyčerpal a že v budoucnu bude pro něj obtížné přijít s rozšiřujícími poznatky. Ani v následujících sedmnácti letech však Županič na dané výzkumné téma nerezignoval. Opakovaně se k němu vracel, dohledával a zpracovával další archivní prameny, prohluboval a rozšiřoval svůj obzor. Výsledkem jeho erudovaného uchopení dané problematiky a badatelské píle je kniha *Habsburská šlechta*, nepřehlédnutelná již svou velikostí.

Objemný je nejen zevnějšek knihy, ale i soubor nových poznatků uvnitř, podmíněný velkým rozsahem využitých pramenů a šíří záběru. Od charakteristiky jevů spojených se vznikem a existencí nové šlechty se autor nyní více dostává k výzkumu toho, co se odehrávalo v průběhu nobilitačního procesu a v jeho „zákulisí". Hlavním předmětem autorova výzkumného zájmu se stal proces nobilitace, od jeho administrativních parametrů až po postižení spektra okolností, které měly vliv na výsledné udělení či neudělení šlechtického titulu. Nobilitační procesy jsou zde ukázány v širších souvislostech, ve

1) K nobilitacím obránců Prahy 1648: Jan ŽUPANIČ, *Jan Jiří Kauffer ze Sturmwehru*, Heraldická ročenka, 1993, s. 47–50; Jan ŽUPANIČ, *České erbovní listiny vydané pro příslušníky studentské legie z roku 1648*, Heraldická ročenka, 1996, s. 64–69.
2) Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006.

kterých vystupují kompetenční sféry příslušných úřadů spolu s vlivovými poli samotného panovníka. Šlechtická politika totiž byla řízena rakouským císařem, který dle svého vlastního uvážení do nobilitačního procesu zasahoval. Panovníkova rozhodnutí nebyla určována zákony, ale vycházela ze stávajících precedentů. S touto skutečností koresponduje autorem zvolená metoda případových studií. Formy a vývoj nobilitačních procesů v „dlouhém 19. století" nám přibližuje prostřednictvím konkrétních případů žadatelů o nobilitaci. S pomocí předložených žádostí a dalších materiálů jsou nám poodkrývány životní osudy jednotlivých žadatelů, včetně jejich profesních a rodinných poměrů. Zároveň nahlížíme, jakým způsobem bylo nakládáno s předloženými žádostmi, na základě čeho a s jakými argumenty byly návrhy nobilitací posuzovány, na kom a na čem závisel výsledek daného úředního procesu.

V úvodu knihy autor v obecné rovině načrtl základní problémové okruhy, které v dalších kapitolách podrobně rozpracovává. Přitom vychází ze svého zevrubného studia pramenů k mnoha jednotlivým případům žadatelů o šlechtický titul. Otázky vzniku, vývoje a hierarchizace rakouské šlechty na první a druhou společnost, kterým věnoval přibližně třetinu předchozí monografie, znovu neotevírá. Naproti tomu se vrací k řadě svých předešlých subtémat, aby je na základě svých nových výzkumů doplnil, upřesnil, rozšířil, případně korigoval. Uvedené se například týká možností nabývání šlechtictví v období 1804–1918 a kancelářské praxe spojené s procesem nobilitace (od předkládání návrhů, přes jejich posuzování až po rozhodování o udělení titulu). Znovu a důkladněji se zabývá genderovou a konfesní problematikou, respektive možnostmi žen a rolí odlišného (nekatolického) náboženského vyznání při udílení šlechtických titulů. V posledně jmenovaném tématu Županič navazuje také na svou monografii *Židovská šlechta*.[3] V následujících kapitolách se opětovně zabýval zvláštnostmi v pojetí šlechty v uherských zemích a v Bosně a Hercegovině. V neposlední řadě také objasňuje možnosti udílení šlechtických titulů cizincům a případy panovníkova akceptování šlechtických titulů udělených obyvatelům monarchie zahraničními suverény. Součástí autorem sledované problematiky byly také okolnosti odejmutí šlechtického titulu a jeho zpětného získání potomky starých rodů. Zajímavou kapitolu představují též nobilitace, které udělil Karel I. Habsbursko-Lotrinský po své rezignaci na výkon panovnických pravomocí.

3) Jan ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, Praha 2012.

Za nejvýznamnější část knihy lze považovat pět ústředních kapitol, v nichž autor rozebírá specifika nobilitací podle příslušnosti žadatelů k určitým profesním a sociálním skupinám obyvatel habsburské monarchie (systematizované šlechtictví důstojníků a úředníků, nobilitace duchovenstva, také možnosti a zvláštnosti sociálního vzestupu podnikatelů, politiků, právníků, lékařů a dalších profesních skupin).

Pro vojenského historika může být obzvláště zajímavá kapitola věnovaná vojenskému šlechtictví. Autor ji nazval *Noblesse d'épée aneb systematizované šlechtictví*. Tato kapitola má četné oborové přesahy (faleristika, dějiny vojenství aj.) a je velmi rozsáhlá. Je proto pochopitelné, že se v ní mohou vyskytnout některé faktografické nesrovnalosti, na které si dovolím níže upozornit. Nejprve bych rád zmínil samotný název kapitoly. Ten vzbuzuje dojem, že je kladeno rovnítko mezi označením *Noblesse d'épée* a systematizovaným šlechtictvím v habsburské monarchii, což může být pro čtenáře poněkud zavádějící. Ve Francii totiž termín *noblesse d'épée* (šlechta meče) označoval staré rody, jejichž předkové obdrželi dědičné šlechtictví na základě vojenské služby,[4] většinou již ve středověku. Naproti tomu se autor v dané kapitole zabývá příslušníky nové šlechty, nobilitovanými důstojníky, kteří šlechtictví získávali teprve od druhé poloviny 18. století. V samotné Francii byl pro nobilitované důstojníky používán termín *noblesse militaire*.[5] Je ovšem také možné, že termín *noblesse d'épée*, původně francouzský, byl s novým významem použit habsburskou dvorskou kanceláří, přičemž autor zřejmě vycházel z tohoto zdroje.

Další připomínky se týkají několika věcných chyb a nepřesností v hodnostech rakouské armády. Například na straně 360 se píše: „[…] *případ hejtmana*

4) Přinejmenším tomu tak bylo v období „ancien régime", kdy označení *noblesse d'épée* (šlechta meče) bylo používáno pro starou válečnickou šlechtu. Ta svůj dědičný status sice odvozovala od vojenské služby, ale v tomto případě šlo o dávné zásluhy ještě z doby středověku. *Noblesse d'épée* se považovala za nadřazenou vůči *noblesse de robe* (šlechtě talárů, úřednické šlechtě), jejíž počátky ve Francii sahají až do vrcholného středověku. *Noblesse de robe* se dělila do tří skupin podle významu zastávaných úřadů. Ti, kteří vykonávali nejvyšší úřady, získávali dědičné šlechtictví. Úředníci v další skupině dosáhli šlechtictví teprve ve třetí úřednické generaci. V poslední skupině byli úředníci pouze s nárokem na osobní šlechtictví. Srov. Joseph HÉDOUIN, *De l'Usurpation des titres nobiliaires (étude historique et juridique)*, Thèse pour le doctorat, Université de Paris. Faculté de droit, Paris 1900, s. 25–26.
5) *Noblesse militaire* má své počátky v ediktu Jindřicha III. (březen 1583) a zejména Jindřicha IV. (březen 1600), který umožnil získat dědičné šlechtictví těm, kdo se ve třetí generaci věnovali vojenskému povolání – srov. J. HÉDOUIN, *De l'Usurpation des titres nobiliaires (étude historique et juridique)*, s. 27.

husarského pluku č. 2 Johanna Hamaryho. Ten roku 1846 požádal o udělení vojenského šlechtictví […]." Zmíněného důstojníka lze však nalézt v armádním schematismu z roku 1846 pod jménem Johann Hamari a s hodností rytmistr 1. třídy (v husarském pluku č. 2).[6] U husarských důstojníků se hodnost hejtmana nikdy nevyskytovala. Důstojníkovi jezdectva s podobným statusem náleželo hodnostní označení rytmistr. Hejtman (setník) byla hodnost používaná u ostatních důstojníků pozemního vojska (pěchoty, dělostřelectva, trénu aj.). V případě jezdectva se tato pěchotní hodnost vlivem tradice objevila pouze u dragounů, někdejší jízdní pěchoty. A to jen dočasně, než byla v roce 1769 zrušena a nahrazena hodností rytmistra 1. třídy.[7]

V tabulkách označených jako *Přehled důstojnických hodností bojových jednotek pozemního vojska* (s. 478) jsou sice hodnosti hejtmana a rytmistra již dány do správného kontextu,[8] ale v textu došlo k jiné chybě. Hodnost „generál pěchoty" je zde opakovaně přiřazena k obdobím, kdy se ve vojsku habsburské monarchie ještě nevyskytovala (před rokem 1850, 1850–1866, 1867–1868, 1869–1907).[9] Tato hodnost (*General der Infanterie*, generál pěchoty) byla zavedena teprve v roce 1908, což mimo jiné zaznamenali také autoři plukovních dějin vydaných již v roce následujícím: *„Nyní se generálové 3. hodnostní třídy, kteří vzešli z pěchoty, již nenazývají polními zbrojmistry, ale nově generály pěchoty, přičemž předchozí titul bude již udělován pouze těm, kteří vzešli z dělostřelectva nebo technických jednotek."*[10]

V rakousko-uherské armádě (předtím i v rakouské) se termínem *Oberofficiere* označovala skupina důstojníků s nižšími hodnostmi (hejtman, nadporučík, poručík). Používat pro tuto skupinu český překlad „vyšší důstojníci", když máme na mysli hodnosti od hejtmana níže, je poněkud matoucí. Autor tak učinil v úvodních řádcích podkapitoly *Kdo má nárok na titul*

6) Erste Rittmeister Hamari, Joh. – *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1846, s. 327. (V následujícím roce již není uveden v seznamu pluku ani na jiném místě ve schematismu.)

7) Srov. František MARTÍNEK, *Z historie dragounů*, Praha 1937, s. 44.

8) Na s. 478 je pod tabulkou také správná upřesňující poznámka č. 2: *„Hejtman u pěšího a dělostřelectva, rytmistr u jízdy a trénu. Hejtman bývá v českých textech označován také jako setník (např. v oficiální instrukci k českému překladu rakousko-uherských hodností z r. 1919)."*

9) Chyba zřejmě vznikla nesprávným přepisem z knihy *Der k. (u.) k. Offizier*, když došlo k nevhodnému sloučení údajů z Deákovy tabulky důstojnických hodností po roce 1908 („E.3") se srovnávací tabulkou nižších důstojnických hodností („E.4"), která porovnává nižší důstojnické hodnosti v různých obdobích (před rokem 1850, 1850–1866, 1867–1868, 1869–1907, 1908–1918). Srov. István DEÁK, *Der k. (u.) k. Offizier*, Wien – Köln – Weimar 1991, s. 28.

10) Wilhelm BICHMANN – Friedrich KOZIAN, *Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 62*, 1909, s. 448.

(s. 344). Na jiném místě textu si však sám protiřečí, když hejtmana (setníka) k vyšším důstojníkům nepřiřazuje: „*V nadpoloviční většině šlo o generály, zbytek připadal na vyšší důstojníky. Jedinou výjimkou byl hejtman Mathias René de Gedart* […].“ (s. 380) Další hodnostní kategorii, *Stabsofficiere*, Županič doslovně překládá jako „štábní důstojníci“, ovšem tento český překlad postrádá rozlišení od důstojníků přidělených ke štábu. Rakouská němčina pro ně měla označení *Officiere des Stabes*. Tito však měli různé hodnosti (včetně hejtmana a rytmistra). V této souvislosti je vhodné vzít na vědomí, že pro hodnosti od majora po plukovníka se v češtině ujalo označení „vyšší důstojníci“, zatímco pod označením „nižší důstojníci“ jsou myšleni kapitáni (někdejší setníci), poručíci a další subalterní důstojníci. Uvedeným způsobem běžně označují dvě základní kategorie důstojnických hodností také vojenští historici a badatelé.[11]

Vojenský záslužný kříž nepochybně představoval nejčastější způsob viditelného ocenění zásluh důstojníků. Tomuto vyznamenání autor přisoudil nepřiměřenou exkluzivitu, když o Johannu von Latscherovi (1840–1935) napsal: „[…] *k přelomu v jeho kariéře došlo v létě 1876, kdy byl jako rytmistr I. třídy přidělen k úřadu c. k. generálního inspektora jezdectva. O pět let později byl vyznamenán Vojenským záslužným křížem, což bylo ocenění, jehož se (až do první světové války, která změnila mnohé), naprostá většina důstojníků nedočkala.*“ (s. 388)

Z povahy věci bylo přirozené, že při udílení záslužných vyznamenání se na větší část důstojníků nikdy nedostalo. O naprosté většině opomenutých důstojníků lze hovořit v případě jakéhokoliv ze záslužných řádů. V případě Vojenského záslužného kříže jich však bylo vyznamenaných přece jenom více. Přibližně dvě třetiny důstojníků, na které se nikdy nedostalo, jsou sice většina, ovšem označení „naprostá většina“ zde úplně přiléhavé není. K tomu poznamenávám, že v období 1849–1914 byl Vojenský záslužný kříž udělován každoročně. Pokaždé byla takto oceněna poměrně početná skupina důstojníků, ve které dokonce převažovaly subalterní hodnosti. V mírovém roce se počet vyznamenaných blížil stovce, v době války jich bylo mnohonásobně více, například v roce 1866 okolo sedmi stovek mužů. Seznamy důstojníků, kteří

11) Např. Lubomír UHLÍŘ – Karel SÁČEK, *Hodnosti rakouské armády za koaličních válek*, 7. 4. 2013 [online], [citováno dne: 31. 10. 2024]. Dostupné z: https://www.primaplana.cz/news/hodnosti-rakouske-armady-za-koalicnich-valek/.

v určitém roce obdrželi Vojenský záslužný kříž, byly publikovány zejména v armádních schematismech[12] vydávaných knižně.[13]

Základní představu o četnosti jednotlivých záslužných řádů a vyznamenání lze také získat z přehledů vyznamenaných důstojníků, které se nacházejí v tehdejších knižních vydáních plukovních dějin. Například v příloze dějin dragounského pluku č. 2, publikovaných v roce 1895,[14] jsou zpracovány základní personálie k 358 důstojníkům za období 1860–1894. V příslušném období (1860–1894) bylo důstojníkům vyskytujícím se v tomto pluku uděleno šestnáct Vojenských záslužných křížů (z toho sedm s válečnou dekorací), tři rytířské kříže Řádu železné koruny (III. třída, z toho dva s válečnou dekorací), jeden Řád železné koruny II. třídy a jeden rytířský kříž Leopoldova řádu.[15]

Obdobný přehled důstojníků se také nalézá v dějinách dragounského pluku č. 6 z roku 1906.[16] V daném případě se jedná o 274 důstojníků pluku z období 1867–1906. Ze sledovaného vzorku 274 důstojníků, jejichž společným jmenovatelem byla dočasná příslušnost k pluku v průběhu oněch 39 let (1867–1906), bylo vyznamenáno 22 jedinců: 18 důstojníků obdrželo Vojenský záslužný kříž (z toho sedm s válečnou dekorací), jednomu byl udělen rytířský kříž Řádu železné koruny (III. třída) a tři obdrželi rytířský kříž Řádu železné koruny (III. třída, z toho jeden s válečnou dekorací).[17]

---

12) Např. viz *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1882*, Wien 1881. Zde jsou po jednotlivých letech uvedeny seznamy všech důstojníků, kteří v určitém roce obdrželi Vojenský záslužný kříž, počínaje rokem vzniku vyznamenání (1849) a konče rokem 1881, kdy byl daný schematismus naposledy aktualizován. Seznam více než sedmi set vyznamenaných v roce 1866 nalezneme na s. 40–47.

13) V armádních schematismech lze dohledat nejen přehledy udělených řádů a vyznamenání, ale i další základní údaje k jednotlivým důstojníkům (služební zařazení, hodnost, případně i šlechtický titul). Tyto personální přehledy důstojníků byly vydávány téměř každý rok a vycházely postupně pod těmito názvy: *Militär-Almanach* 2. (1791–1814), *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes* (1815–1861), *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für…* (Wien, 1862–1868), *Kais. Königl. Militär-Schematismus* (1869–1888), *Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegs-Marine 1890* (1889–1914).

14) *Geschichte des k. und k. Dragoner-Regiments Graf Paar Nr. 2: von seiner Errichtung bis zur Gegenwart*, 1672–1891, im Selbstverlage des Regiments, Olmütz 1895.

15) Srov. *Geschichte des k. und k. Dragoner-Regiments Graf Paar Nr. 2*, Olmütz 1895, příloha, s. 95–131.

16) Alfons Freiherr von VREDE, *Geschichte des k. u. k. mährischen Dragoner-Regimentes Albrecht Prinz von Preussen Regent des Herzogtumes Braunschwig No. 6*, Brünn 1906.

17) Alfons von VREDE, *Geschichte des k. u. k. mährischen Dragoner-Regimentes No. 6*, Brünn 1906, s. 888–921.

Dějiny dragounského pluku č. 8 z roku 1889[18] uvádějí za období 1758–1866 pouhých sedmnáct důstojníků vyznamenaných za válečné hrdinství, z toho deset ocenění pocházelo z prusko-rakouské války roku 1866, kde 3. července pluk vynikl v jezdecké bitvě u Střezetic. Za svou iniciativu a statečnost při protiofenzívě záložního jezdectva obdržel plukovník rytířský kříž Leopoldova řádu s válečnou dekorací, dva majoři Řád železné koruny III. třídy s válečnou dekorací. Podplukovník musel vzít za vděk Vojenským záslužným křížem s válečnou dekorací, stejně jako sedm nižších důstojníků.[19]

Z výše uvedeného je zřejmé, že záslužné řády byly ve vojsku udíleny velmi střídmě, dokonce i v době války (pomineme-li pozdější specifickou situaci v letech 1914–1918). Do uvedeného kontextu nezapadá autorův komentář k případu polního podmaršála Julia Christianviće (1833–1907): „*Vzhledem k skutečně vysoké pozici by bylo možné očekávat při odchodu výslužby odpovídající vyznamenání – komandérský kříž Leopoldova řádu, Řád železné koruny II. třídy, minimálně však rytířský kříž Leopoldova řádu* […]“ (s. 376) K takovému odvážnému tvrzení však autor nepředložil relevantní doklady. Dotyčný nepocházel z aristokratické rodiny, neměl urozený původ ani válečné zásluhy mimořádného významu. Je sporné, zda samotnou jeho hodnost, odpovídající pozici divizního velitele, může autor považovat za dostatečně důležité kritérium pro udělení exkluzívní II. třídy záslužného řádu, respektive neméně exkluzívního komandérského stupně.

V tabulce *Hierarchie řádů monarchie v období 1848–1884* (s. 399) autor předpokládá možnost udělení záslužného řádu také u těch hodnostních tříd, které neposkytovaly přiměřený společenský status. S výjimkou Řádu Marie Terezie nebylo obvyklé, aby byl subalterní důstojník oceněn jakýmkoliv jiným domácím záslužným řádem. Ojedinělé případy, kdy nadporučík (X. hodnostní třída) obdržel Řád železné koruny III. třídy, byly výjimky, které z dobové konvence spíše vybočovaly, než by ji dokládaly. Tak tomu bylo přinejmenším do konce šedesátých let 19. století. V případě důstojníků jezdectva, vyznamenaných během válečné kampaně roku 1866, tomu nebylo jinak. S tím koresponduje například mnou sledovaná situace v jezdeckých

18) Eduard Freih. von TAMASCHEK, *Geschichte des K. K. dragoner-regiments No. 8: generallieutenant und feldmarschall Raimund graf von Montecuccoli, von dessen errichtung 1617 bis zum jahre 1888. Nach feld-acten und sonstigen original-quellen des K. K. Kriegs-archives*, Wien 1889.
19) Srov. tamtéž, s. 769–770.

plucích. Důstojníci, kteří se něčím zaskvěli ve válečné kampani roku 1866, byli nejčastěji dekorováni Vojenským záslužným křížem. Záslužný řád obvykle připadl jen na velitele pluku, případně ještě na podplukovníka nebo majora (VI. až VIII. hodnostní třída). U důstojníků nižších hodností jsem zaznamenal výskyt Řádu železné koruny III. třídy teprve od hodnosti rytmistra (IX. hodnostní třída), a to jen velmi sporadicky. Přitom rytířský kříž Leopoldova řádu jsem shledal teprve od hodnosti plukovníka (VI. hodnostní třída), přičemž takto ocenění plukovníci měli buď mimořádné bojové zásluhy, nebo aristokratický původ, případně obojí.[20]

Důležitou součástí knihy jsou vyobrazení erbů, zejména ve zdařilých kresbách Michala Fialy. Text knihy je také obohacen množstvím reprodukcí dobových fotografií a grafik. Při této příležitosti upřesňuji, že Franz Dahlen von Orlaburg byl na litografické podobizně vyobrazen později, než je v knize předpokládáno (v komentáři pod litografií na s. 381). Tedy ne v roce 1840, ale přibližně o deset let později. Jeho slavnostní generálskou uniformu zdobí mezi jinými vyznamenáními také Vojenský záslužný kříž, který byl založen teprve 22. října 1849.[21] Nedlouho předtím, v roce 1848, byl u některých důstojníků dosavadní kord nahrazen šavlí,[22] kterou má po

20) Rytířským křížem Leopoldovým řádu s válečnou dekorací byl například vyznamenán plukovník James rytíř Baertling, který se na čele 8. kyrysnického pluku vyznamenal 3. července 1866 v jezdecké bitvě u Střezetic. Stejnou řádovou dekorací byl také oceněn plukovník Ludwig kníže zu Windisch-Graetz za úspěšný útok svého 2. dragounského pluku dne 27. června 1866 u Trutnova. Přitom oba jmenovaní by možná obdrželi jen Řád železné koruny III. třídy s válečnou dekorací – nebýt toho, že byli tímto nižším řádovým oceněním již dříve vyznamenáni za předchozí válečné zásluhy. Řádem železné koruny III. třídy s válečnou dekorací byl vyznamenán například plukovník Nicolaus hrabě Pejacsevich von Veröcze, který v bitvě u Jičína 29. června 1886 osobním příkladem statečně vedl svůj 9. husarský pluk a v důsledku vážného zranění zde přišel o ruku. Plukovník Pejacsevich přitom pocházel ze starobylé aristokratické rodiny, od roku 1857 byl c. k. komořím a v období 1857–1861 křídelním pobočníkem císaře Františka Josefa. Přestože šlo nepochybně o císařova prominenta, obdržel Řád sv. Štěpána až později (1874), když už byl generálním inspektorem jezdectva. Poté byl velitelem 4. armádního sboru v Budapešti (1886–1890) a od roku 1887 rytířem Řádu zlatého rouna.

21) Vojenský záslužný kříž se nachází na jeho hrudi, zavěšen na trojúhelníkové stuze, v sousedství Řádu svatých Mořice a Lazara a Armádního kříže 1813/1814, zavěšených rovněž na stuhách složených do trojúhelníku.

22) Dotyčný je vyobrazen s důstojnickou šavlí vzor 1837, která byla původně určena pouze pro důstojníky granátníků, myslivců a uherské pěchoty. Od roku 1848 byla předepsána také pro generály a důstojníky pěchoty: „*Místo důstojnických kordů nastoupily šavle poněkud zakřivenější než nynější…*," psal ve své vzpomínce na rok 1848 Emanuel svobodný pán Salomon z Friedbergu, mezi vlastenci též zvaný Mírohorský. Viz: Emanuel SALOMON z FRIEDBERGU

svém boku také vyobrazený polní podmaršál. Litografie tedy vznikla nejdříve v roce 1849 a nejpozději v roce 1851, neboť v tomto roce Franz Dahlen svobodný pán von Orlaburg obdržel hodnost polního zbrojmistra a na límci mu přibyla další hvězdička.[23]

Závěrem je namístě zdůraznit, že autorova rozsáhlá monografie představuje zdařilý výsledek zevrubného studia archivních pramenů a jejich fundované analýzy, především nobilitačních složek vídeňského šlechtického archivu. Pozoruhodná je také šíře záběru a množství oborových přesahů, díky nimž kniha nabízí čtenářům nejen odborný vhled, ale i živý obraz doby, kdy společenská prestiž hrála zásadní roli.

Ačkoliv autor vycházel z materiálů převážně úřední a právní povahy, jeho práce umožňuje nahlédnout i do životních osudů konkrétních jedinců usilujících o nobilitaci. Tyto příběhy odrážejí atmosféru doby, kdy řada lidí obětovala značné prostředky a úsilí pro dosažení šlechtického titulu, a to i navzdory tomu, že šlechta postupně ztrácela své privilegované postavení. Obzvláště v období panování císaře Františka Josefa I. zájem o šlechtické tituly dosáhl vrcholu a stal se výrazem snahy o společenské uznání, nikoliv již jen prostředkem k získání faktických výhod.

Výše uvedené kritické detaily nijak neumenšují celkový význam knihy, která bezesporu představuje důležitý příspěvek ke studiu šlechty v habsburské monarchii. Autorovi náleží uznání za jeho pečlivou práci, šíři znalostí a schopnost nabídnout čtenářům nové podněty k zamyšlení.

Mgr. Jaroslav Krátký, Ph.D. et Ph.D.
Gymnázium Jaroslava Heyrovského
kratky.jaroslav@gymjh.cz

DOI: 10.14712/30298393.2025.17

(MÍROHORSKÝ), *Pohnuté doby v pěším pluku č. 28*, in: Památník k oslavě padesátiletého panování Františka Josefa I. jakož dvěstěletého trvání pražského 28. pěšího pluku Humberta I., krále italského, Praha 1898, nestr.

23) Srov. *Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes*, Wien, 1851, s. 69.

Viliam KRATOCHVÍL, *Pátrame po reči iného. Princíp multiperspektivity teoreticky a prakticky pre vzdelávaciu oblasť Človek a spoločnost*

Bratislava, Raabe 2021, 94 stran, ISBN 978-80-8140-488-7

Viliam KRATOCHVÍL, *Multiperspektivita v 26 učebných figúrach. Pracovné listy s historickými prameňmi na skúmanie minulosti i prítomnosti*

Bratislava, Raabe 2021, 48 stran, ISBN 978-80-8140-502-0

Dvojice materiálů *Pátráme po řeči jiného* a *Multiperspektivita v 26 učebních figurách*[1] je nabízena jako dva samostatné, ale vzájemně propojené zdroje. Tuto provázanost naznačuje shodná grafická úprava i doporučení nakladatelství. Podle anotace nakladatelství Raabe mají kniha a pracovní listy sloužit vyučujícím jako pomůcka při práci s historickými písemnými prameny. Tyto prameny Viliam Kratochvíl vnímá jako prostředek k rozvoji kritického myšlení a interpretačních dovedností žáků a žákyň na základních a středních školách. Je zkušeným učitelem dějepisu na všech stupních škol a autorem několika učebnic pro slovenské školy.[2]

Práce s historickými písemnými prameny je v současnosti v českém vzdělávacím kontextu aktuálním tématem, které nesouvisí pouze s revizemi Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV). Klade důraz na rozvoj historického myšlení a aktivní práci žáků a žákyň s historickými zdroji.[3] Ačkoli publikace vznikla pro slovenské učitele, v této recenzi je zkoumáno, jak může pomoci českým učitelům a učitelkám při naplňování cílů RVP ZV.

Kniha, formátově spíše brožura, *Pátráme po řeči jiného* je rozdělena do úvodu a tří hlavních částí. Úvod objasňuje význam historických písemných pramenů

1) V recenzi uvádím názvy i texty v českém překladu.
2) Je spoluautorem například *Dějepisu pro 9. ročník základních škol a 4. ročník gymnázií* či *Dějepisu pro 5. třídu – Pátráme po minulosti*.
3) Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání – vzdělávací oblast Člověk a společnost: Dějepis [online], [citováno dne: 3. 12. 2024]. Dostupné z: https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti/cas/dej.

ve výuce, přičemž autor čerpá zejména z konceptu The Big Six Petera Seixase a Toma Mortona, který není českému čtenářstvu neznámý.[4] Historické písemné prameny jsou prezentovány jako nositelé jedinečné lidské zkušenosti, jež mohou žákům a žákyním pomoci osvojit si kritické myšlení, odpovědný skepticismus a schopnost interpretovat různé úhly pohledu. Součástí historikovy metody je podle Kratochvíla nepřímé poznávání mnohostranných pramenů, v nichž lidé na základě vlastní sociální perspektivy, svého pohledu, vyjadřují názory, postoje, pocity, emoce, nebo se rozdílným způsobem vyrovnávají se světem, v němž žili. Důraz je kladen na to, aby diskuse nad různými perspektivami ve třídě nebyly „bojištěm", ale spíše cestou k pochopení, že některé perspektivy mohou být věrohodnější než jiné. Právě slova: *„pravděpodobnější, pravdivější, lepší"* jsou výrazem postupného osvojování kritického myšlení.

V první kapitole autor představuje, co je to tzv. *multiperspektivita* a jak s ní zacházet ve výuce. V definici vychází z autorů jako Klaus Bergman či Robert Stradling.[5] Navrhuje, aby práce s historickými prameny probíhala několikrát za školní rok a ukazovala mnohostrannost, kontroverznost i pluralitu názorů na jednu historickou událost. Dále autor cituje amerického filosofa Michaela Sandela, že musíme žáky a žákyně pozvat do debaty, provokovat, inspirovat a hledat odpovědi na společné otázky. Autor ukazuje problematizující otázky, které mají ukázat dva úhly pohledu, například: Stavba pyramid – práce otroků, nebo dobrovolná služba bohu? Athénská demokracie – vláda lidu, nebo vláda jednoho muže? Samostatný slovenský stát, nebo satelit nacistického Německa?

V druhé kapitole autor představuje multiperspektivitu v kontextu metodických principů. Klade důraz na zpřítomňování minulosti a na vlastní zkoumání žáků a žaček. Cílem je u nich rozvíjet schopnost formulovat a klást otázky,

4) Peter SEIXAS – Tom MORTON, *The Big Six: Historical Thinking Concepts*, Toronto 2013. Tento koncept je využívaný v českém prostředí jako 4+1, srov. Kamil ČINÁTL – Jaroslav NAJBERT – Vojtěch RIPKA, *Historická gramotnost v aplikaci HistoryLab: realistický přístup k osvojování didaktické teorie dějepisu*, Historie – Otázky – Problémy 2, 2021; teorie projektu Dějepis+ Historická gramotnost, [online], [citováno dne: 3. 12. 2024]. Dostupné z: https://dejepisplus.npi.cz/historicka-gramotnost/ či Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání – vzdělávací oblast Člověk a společnost: Dějepis, [online], [citováno dne: 3. 12. 2024]. Dostupné z: https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti/cas/dej.

5) V českém překladu si lze přečíst Robert STRADLING, *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele*, Rada Evropy, 2003 [online], [citováno dne: 3. 12. 2024]. Dostupné z: https://msmt.gov.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/multiperspektivita-ve-vyucovani-dejepisu-prirucka-pro-ucitele.

pracovat s klíčovými pojmy, analyzovat a interpretovat informace, vyvozovat hypotézy, formulovat závěry. Na příkladu vzniku knihtisku vysvětluje, jak zapojit projektové učení do výuky. V první fázi využívá motivaci pomocí otázky: Proč mnozí tvrdí, že Gutenbergův vynález stojí na počátku mediálního světa? Začíná textem Victora Huga, který knihtisk označuje za matku všech vynálezů. Zde je nutno dodat, že by se hodila citace textu. Následuje autorův návrh třinácti otázek, jež mají ilustrovat šíři možného tázání. Druhou fázi nazývá informační, během níž žáci a žákyně informace shromažďují. Třetí, plánovací fáze, zahrnuje možnosti, jak ztvárnit informační materiál. Čtvrtá je produktivní fáze, v níž zpracovávají problematiku v jednotlivých žánrech. V páté fázi žáci vše prezentují. Poslední fáze je hodnotící, žáci i žákyně včetně vyučujícího hodnotí proces i samotný výsledek. Tento příklad je názorný, ale chybí jeho přímé propojení s pracovním listem (s figurou), což snižuje jeho využitelnost.

Třetí část se nazývá *K předpokladům práce se školskými historickými písemnými prameny* a popisuje, jaké jsou druhy historických pramenů a jakými způsoby s nimi historici a historičky pracují.

Multiperspektivita v 26 učebních figurách obsahuje soubor příslušného počtu pracovních listů. Každý list zahrnuje otázku či téma, jeden nebo více textů a sadu otázek, případně prostor pro zapsání odpovědí. Úvodní metodické podněty vysvětlují záměr nechat žáky a žákyně pátrat, zkoumat to, co je někdy nejisté a nejednoznačné, a doporučuje je zapojit do učebních celků. Autor zde nevysvětluje kritéria výběru textových pramenů.

Koncepce materiálů je inovativní a dobře reflektuje aktuální trendy v historickém vzdělávání. Přináší zpracovanou teoretickou základnu a praktické texty, které lze využít k rozvíjení klíčových dovedností žáků. Přesto zde zůstává několik nedostatků. Využití textových pramenů ve výuce se v praxi často setkává s nechutí žáků a žákyň. Často jsou pro ně texty těžko uchopitelné, náročné je i samotné čtení. Proto bych v teoretické části očekávala způsoby, jak žáky postupně naučit analyzovat a interpretovat prameny, jež by vycházely z autorovy bohaté zkušenosti. Vyučující má díky autorovi velké množství argumentů, proč pracovat s textovými prameny ve výuce, ale nemá návod, jak začít. Nepomáhají tomu ani pracovní listy, protože nemají rozlišenou náročnost, tipy na to, co dělat, když žáci a žákyně nepřijdou na odpovědi, a jak je k nim vhodně navést. Vyučující i žáci tak mohou zažívat zklamání místo radosti z bádání. Zcela chybí návrhy, jak hodnotit práci s historickými prameny, což je zároveň jedno z dalších velkých témat, s nímž se vyučující potýkají.

Nejistotu, jak oba materiály používat, vzbuzuje oddělení knihy a pracovních listů (figur) v rámci prodeje. Pro snadnější využití v hodinách by bylo vhodné přímo propojit teoretický text s pracovními listy. Praktické tipy v knize, jak využít historické texty, jsou bez vazby na pracovní listy užitečnou sadou nápadů (například tisková konference, rozhovory, reportáže, psaní nekrologu, hry se sociálními rolemi, tvorba reklamního plakátu), kdy jejich realizace závisí na schopnosti a času vyučujících najít vhodné textové prameny. V knize je pečlivě popsán příklad s knihtiskem, ten však v pracovních listech (figurách) chybí.

Na pracovních listech je třeba ocenit výběr témat, která pokrývají. Ukazují, jak se na jednu situaci lidé mohli dívat odlišně, a mohou vést u žáků a žákyň k „aha efektu", například když zkoumají soudobé pohledy římského a řeckého historika na římskou říši v učební figuře *Jak se ze starověkého Říma stala světová říše?* nebo promýšlí, proč říkáme Alexandrovi „Veliký" v učební figuře nazvané po tomto panovníkovi. Jednotlivé texty lze také velmi dobře přiřadit k očekávaným výsledkům učení v českém revidovaném RVP ZV.[6] Například očekávaný výsledek učení, v němž má žák či žákyně určit, jak se proměňovaly a v čem zůstávaly stejné genderové role v dějinách, ukazují dvě figury: *Nevložte neomezenou moc do rukou manželů*, která pracuje s textem vyhlášení nezávislosti a dopisem Abigail Adamsonové, a *Feminismus nebo maskulinismus?* postavené na textech Hany Gregorové a článků z *Národních novin*. Doložit příklady vlivu náboženství na jednání lidí v různých dějinných epochách může pomoci učební figura *Z perspektivy muslimského historika, francouzského historika a arabského spisovatele*. Posoudit informační hodnotu a důvěryhodnost zdrojů z různých dějinných epoch se mohou žáci a žákyně učit na učebních figurách s texty velitele Hlinkovy gardy a poslance slovenského sněmu, kteří hodnotí události 14. března 1939, či texty, v nichž Neville Chamberlain a Hitlerův tlumočník vzpomínají na podpis britsko-německé deklarace v Mnichově.

Výhodou většiny publikovaných textů je, že nejsou dlouhé a jejich výběr odpovídá obecnému cíli – ukázat multiperspektivu tak, jak ji Kratochvíl vysvětluje. Nevýhodou je, že nejsou citované, takže čtenář neví, odkud daný text pochází, zda byl zaznamenán někým jiným, kdy byl vydán a jak vypadal

6) Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání – vzdělávací oblast Člověk a společnost: Dějepis [online], [citováno dne: 27. 5. 2025]. Dostupné z: https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti/cas/dej.

v originále. Právě ukázka originálního zdroje by mohla vzbudit u žáků a žákyň zájem a vést k dalšímu bádání.

Dvojice materiálů má potenciál stát se užitečnou pomůckou i pro české učitele. Poskytuje kvalitní argumenty pro práci s historickými prameny, pracovní listy nabízejí podnětné texty a otázky. Pro jejich plné využití však chybí uvedení zdroje a metodické propojení: návod na postupnou práci s prameny, náměty na hodnocení. I přes tyto nedostatky může být recenzovaná dvojice materiálů inspirativní pomůckou, která si zaslouží pozornost vyučujících i didaktiků a didaktiček dějepisu.

PhDr. Pavla Sýkorová
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
studentka doktorského programu
sykorova.pavla@gmail.com

DOI: 10.14712/30298393.2025.18

MUZEA A VÝSTAVY

Vimpersko osmnáctkrát jinak. Expozice jako rozcestník a klíč k identitě místa?

Muzeum Vimperska láká návštěvníky na expozici pojatou *„jako velký rozcestník, který nabízí osmnáct směrů, jakými se vydat v poznávání Vimperka a jeho okolí“*. Je tato věta pouze marketingem, anebo se naplňuje v praxi? A je vůbec představitelný rozcestník, který pošle návštěvníky do osmnácti různých stran, aniž by je přitom zcela nevyčerpal? V recenzi věnované vimperskému muzeu se nabízí prostor pro obecnější zamyšlení, jak jsou běžně prezentovány historie, kultura a příroda v regionálních muzeích. Dokážou podobné výstavní rozcestníky ukazující do mnoha směrů zprostředkovat i nepoučenému návštěvníkovi identitu regionu?

Vimperské muzeum a jeho témata

Expozice vimperského muzea, která zabírá dvě patra tamějšího zámku, byla otevřena v roce 2021 a je společným dílem kurátorského týmu pod vedením Vojtěcha Brože, tehdejšího místního kastelána. V úvodní části přibližuje počátky turistiky na Šumavě a zabývá se problematikou lovu a myslivosti. Většinu informací komunikují texty a obrazový materiál na panelech, které doplňují například exponáty lyží a pušek, a zážitkový prvek simulující jízdu s plně naloženými dřevařskými sáněmi. V další části jsou Vimperk a Šumava představeny očima umělců prostřednictvím jejich obrazů. Pomocí komentované projekce je samostatně prezentováno mimořádné dílo – Váchalova *Šumava umírající a romantická*. Následuje sbírka církevního umění a obrazové panely s časovou osou vývoje města.

Expozice pokračuje o patro výše, kde je historie regionu prezentována chronologicky. Formou pochozí mapy s panely a exponáty je vyobrazena Zlatá stezka. V dalších místnostech jsou představeny rody, které Vimperk a panství vlastnily. Samostatná místnost je věnována hranicím a hraničním kamenům, poté následuje imerzivní projekce *Bouře*, která přibližuje větrnou kalamitu z roku 1870 a její důsledky. V dalších místnostech jsou nastíněny hlavní obory podnikání ve městě a okolí – dřevovýrobu zastupují

© 2025 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

různé druhy dřeva, nástroje a výrobky. Nechybí vystavený malovaný nábytek a podmalby na skle, velký prostor je věnován tiskařskému impériu Johanna Steinbrennena. Následuje prezentace sklářství postavená na fotografiích a originálních exponátech. Pomyslný vrchol expozice představuje závěrečná část věnovaná válečné a poválečné proměně Šumavy. Autoři zde podobně jako u prezentace Zlaté stezky pracovali s výraznými výtvarnými prostředky, které působí výmluvně i bez dalšího komentáře. Poslední dvě místnosti připomínají socialistické období v jeho každodennosti, včetně bydlení a nabídky služeb.

Rozcestník, nebo bludiště?

Tematické pojetí expozice, jehož je vimperské muzeum jedním z příkladů, nabízí tvůrcům možnost ukázat bohatství muzejních sbírek. V tom tkví jeho nesporná výhoda, ale také jeho riziko. Může totiž vést k tomu, že odborní pracovníci představí toliko jednotlivá témata, kterým se věnují, aniž by se koordinovali se svými kolegy a hledali vzájemné styčné body a souvislosti. Jinak řečeno bez nutnosti omezit se na exponáty odpovídající předem stanovenému interpretačnímu rámci a bez potřeby definovat si celkové cíle (účel) ani komunikační cíle (poznávací, emoční, behaviorální). Jednotlivé části celku tak mohou vznikat nezávisle a fungovat samostatně. Toto pojetí zdánlivě umožňuje volit si vlastní cestu expozicí a podle svých preferencí objevovat různé aspekty regionu.

Dalším rizikem je, že tematická pestrost může vyvolávat dojem roztříštěnosti, v níž zaniknou vzájemné souvislosti, a celková identita regionu nevystoupí. A pokud jsou expozice pojaty důsledně faktograficky, tak ani vystavení vizuálně atraktivních exponátů nezajistí, že se s prezentovaným obsahem návštěvníci dokážou hlouběji propojit.

Jednotlivé příklady: Co v Muzeu Vimperska funguje a co ne

K silným stránkám vimperské expozice patří moderní zážitkové prvky a využití autentických exponátů. Imerzivní projekce *Bouře* je jedním z emocionálně nejsilnějších momentů expozice, který ale zároveň spojuje audiovizuální působivost s historickými fakty a upozorňuje na souvislost rozvoje průmyslu se zpracováním kalamitního dřeva. K působivým autentickým exponátům patří nejen řada uměleckých děl či cihly ze zaniklé obce, ale i instalace dobového bydlení z časů studené války a normalizace.

Mezi slabiny lze zařadit přemíru textů a rozdrobenost témat. Návštěvníci jsou ve většině expozice zahlceni množstvím informací, které nejsou hierarchizované ani graficky přehledné. Chybí také propojení mezi souvisejícími tématy, například mezi sklářstvím a Zlatou stezkou, což ztěžuje pochopení jejich vlivu na rozvoj regionu. Expozice působí roztříštěně a celkový obraz regionální identity je málo zřetelný. Přestože některé prvky efektivně evokují emocionální reakce, expozice obecně emocionální prvky důležité pro zapojení návštěvníků postrádá. Oblíbený simulátor svážení dřeva sice dokáže příchozí zaujmout, ale není integrován s ostatními částmi expozice a nevyužívá tak potenciál stát se nositelem části příběhu.

Návrhy na zlepšení: Jednotící myšlenka a propojení témat

Jak by se dalo pomoci tomu, aby expozice posloužila jako rozcestník nabízející klíč k identitě regionu? Návštěvníkům by pomohla jasná jednotící myšlenka a promyšlená struktura expozice, propojení dílčích témat, úprava textů a více příležitostí pro aktivní zapojení, včetně doporučení k návštěvě konkrétních lokalit. Hlavní myšlenku, která se expozicí prolíná, lze na nejobecnější rovině shrnout takto: Vimpersko zformovala krásná, ale drsná příroda Šumavy, jejíž dary dokázala tvořivost zdejších lidí zužitkovat a proslavit tento kraj daleko za jeho hranicemi – dokud je neuzavřela železná opona. Jednotlivá témata by pak mohla být prezentována jako součást jednoho velkého příběhu Vimperska, který ukazuje jejich vzájemné souvislosti. Hierarchizace textů a grafické zpracování by návštěvníkům usnadnilo pochopení klíčových sdělení. Rozšíření interaktivních prvků a zvýraznění příběhů by mohlo zvýšit míru zapojení návštěvníků a umožnit jim propojit exponáty s vlastními zkušenostmi.

Závěr: Expozice jako klíč k identitě Vimperska?

Tematický rozcestník může sloužit pro prezentaci regionální identity, pokud jsou konkrétní témata propojena jasnou jednotící myšlenkou a expozice disponuje prvky, které umožní návštěvníkům propojit si její obsah s vlastními zkušenostmi a zároveň je směruje na místa spjatá s klíčovými fenomény regionu. Vimperské muzeum však nabízí hutný faktografický základ k jednotlivým tématům, který by se dal spíše přirovnat ke komodě

s osmnácti šuplíky. Ty obsahují pestrou podívanou, ale je obtížné v nich nalézt klíč k pochopení identity zdejšího kraje.

Mgr. Kristýna Pinkrová
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
studentka doktorského programu
kristyna.pinkr@gmail.com

DOI: 10.14712/30298393.2025.19

DIDAKTIKA

Projekt *Zaniklá vesnice Kapličky* jako příklad výuky v terénu

Přiblížit žákům události moderních dějin bývá poměrně těžká výzva pro každého učitele dějepisu, především při vědomí, že je zapotřebí kromě znalostní složky učiva akcentovat i rozvoj dovedností a postojů. Pro vyučujícího může být i obtížné zůstat tzv. objektivní a neprojevit viditelně svůj náhled na věc.

Není divu, že mnoho učitelů poměrně nerado opouští klidné vody starověku, středověku a koneckonců i novověku. Klidné ve smyslu, že jejich interpretace, až na výjimky některých událostí, nepodléhá hlubší společenské „kontrole". Pokud se nechceme dopouštět jako pedagogové přílišného zjednodušování a generalizací, bývají moderní dějiny poměrně náročnou výzvou. Ovšem žáci často potřebují právě onu generalizaci a určité černo-bílé chápání historie a okolí. Například jeden z mladších žáků, se mě v průběhu výkladu událostí první světové války zeptal s lehce zoufalým výrazem ve tváři: *„A kdo byl teda ten hodnej?"* Takové otázky jsou vcelku pochopitelné. I sebevzdělanější dospělý často tímto zjednodušujícím způsobem uvažuje.

Děti jsou v tomto bezprostřední a o onu „škatulku" si přímo řeknou. Vlastně mě někdy trochu mrzí, že jim musím v takové situaci pohled zkomplikovat a učit je především poznání, že výklad dějin není jednoznačný a že je stěžejní umět klást otázky.

Mnohokrát jsem přemýšlel, jak mám žákům přiblížit problematické období 20. století, a to bez zjednodušování, bez přílišného nánosu interpretací… Sama tato otázka se vlastně stává, dle mého názoru, tou nejlepší startovní pozicí pro kvalitní výuku moderních dějin.

Na základě podobných úvah jsem připravil a s mnoha žáky již vyzkoušel aktivitu, která je zasazena do terénu na konkrétním místě v jižních Čechách (u přehrady Lipno), lze ji však poměrně jednoduše adaptovat i pro jiné lokality.

Tato činnost se stala po několik let nedílnou součástí školy v přírodě, jejíž program byl koncipován pod heslem „genius loci". Za jeho vrcholnou akci lze považovat celodenní projekt navázaný na pěší výlet k nedaleké zaniklé obci

© 2025 The Author. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Kapličky. Cílem celodenního výletu bylo přiblížit především pohnuté osudy mnoha rodin na příkladu osudů obyvatel jedné pohraniční vesnice, a to formou zážitku, který lze zprostředkovat pouze na místě. Při přípravě celého projektu jsme s kolegy vycházeli z konkrétních veřejně dostupných zdrojů.[1]

Na začátku výletu obdržel každý účastník na papíru napsané jméno a stručnou charakteristiku osoby, jež celý den reprezentoval, například: Karl Hutter (krejčí, bratr kováře) / Rudolf Stáska (malý syn Václava a Inge). Prvním úkolem bylo nalézt mezi ostatními žáky členy „své" rodiny a držet se po celou dobu cesty, jejíž cíl v té chvíli ještě neznali, společně. Samotné hledání „příbuzných" představovalo poměrně náročný úkol a vyplnilo čas procházky k danému místu. Zároveň je třeba podotknout, že smyslem bylo rovněž propojení všech tříd a umožnění žákům navázat sociální kontakty i mimo svou třídní skupinu, rozdělili jsme tak členy jednotlivých historických rodin do různých tříd a ročníků. Naprostá většina osob vycházela ze skutečných jmen obyvatel předválečných Kapliček, pro potřeby našeho projektu jsme pouze vytvořili rozrostlejší rody s konkrétními jmény a vztahy. Vycházeli jsme z počtu studentů, kteří se aktivity účastnili, přičemž jsme přihlédli i k pohlaví imaginárních obyvatel, aby nedošlo k tomu, že by chlapec musel reprezentovat dívku a naopak, což by vedlo k horší možnosti identifikace s konkrétním osudem.

Obec Kapličky (Kapellen) má pohnutý příběh a lze na ní ilustrovat část problematických okamžiků dějin celého Československa. Základem vsi bylo středověké osídlení při zemské stezce, stál tu několikrát obnovený kostel poměrně úzce vázaný na cisterciácký klášter v nedalekém Vyšším Brodu. Během první republiky zde fungovaly dva hostince s ubytováním, škola, kostel, pekárna, řeznictví a další potřebné služby. Podle sčítání obyvatel z roku 1930 byla naprostá většina obyvatelstva německé národnosti (a jich se pak také týkal poválečný odsun). Konečný zánik obce ale znamenalo zřízení pohraničního pásma, posledním záznamem v jejích dějinách se stal odstřel kostela, který tvořil původní dominantu vsi.

Pro silnější zážitek jsme drobně pozměnili určitá fakta, ale myslím, že pro výuku je daleko důležitější celkové vyznění a pochopení dějinných souvislostí, než konkrétní jména nebo počet obyvatel jedné vesnice. Tak jsme například

1) Např. www.zanikleobce.cz; Markéta KUBIŠTOVÁ, *Zaniklé vesnice po roce 1945 – ves Kapličky (okr. Český Krumlov, kraj jihočeský)*, Plzeň 2015. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni [online], [citováno dne: 29. 12. 2025]. Dostupné z: http://hdl.handle.net/11025/20710.

pro účely našeho projektu navýšili počet Čechů ve vesnici (z historických dvou na patnáct), přičemž německé obyvatele stále reprezentovalo devadesát žáků.

Těsně před cílem se žáci měli shromáždit na jednom místě po skupinkách podle rodin, které během cesty sestavili. Následně jsme s kolegy tzv. přehráli dějiny 20. století – jeden z nás provázel jednotlivými zlomovými body historie republiky a ostatní kolegové vyprávění doplňovali například čtením úryvků z dobových novin, nebo prostými výkřiky nadšení či strachu.

Nejprve jsme zmínili rok 1918 (vyhlášení republiky a konec první světové války), přičemž jsme zdůraznili i fakt, že pro německy mluvící obyvatelstvo byla tato událost o poznání méně slavnostní než pro jejich česky hovořící sousedy.

Dalším zlomovým momentem, který bylo nutné zmínit, byla hospodářská krize po roce 1929. Výklad jsme spojili s vyjmenováním konkrétních obyvatel z vesnice (každé jméno reprezentované žákem), kteří ztratili zaměstnání a popis jejich neutěšené ekonomické situace. Následně jsme vysvětlili vzestup podpory nacistické strany a prohloubení problematických vztahů ve vsi.

Při zmínce o Mnichovské dohodě byla vyvolána jména všech Čechů a okamžitě jim bylo nakázáno opustit společnost ostatních. Přesunuli se tak kousek vedle, aby znázornili odsun Čechů z pohraničních oblastí v roce 1938.

Období začátku války pak znamenalo další vyhlašování jmen, tentokráte mladých mužů, kteří narukovali do německých ozbrojených sil, vzápětí pak skupinu vesničanů museli opustit i jedinci navázaní na komunistickou stranu a židé. V průběhu války bylo ještě povoláno několik starších mužů a obyvatelstvo vesnice tak na závěr tvořila pouze menší část z původního počtu.

Vyhlášení konce druhé světové války znamenalo návrat některých obyvatel do vesnice, především Čechů, kteří uprchli v roce 1938 a přibližně třetiny odvedených mužů. Vesničanům bylo oznámeno, že ostatní se již nevrátí, protože komunisté a židé zemřeli v koncentračních táborech a němečtí odvedenci většinou padli na východní frontě.

Následně proběhl odsun německého obyvatelstva, respektive bylo oznámeno, kterých rodin (dvě rodiny – celkem sedm občanů) se odsun netýká, neboť během války prokázali antifašistickou činnost. Ostatní dostali příkaz, že musí vesnici opustit. Většina žáků tak odešla z místa, které reprezentovalo náves, a připojila se k hloučku těch, kteří se již do obce nevrátili. Nakonec tak v imaginárních Kapličkách zůstalo pouze pár jedinců, kterým byla následně sdělena novinka o zřízení pohraničního pásma a nutnost definitivně odejít.

Na závěr celého inscenovaného představení jsme žákům stručně představili dějiny vesničky Kapličky i s faktem, že jména obyvatel, které reprezentovali, jsou skutečná jména rodin, které zde žily. Následoval přesun o několik málo metrů dál k ruinám kostela, který nebyl z místa představení vidět. Každá z rodin potom dostala jeden plánek a fotografie z bývalé vesnice a měla se pokusit dohledat pozůstatky domu, ve kterém členové „jejich rodiny" žili.

Naprostá většina žáků byla celou akcí konsternovaná, doptávali se na nejrůznější fakta a bavilo je i následné procházení zarostlého porostu a hledání zbytků „svého" domu. Další den, již v ubytovacím areálu školy v přírodě, proběhla přednáška, která události v pohraničí uváděla do širšího rámce, včetně příčin a důsledků vzestupu preferencí SdP ve třicátých letech 20. století pro celé Československo. Následovala diskuse se studenty o možných řešeních dané situace po válce. Debata byla velice zajímavá, především díky tomu, že si žáci po předešlé aktivitě lépe uvědomovali důsledky možných řešení a dokázali hlouběji nahlédnout osudy Čechů, židů i německého obyvatelstva v průběhu tragického 20. století.

Troufnu si tvrdit, že jsme úspěšně propojili dějepis s etickou výchovou a že projekt měl velký ohlas. Na závěr pouze upozorňuji, jak je důležité při podobných emocionálně silných aktivitách velmi dobře odhadnout situaci, tj. zprostředkovat zážitek co nejintenzivněji, ale nevyvolat přitom v žácích traumatizující pocity.

PhDr. Václav Čada
gymnázium Nový PORG Praha
vaclav-cada@atlas.cz

DOI: 10.14712/30298393.2025.20